

БАТЧАЛАНЫ МУССА

кар: 2958-1

Сюжетини

БАТЧАЛАНЫ МУССА

Әлюб
Кетимчи...

Пьеса джыйым

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ҒАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БҒЛҮМЮ
ЧЕРКЕССК 1987

С (Карач.) 2
Б 28

БАШЛАРЫ

Тёппесине джудуз тийген	5
Кёчюрюлгенле	
Мар Байджиев. Ёлюб кетгинчи	79
Лопе де Вега. Хыйлалыкъгъа уста къыз	131
А. Н. Островский. Унукъгъан тиширюла	241

кар.
2958-А

ИБ № 1033

Батчаев Мусса Хаджи-Кишиевич

ДО САМОЙ СМЕРТИ

Сборник пьес на карачаевском языке

Редактор А. И. Кубанов. Художник Н. Г. Крицкий. Худож. редактор М. П. Бертник. Техн. редактор Г. М. Хомякова. Корректор К. А.-К. Салпагарова. Сдано в набор 20.08.82 г. Подп. к печ. 08.12.83. ВУ 45232. Формат 70x108¹/₃₂. Бумага тип. № 3. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 12.9. Уч.-изд л. 13. Тираж 500 экз. Заказ № 983. Цена 1 руб. 10 коп. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, 357100, Черкесск, пл. Кирова, 23, Дом печати. Ставропольская краевая типография управления издательств, полиграфии и книжной торговли Ставропольского крайисполкома, 355000, Ставрополь, Артема, 18.

Б28

Батчаев М. Х.-К. До самой смерти. Ставроп. книжное издательство, Карачаево-Черкесское отделение, 1983, 296 с.

Все пьесы объединены общей темой — обличение порочной страсти к накопительству, стяжательству, борьба за чистоту духовного мира человека.

С (карач.) 2

Б $\frac{4702260000-55}{M159(03)-83}$ 70-83

© Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес белюмю, 1983

Эки актлы, алты суратлы трагикомедия.

О И Н А Г Ъ А Н Л А

А й м у ш — кийим тикгем фабриканы къарауулу
С о л м а н — джюн, тери алычу киши
А л и й у л у А з а м а т — эл Советни тамадасы
М а р и я м Х а с а н о в н а — милицияны къуллукъчусу
М а з а н — Солманны кърнашындан туугъан
О й к а — Солманны кызы
Н а з и р — Ойканы суйгени.

Автор эсге саллыкъ эки зат:

1. Аймушну бети кюйюб табладан толуду.
2. Солманны бармагы чолакъ — къара сахтияндан бармакълык салыб джюрюйдю

БИРИНЧИ АКТ

БИРИНЧИ СУРАТ

Джабыу ачылгъынчы, талай тиширыу ауаз арну эшитилиб
«Джангыз терекни джырын» джырлайдыла.

Бизни элде джангыз терек битмесин,
Битсе, битсин, бюгюлмесин, сынмасын!
Аналагъа джангыз улан туумасын,
Тууса туусун,— аурумасын, ёлмесин!

Джабыу ачылгъанлай, сельсоветде олтургъан
А й му ш ну, Сол ман ны,
Ма ри я м Ха са но в на ны кёребиз.

А й му ш. Къачыргъан мен болдум, алай болсун,
къачыргъанны къайдан билдинг?!

С ол м а н (*Аймушха*). Тюнене экиндиден сора джаш
элинде кёрюнмегенд, къайда тасын киши билмейд, сен
болмасанг... (*Мариямгъа*). Тели ненча кёрсе, анча тилер
деб, келечилери келе да келе, юйюме тахтаныб къал-
гъан эдиле кетген айда. Бу да (*Аймушну кёргюзтюб*)
айтыб кёргенед келечилик: аллай джаш, быллай джаш,
намысы-сыйы, болуму деб...

А й му ш Айтхан эдим! Келечиге ёлюм джокъ!

С ол м а н. Къайры джерге кириб турад, кече бла
кюн озгъанында да, билдирмей?! Бек уллу адеби-намы-
сы болур! Болуму да, бир ишексиз, кишиде да болмагъан-
чад, къызымы урларгъа, мени чанам болмаса, джукъ
табмагъан эсе. Итликди этгени. Бир да кетиб къалма-
гъа эди Ойка, башхагъа сёз тауусулуб, иши тыныб тур-
гъанлай...

А й му ш. Къунаджин кёзюн сюзмейин, бугъа джи-
бин юзмейди!

Солман. Кёзюн сюзгени да, разылыгы да — хыйнынгы. Аллай затлагъа статья болса, тюремеден чыкъмазлыкъ бир зат эдинг. Джокъду, сени насыбынга, аллай статья-мстатья. Къоркыма да айт да къой, заманыбызны алма да!

Аймуш. Айтырымы айтыб бошагъанма!

Мариям. «Къатышмагъанма, къатларына да басмагъанма» дейсе, сора?

Аймуш. Басмагъанма! Аллах сакъласын, Солманны таягына къатылыб!

Мариям. Маймул балам таймаздан биргеме айланад, дедингми!

Аймуш. Дедим!

Мариям. Башха адам бла атлам да атлаталлыкъ туююлсе, дедингми джангыз Мазан болмаса? Мынга уа не айтаса?

Аймуш. Дедим! Шахарда джатхан айымда кече, кюн да Мазан бла тургъанд Маймулатчыкъ. Ишленди...

Мариям. Да иш былай болгъан болур дейме! Солманны таш хунасы мийикди..

Аймуш. Т-с-с! *(Бармагъын эринлерине кысыб, бойнун ёрге созуб, неге эсе да эсин ийиб тынгылаб тохтайды Аймуш. Мариям Солманнга къарайы).*

Аймуш. Къаяда кычырад... Ал ыйыгъын ол къаяда бугъуб эди. Хызыр-джарлы...

Солман. Гылын къушха айтады. Олду — кычыргъан!

Аймуш. Азыкъ элтиб тью дегинчи тюшюученем Хызыр-джарлыгъа. Энди чыгъалсам да, бир чыгъыб къарамай къоймаз эдим—джангызмыды, джангыз тюлмюдю къотур къаяда кычыргъан? Джангыз эсе, бир ишексиз, тишиди. Къайры къарасанг да, тиширыула къаладыла джангызлыкъгъа, эрлени игилерине аджал теркирек джетед да! *(Солманнга табсыз къарайды).* Айыб этме, сёзюнгю бёлдюм. Солманны таш хунасы мийик, тюппетюзсе...

Мариям. Мазан кеч эте келсе, маймулчукну ёрлетиб, калитканы къадауун ачдырыб, алай кириб тургъандыла юйге.

Аймуш. Не узакъдан келтиресе, аурууунгтас!

Мариям. Энди джетебиз! Калитканы ачаргъа керек болад, арбазгъа кирир ючюн. Маймулгъа ол не лязим—кийген уюкчукъларын тешиб алсанг аягъындан—ёрлеб минед! Къыш аякъ кийимсиз джюрютмегенинги да айтханса...

Солман. Тешиледи уюкчукъла! Кереклисича салынмагъан зат а тюшерге болады, къарачын (*къойнундан гитче ариу уюкчукъну чыгъарыб, Аймушну кёзюне тутады*). Арбазымда къоюб кетгенсе, сенсиз атлам атламай эсе, сени да ала келгенд биргесине бизни таба Маймулат. Мазаннга джукъ айталлыгъынг джокъду, телими болгъанды эгечинг кеси суугъа атаргъа?

Тешигине суу къуюлгъан джубуран кибик, нек тынгылаб тохтадынг?!

Аймуш. Алай дегеним: не Маймулат, не мен басмагъанбыз арбазынга. Сен келгенинг, къууунг къабыныб, Ойканы къайры ашырдынг, айт, деб. Танг атхынчы! Чыгъа барыб, уюкчукъну бир джеринге сугъуб кетелмеймисе? Хазнамыды уюкчукъ, Мариям, бурху затчыкъ, къойнунга, хурджунунга сукъсанг да!

Мариям. Бош санайса мени сабийге...

Аймуш (*Солманны къолунда уюкчукъгъа къараб*). Бери бер, эки кюнню тер тёгюб кюрешгенме, аланы этер ючюн.

Солман. Ненча джыл кюрешгенме алай терлеб, къыз ёсдюрюб, мен? Патияны аллах кеси алды къолумдан, Ойканы къалай бериб къояйым, джаным саулай, бир сапатажгъа?

Мариям. Маймулчугъунг къайдады, эртденбла да джокъ эди биргенге?

Аймуш. Ауруйду!

Солман. Сууукъ чабхан болур, джалан аякъ айланыб къарда. Ма юсуне тер ырхыла баргъан затынги.

Бер кызымы ызына. (*Уюкчукъну Аймушха шуулда-тады*).

Аймуш. Къан дыгалас этеди бюгюнлю. Кёзюнден — джыламукъ, ауузундан-бурчундан суу барад. Кетейим мен, айт дегенигизни да айтайым да... Джуургъанчыгыш юсюнден атхан болур джарлы джан! Аллах бла тилейме кызчыкъ, алай суукъ къарама, билеме: ишинг кёб — заманынг аз! Не этейим тыхсымай, Маймулатдан сора кишим джокъ. (*Солманнга*). Сен а, ол джокъ болуб да, огъайынг джокъ эди, билеме.

Солман. Къайры джокъ этдинг Ойканы?

Аймуш. Маймулатны бу нек суймейди, Мариям? Муну джюн-тери къалай алычусун билген этед ол. Солман бир кюн, бёркюн аллына алыб, тюшюрген хайырын тергей тургъанлай, Маймулат, бёркюн сермеб къачыб, джити къаяны тёплесине мингенд да, кызыл тюменчиклени бирин суугъа, бирин Солманнга атыб, юлешиб тюшгенди. Нек этдинг алай деб, къулакчыгышдан тартханымда, Солман элден джыйгъан джюноне суу къошуб, мылы этиб, алай береди къралгъа: суунукъун — суугъа, Солманныкъын — Солманнга бердим, — законнга, тюзлюкге къуллукъ этдим, деди да, таб, джунчутхан да этди мени.

Солман. Болдунг, юйюнг къурурукъ! Къой меннге контроль болуб туруунгу... Народный контроль барды, алай затлагъа къараучу.

Аймуш. Да биз а бу эки контрольную къайры сугъайыкъ? (*Эки кёзюн кёргюзтеди*). Ит бир сабийни талай турса да, сёз ючюн, таякъ алыб чабмай, народный контроль барды деб къоярыкъ болур эдик, гырт санга!

Мариям. Кишни талайд, законну бузад деб тарыгыу келсе, Солманнга да джетербиз, Аймуш! Бу сагъатда сен бузгъанса! Сен киргенсе биреую арбазына. Къайдадыла кызы бла джаш?

Аймуш. Къоярыкъ тюлсюз. Не этейим — айтайым. Сёзлери алай эди: ашхам къарангы болса, Ойка чыгъаргъа. Назир аллын сакъларгъа деб... Къар джауду, ме-

шина джюрюелмеди. Заманында келелмеди Назир. Чана да аны ючюн джегилгенди.

Мариям. Къайдадыла бусагъатда?

Аймуш. Аллах биледи. Аллын бургъанлары ёрге эди чананы. Къайсы джууугъуна, къайсы тенгине элтген болур? Ким билсин?

Мариям. Баратаны мазаллы киритин къалай къобардынг, эркиши кюч болмай? Чананы да ат кеси сюйреб, ызына къалай къайтыб келди, биреу келтирмей?..

Аймуш. Къобаргъан темир таякъ бла этгенем. Ийнанмай эсегиз, энтда къобарыб берейим! Ат а эсли ат, акъыллы ат болуб келе билген болур юйюне. Тели аты боламыд Солманны? Терслиги олду: арбазынга киргеним бла, Ойкагъа сёз тауусулгъанын эшитгенлейиме, Къызыл Октябргъа хапар бергеним..

Солман. Ёсдюре билген киши, къызын кимге беририн да биле болур, деб келмедими башынга?

Аймуш. Билмейсе, Солман, Хызыр джандетли, билмейсе. Кёк бла джерчадыла къызынгы элтген джаш бла къызынгы кесинг теджеген джаш.

Солман. Да несин билесе ол джашны сен? Кимге теджегеними шайтанынг, джинингми айтды?

Аймуш. Учкуландан Хасан улу Смаилны Джоджуруна тауусханса сёз! Сен да, мен да ёлмейик, Солман, ол Джоджур Ойка илешир Джоджур болса, къатышырыкъ болмаз эдим, къуру сени таягъынгдан джанлар ючюн да.

Солман. Да не къан джаугъанды, дейсе, Джоджургъа? Неси кемди сен айтхан босякдан?

Аймуш. Джоджур атлаб барса, Назир джортуб, Джоджур джортуб барса, Назир — учуб барлыкъдыла джет деген джеринге. Къайдан джабсын Смаилны къарамашакъ алтычасы кёзюр тузну? Сатма къызынгы дуния малгъа!

Солман. Сен сатханнга ушайса биреуню баласын! Ачха джаудургъан болурла юйюнге къызылоктябрчы-

да... Мен а, адетиндеча, сѣз тауусуб, эрге береме кызымы, Джоджургъа деген эсем — Джоджургъа!

А й м у ш. Сатхан этесе. Джоджур тюлдю сени кѳууандырлыкъ, атасы Смаилды! Ол джаудурлукъ болур, джаудурса, сеннге сом-шай. Махтана эди Шамда, Солман ишлеген джерде Смаил кѳарнашым ребизияды, не да келеди кѳолундан деб.

М а р и я м. Кѳайдады кѳыз? Билесе, айт. Сѣлешейик кеси бла! Назир бла кѳалама десе, кѳюрбюз. Алайсыз кѳалай этейик, Солман тилегенча, сюд джыймасакъ, боллукъ тюлдю.

А й м у ш. Кѳайдагъысын билмейме, не айтайым?!

С о л м а н. Айтырыкъ тюлдю дегенме, кѳызчыкъ. «Баракъны алдамасам, адам тюлма» — деб кѳарткѳуртха айтханлай, бу да мени алдаб да, не этиб да кѳыйнамаса, кесин адамгъа санамайды. Ёлур тѳюгю чыкъгъацында да, сабийча, гыккалана тургъанын кѳресе. Сени насыбынг болса, Аймуш, джаш адет бузмаз. Бузса, туугъан кюнѳюнге ёкюнѳюрге болурса!

А й м у ш. Туугъан кюнлерине ёкюнѳюрча, мени огъай, балаларынгы огъунакъ этгенсе. Тутмакъгъа тѳюшген адамча, таш хунадан башын орамгъа кѳаратыргъа амалы болмай, джюрек ауруу табыб кетди ахратха тамада кѳызынг. Гитченг тузагъынгдан кѳутулду: аллах да болушду, мен да кѳошулдум! Учду, кѳюдѳю, тас болду... Андан сора мен билген — Грау атказ...

С о л м а н. Эшитдиргендиле, кѳызынгы аджалы кесингден болгъанды деб, бир-эки кере да. Бир ишексиз, сенден чыкъгъан хапарды ол. Кѳб ауур сѳзѳюгю кѳлтѳюре келгенме мынга дери, муну кѳлтѳюралмайма энди...

А й м у ш. Кѳлтѳюрелмей эсенг, не этейим, ат да кѳый джерге!

С о л м а н. Кѳрдѳюнг ненча тѳзгеними, айыб этме, муну! Джазылгъан заявлением алайлай кѳалсын, алаймайма ызына! Этсин закон этерин! Энтда этерими этдим, атангы аман кѳзѳюне деб тургъанын кѳрдѳюнг. (Аймушха). Сѳзѳюмѳю унутма. Бурнунга, кѳулагъынга тигиб

къой, эсинге тюшюрюрсе... (Мариямгъа). Тамбла бу арыгъан джоргъа тас болуб кетерге да огъайы болмаз, къол-зат салдырыб къоймасанг.

Кетеди.

Мариям. Къол салдырыб айланмайым. Элден ары-бери кетер джеринг болмаз?

Аймуш. Аллахны сейир ишине бир къара! Ёмюрюм эл ташламай джашайма. Джангыз кере районнга бир барайым дегенем да, буруу тирейд аллыма. Бирсикюн келед, дейдиле, зепарк. Алайд фабрикада айтханлары радиодан эшитиб...

Мариям. Зепарк? Зоопаркга барлыгъем деген-лигинг болур?

Аймуш. Зепаркга дегенлигимди. Джаныуарланы темир чалдышланы ичине джыйыб, зепалыкъ джетдиргенлерине айтылгъанча кёрюнед зепарк деб. Да не эсе да ол, ары барлыкъ эднм. Да, сау-эсен кёрюшейик. Тамбла клубда талашырбыз.

Аймуш кетеди. Мариям Хасановна таууш этгенлей, сол джанындагъы эшик ачылыб, Алий улу киреди.

Мариям. Не десек да, болмайд сюдсюз. Тамбла джыйсанг деем элни... Иш Солман айтханча болгъанд...

Алий улу. Къатышханды, дейсе, ажымсыз бу джол?

Мариям. Фабрикада къыз болгъан аны къолундан кетиб бара эсе, Ойкагъа джетгенлей, бир джанына туруб къалды деб, нек ийнанаса, Азамат Алиевич?

Алий улу. Тебген кюнюд, не да айтыр. Аяб кюрешири джожьду. Эртдеден джанмайд отлары.

Мариям. Алайын Солман да чертед райкомгъа. Сеннге да барды гурушхасы, Азамат Алиевич, сууукъ къарайд, кърал кечиб бошагъан терслигими кечелмейди, деб джазады. Тынч болмаз ол къыйын джыллада адамлыкъларын тас этгенлени кечген! Атасы, полицай болуб, къралны сатды эсе, къралны джауу бол-

гъанлай къалгъанды. Кеси уа урушдан да чолакълыгъы ючюн къутулгъан эсе, джаугъа къошулуб да, почта ташыгъандан сора, башха хата салмагъан эсе элге, талай джыл олтуруб да келген эсе, районда иги заготовителлени бири болуб айтыла эсе аты да, ол да закону тубюнде, къалгъанла кибик, ышыкъ табаргъа керек тюлмед, Азамат Алиевич, суйсек, суймесек да?

Алий улу. Кесин зыккыл этдирликден туююлд Солман. Суймей, кечмей да, анга биз этген не бард? Аймушха кеч, унут деген къыйынды, ансы.

Мариям. «Къарнашы Хызырны ургъанларында, тюзде къаллыкъ ёлюгюн юйлерине мен джыйгъанма! Олду Аймушха да, къалгъаннга да этген аманым» деб, кеси айтханы алайды.

Алий улу. Да Хызырны урдургъан да атасы Харун болгъанды, дейдиле. Кёб тилегенди джашына Аймушну, келмезин таныб бошагъандан сора табхандыла полицайла джер юйде бугъуб тургъан джарлы Хызырны. Елюгюн урлаб къачханы уа тюздю—тийдирмей тургъандыла фашистле.

Мариям. Урушха дери баргъанды демеймидиле эрге, Мустафа дегеннге? Къалай тилегенд Харун, полицай болуб, джашына?

Алий улу. Алай баргъанд! Уруш ачылгъан кюнню кечеси болгъанд Мустафа бла неках кечелери. Кетерге повесткасын да, ёлген къагъытын да Мустафаны Солман келтириб тутдургъанд.. Андан сора къызгъанд эрсиз къалгъан Аймушха. Бети сау заманда суу сурат эди, сюеги, кёресе, бюгюн да къыз кибик... Атасын къыздыргъан а — баш тутхан юйдеги эдиле. Тюб болдула бары да ансы, талай къангич джашлары баред — Солман кибик джангызгъа асуулу къайынла болурча... Солманны чиркитиб юсюнден айырыр ючюн кюйдюргенд бетин да... Башха амал табмай, Хызырны къоркъууун этиб.

Мариям. Суугъа башларын атыб билеме къызланы. Иш этиб бетин а къалай кюйдюред? Эшитмегенме аллай зат.

Алий улу. Бутлукъ деб къарт къатын болууча-нед. Чайыр бла кюкюртден дарман этиб, ол салгъанд бетине, бир кесек тутсанг, ай чакълы бир заманнга бузулур бет тюрсюнюнг, ары дери уа, аллах айтса, кызылла келирле, бу итлени да орунларын табдырыла, ай кетсе, хыппилинг, къотурунг да кетер, алгъындан ариу болурса, къоркъма деб. Асыры кѳб тутуб ийгенд Бутдукъну дарманын пасыбсыз, джукълаб къалыб. Андан бери кюзгю тутмайд юйюнде...

Мариям. Солманнга дерт аны ючюн тутады, сора? Алай эсе, сейир тюлдю отлары джанмагъаны. «Бѳдене суугъа кирмей эди, чабакъ суудан чыкъмай эди» дегенлей боладыла экиси.

Алий улу. Дагъыда, кел деб, кѳб кюрешгенди Солман, тюрмеден къайтханында да, къатын алмай. Къатына да къоймагъанд, дейдиле. Ойканы анасын андан сора келтиргенди.

Мариям. Азамат Алиевич! Къарамыйыкъ Солман айтханнга, ол джазгъаннга къол салгъанланы да къояйыкъ. Къалгъанлагъа не этейик? Мен бюгюнлю сѳлешгенле бары да бек къуджур хапар айтадыла. Не дерге да биллик тюлсе Аймушну кызы къачырыу адетине, сагъыш этсенг. Биринчиси — нек этеди, сѳз ючюн, этенин?

Алий улу. Нек эте эсе да, гыл тюшюрейим деген дыгаласы джокъду, бош айтады, ким эсе да, алай айтхан. Пенсия ачхачыгъы тѳрт, айлыкъ алгъаны алты болад да, ол он тюмени джетдире барад Маймулат бла кесине, анга да башха болмай бир адамгъа джоярын джоуб. Кѳзюу кечеси джетсе — къараууллугъун этед фабрикада. Башха кечесин айгъа къарай ашырад — Аймуш дегенлери да аны ючюндю — Хорасан эди туугъан сагъатында берилген аты.

Мариям. Джатхан тѳшеги кызыл тюменликледен тыкъ-тыкълама эсе да, биллигинг джокъду!

Алий улу. Тюменликле ишлеуню мешиначыгъы болуб, дейсе?

Мариям. Нохта баулукъ кыызгъанмагъан терен хурджуллу джашла кёбдюле. Алай а бу хапарлагъа бир тынгыла. Шамда айтад: (*Къагъытланы, стол ичинден чыгъарыб, окъуйду*)... «Башын кёкге тутуб, кёзюн биягъы айгъа аралтыб тургъанлай, учуб баргъан джудуз келиб тѣппесинден тийгенди да, мыйысын орнундан тайдыргъанды деб, ойнагъан да этедиле элде бир-бирле. Айгъа къарагъан адети, урушха кетиб баргъан Мустафа бла сёзю болуб, анданды дейдиле. Ай толгъан кёзююнде къарай да, бир-бирибизни тансыкълай турурбуз, деб. Мени сартын, Мустафа-Чыстафа дегенлери бошду, Шамай афендини айтханы тюз болур, дейме. Кече сайын, ай чыкъгъанлай, сир къатыб, уюб тургъаны — олсагъатда джинлери бла сёлешеди, бир ишексиз. Аладан джазыу китабда къайсы джаш бла кызыны джазыулары бир болгъанын билед да, сора амал болмаса — аман бла тюбешдиред аланы...»

Акъбаш улу Хаджи-Даутну айтханы уа былайды:

«...Арыстовдан бир машок гардош бериб алыб келген бир маймул баласы барды да, атына да Маймулат атаб, алтын кибик багъалатад аны. Хан джангыз кызына да этмез, ол анга этгенни. Къыйыны табылыб этед. Хыйнысыны кючюн эртде билиб бошагъанды эл: джелым бла джабышдыргъанча джабышдырадкъолгъа алгъан экеуюн! Маймул силегейни кючюю ол, дууа джазгъан мерекебине андан къошуб джазады, кёб, аз къоша эсе да...»

Алботну кызы Джумданы хапары уа былайды: Мунга да бир тынгылагъыз, джамагъат!

«Бир кычырыучум барды да, джашчыкъ армиядан къайтхынчы, тауукъ орундан чыгъармай, багъаргъа кюреше эдим джюджеклигинден да. Ыйых кюн сайын базаргъа къуралыб, арбаздан тайгъанлайыма, джетиб тауукъ орунну эшиклерин ачыб, аны тауукъ сюрюуге къошмайын тынчлыкъ табмайды не эсе да... Айтыб кѳргенме, къулагъына бир да алмагъанд. «Тауукъ орунга эринги джыйыб, кесинг бир кѳрсенг а ансыз джа-

шаб»— деб кьойгъан болмаса. Эл Советни тамадасы Алий улугъа да тарыкьгъанма ашхы...»

Алий улу. Келгенеди. Тиймезге айтханд тауукъ орунну эшигине.

Мариям. Къабыргъасын чачыб табдырмаса энди гугуруккугъа баш бошлукъ.

Ма энтда Теке улу Асланны хапары...

Алий улу. Айыб этме, Мариям Хасановна, къалай джаза тургъанса бу алапат хапарланы?

Мариям. Къууанчынг кёб болсун, ёзге неге кюлюнг, Азамат Алиевич? Сен башчылыкъ этген элде джюрюген хапарланы джазыб кюрешгенме.

Алий улу. Бусагъатда элде бир-эки деб сегиз акъсакъал къарт аллах бла ант этерге боллукъдула, кесибиз кёзюбюз бла кёргенбиз, Аймуш джазгъан дууа чардакъда тагъылыб тургъан къатхан теке терини, дыгъырматыб тюшюрюб, багъанагъа байланыб тургъан эчкиге мыллыгын атдыргъанды деб...

Мариям. Эшитгенме аллай хапар да.

Алий улу. Кёбдюле хапарла.

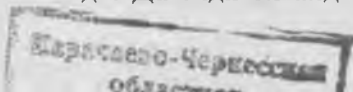
Мариям. Кёбдю сёлешинир зат. Джыйылсын тамбла эл, сёлешейик... Солманнга дери да ненчаны тарыкьдыргъанды? Терслиги бар эсе — терслигин, джокъ эсе — тюзлюгюн ачыкъ этербиз тамбла. Тюз адамны, суугъа атсанг да, батмайд дейдиле — эки къолуна да эки чабакъ тутуб чыгъыб къалгъан болмаса...

Алий улу. Джюзе билгенине кёре да бола болурму? Ашыкъмайыкъ, дей эдим. Солман кеси да, джууугъу-тенги да, талай милиция да излейдиле къыз бла джашны — табылсынла, кёрейик, закондан чыкьгъан бар эсе, законну таытайыкъ. Алайсыз сюд джыйсакъ, къалай болур?

Мариям. Темир таякъ бла кирит къобаргъаны да джетеди сюд джыаргъа... Алай этгенин а кеси айтды, сенден джашыргъан эсе да.

Алий улу. «Бу джол гюнахым джокъду» деб, кёзюме къараб айтханы алай эди. Да энди ол алдаб баш-

кар:
2050

лады эсе, эл кзуруб кетед сора... Не этейик, алай эсе, сени разы этейик, Мариям Хасановна! Джыйдырайым тамблагъа элни.

Кетиб тебрейди.

Мариям. Азамат Алиевич! Малгъа, чыпчыкыгъа да эриб барад джюрегим. Адамгъа уа къатыб къалгъанд. Не аз да кылыкъ бузгъанны кечелмейме. Бек багъалы адамларымы тас этгенме, биреуленни осал кылыкылары озуб,— аны ючюн болур. Кесим суююб а къатылыкъ этерим келмейди, айыб этме деб тилейме, алай таныгъан эсенг. «Ий, Мариям,— дейди эртденбла Аймуш, къадалыб соруу бардыра тургъанлайыма, сёзюмю да бёлюб,— не этесе тиширыу башынг бла гёрох тагыб, бу къуджур кийимлени да юсюнге къаблаб? Сары джибек атлесден чепкен тикдирсенг, бир ариу джарашырыкъ эди дейме, тоба». Кесим сыйген болуб къалса, Аймуш айтхан джибек атлес, не да башха чепкен кийиб айланыхъ эдим! Ол эди айтырым, кеч...

Аллий улу. Не кийсенг да, джарашмай къаллыкъ болмаз, Мариям Хасановна. Ким айтырыкъ да алай болур.

Джабыу

ЭКИНЧИ СУРАТ

Биягъы кабинетде — Мазанбла Мариям.

Мазан. Ингиригиз ашхы болсун, бир сёз айтырым барды!

Мариям. Ашхылыкъ кёр, кир, олтур...

Мазан. Ёгюз урлаб баргъан да, аны излей джорхан да бир тилек тилей эдиле, деген хапар бард: «аллах, сен болуш!» деб. Аллайын, мен да, Мариям, болуш деб келгенме. Мариям деб кыйсам, айыб этмезмисиз? Хасан дегенни кшошмай? Къалай эсе да келишмейди джылынга?!

М а р и я м. Айыб этме, ким боллукъса сен?

М а з а н. Мазанды атым, Солманны къарнашындан туугъанма.

М а р и я м. Сени туугъанынгы билген Азамат Алиевич, элде тамадалыкъ этиб тургъан киши, атамы атын да къошуб сѣлешиб турду бюгюнлю. Сиз, бу джаш адамла, тиширыу кѣргенлей, кесигизни былай эркин нек тутасыз, бири-биригизге ушаб барыгъыз да, башха болмай, казна джюджеклекча?

М а з а н. Казна джюджеклеми?

М а р и я м. Инкубатордан чыкъгъан джюджеклеге айтама.

М а з а н. Один-ноль в пользу милиции! Алай болса да мен да бурнум бла суу ичиучю таулучукъладан тюйюлме, къарамсыз кибик кѣрюнсем да.

М а р и я м. Нек боласа къарамсыз? Джюджеклигинден тирмен къатын ташламайын, тоюб ёсген гугурукча да кѣрюнесе.

М а з а н. Два-ноль в пользу милиции! Кийим тигиучю фабрикада комсомол тамадама!

М а р и я м. Уллу махтау бермейле, тоба, комсомолну айгъа къараучу бир къатын джыгъыб, «тюбюне басыб», «дыф» этдирмей турады деб!

М а з а н. Ким айтады алай, арабин?

М а р и я м. Эл.

М а з а н. Элни ауузу — элек! Бир табды, оллахий, туугъан элибиз джюрек джарыргъа! Бизни таба бир арну, сыйдам тиширыу басханлай, джетиб бизни сѣгюб кетмей болмайла. Эй, бир кѣб джарад джюрегими бу джашау!

М а р и я м. Милиция болушур зат бармыд? Неди джаргъан?!

М а з а н. Барды! Болуш деб келгенме! Лампочка болгъанлыкъгъа, (*кѣргюзтеди тагъылыб тургъан лампочканы*) аны бла таб хайырлана билмейдиле элибизде. Аны, сѣз ючюн, бурургъа керек эсе, былай бурадыла. Биреулен былай тутады да (*кѣргюзтеди лампочканы*

кзалай тутханларын), биреулен да, аны аякъларын тутуб, кёлтюрюб, тегерек-тегерек-тегерек бурулады, хойнухча....

Сернек тобну бюртюклери бармыды деб, билирге керек эсе, былай этедиле (*хурджунундан сернек тобну чыггарыб, кзулакъ джанына тутуб, аны силкиб кёрюру орнуна, башын-башын силкеди*). Ийнек саугъанларын айтайым: биреулен туюбуне чөгюб, эмчеклеринден къадалады (*кёргюзтеди*), төрт джаш да төрт аягъындан былай тутуб, ёрге-энишге атыб тебрейдиле гылджаны... Дагъыда, сёз ючюн, джаркой кзуууруб, ашай билгенликге, шай иче билмейдиле алкъын. Чынг алгъа заварканы былай алыб (*юч бармагъы бла заварканы ауузуна атыб*), джутадыла, аны ызындан юч шекер гыртны ашырыб, бир стакан къайнагъан суу тогъуйдула да, къатышдырадыла былай этиб. (*Джау чайкзалгъанча, кзарнын чайкзаб кёргюзтеди*.)

Кёб бедешин айтдым туугъан элимин. Аланы юсюне энтда бир зат къошулад деб къоркъама! Билаламыса, неге айтама?

Мария м. Аймуш билгичинг болурму дегенди биягъында. Бар эсе да, бугъунуб тура болур, билалмайма, айтмасанг!

Мазан: «Къарт къатынны джаш этиб, эрге берген бар эди...» Ол, ким эсе да, бизни элчи болуб этген болур алай. Къарт Аймушну джаш этиб сюдге берген эди, деб джырчыкъ джырларламы туудукъларыбыз деб, къоркъууум бард...

Мария м. Эгечи къачырылгъан сеп эсенг, Мазан, бу дыгаласынг неди, айтчы.

Мазан. Къарт Бийболат къачан эсе да къатын къачыргъан хапары алайды: Къайышлары бирер атхаминиб, ызындан къыз да: «Зорлукъду, зорлукъду, марджала, бир болушлукъ!»— деб элге алай эшитдириб, кеси уа къучакълаб, къулагъына шыбырдай баргъанды: «Джетиб къалалла, наным, джетиб къалалла, наным!»—

деб, атха да эки табанны джетдире... Ойка эгечим алай къачханча ангылайма...

Мариям. Сюд Ойкагъа этдирмейбиз, къалай къачхан эсе да!

Мазан. Сора болушханнгамы этерикбиз сюд, къартлыкъ хатерин да кёрмей, нек этгенин да билмей?

Мариям. Законнга къарт, джаш джокъду, иги джаш!

Мазан. Адамгъа игилик этгенин законнга аманлыкъ этгени не болады?

Мариям. Биреуню бауун ачханы, киритин-къадауун чачханы — ол болады!

Мазан. Бау ачмай, кирит чачмай, этилиниб къалса уа бир-бирледе игилик!

Мариям. Солманны кёзю бла къарасанг, игилик демейди этилгениге, тогъуз адам къол салгъандыла аны бла бирге, бу къарт къатынны сабийлерибизге оноу этгенден тыйсын закон, тыяр мадары бар эсе, деб! Алайды да, Мазан, Аймуш ючюн келген эсенг, бош олтурабыз...

Мазан. Бош олтургъан эт хычындан татлыды, сени бла олтургъан, Мариям. Ичимде шайтаным айтдырады, кеч!

Мариям. Ишим кёбдю, джашко!

Мазан. Кетейим! Бир айт, джашырма да. Бусагъатда меннге къыджыраарынг келиб, къыджырамай нек къойдунг?

Мариям. Бир шайтаным — къыджыра, бир шайтаным — тёз, джаш адамды, акъыл-балыкъ болуб бошамгъанды деди да, къыджыратмады.

Мазан. Иги шайтанла да бола кёреме...

Мариям. Один-ноль в пользу комсомола!

Мазан. Чехословакияда, Мариям Хасановна, адамланы юйдегнили этиу ишге къарагъан адамла боладыла, эшитген эсенг да, къралдан джал алыб ишлеб тургъан. Къыз бла джашны сынаб бошаб, «болугъуз бир юйдеги, чоллакъ бла чюйкеча, джарашыб турлукъсуз», неда

«кьоюгъуз ишни, сиз чычхан бла киштикчасыз, хаугъыз джарашмайд», дейдиле ала.

Бизни элде алкъын аллай комиссия къралмагъанды. Аны орну эки джыйырма джылны тутуб тургъан Аймушду...

Мариям. Сен айтханнга кере, анга джал бериб турурга керекди кърал.

Мазан. Медаль, орден да тагъыб! Чехословакияда ол комиссия бирер алимлиги болгъан адамланы талайындан кърала эсе, врач, философ, социолог дегенча, бизде Аймуш тындырад нени да джангыз кеси.

Мариям. Джинлерине соруб биле болур— ким ким ючюн джаратылгъанын дунягъа?

Мазан. Эм алгъы бурун кеси тюбейд-тинтед, селешед, чучхуйд, сорад, осмакълайд, сынайд... Джыллары, чырайлары, сыфатлары, къылыклары-башлары къалайд, керед. Ахырында уа, къыз бла джашны тюбетеди да, эслетмейин кезлерине джити къарайд. Кезледиле эм алакат, эм керти келечиле, дейди. Къыз бла джаш, бир-бирин керегенлей кезлеринде джилтинчикле джакасала, кез гинджилери ойнасала — болду!

Мариям (*джырлагъан халда*). «Кезчюклеринг кезюр ойнай...»

Мазан. Джоджур бла тюбешдиргенинде, Ойканы кезлери кезюр ойнамагъандыла... Назир бла уа къалай болгъанын ангыларыкъса кесинг...

Мариям. Да сен, кертиси да, бурнунг бла суу ичген джашчыкъладан туююл кереме... Киши ангыламагъан Аймушну несин да ангылаб, билиб тураса!

Мазан. Китаб джазарыкъма аны юсюнден! Ангыламасам, не джазарыкъ эдим?

Мариям. Газетге хапарла джазыучу Мазан сен болурмуса?

Мазан. Тырнайбыз аз-аз...

Мариям. Джаратыучанма... Къарачайча аз окъусам да, окъуйма... Бютеу бизни тилде китаб болгъанны джыйыб, бир окъурма дегенлей барама.

Мазан. Назмуладан башларыкъ болурса, заманынг аз эсе. Аймуш да назмуланы сьуди. Ол азбар билмеген иги назму къалгъан болмаз къарачай тилде.

Мариям. Назмула да окъуйду сора! Бири келиб, аламаты деб сейирсиндиреди! Башхасы, къабындан чыкъгъан, джорукъ бузгъан инсанды, дейди Аймушха. Кертисин къалай билгин?

Мазан. Ай, бир бек излейди ичинде джаны болгъан джорукъ бузаргъа бир-бирледе. Сёз ючюн, мен бусатда ол затны кесимде таный турама. Ичимден бир зат «буз», «буз» джорукъну дей турады.

Мариям. Аман шайтанынг селешед алай. Селешдирме!

Мазан. Сени кёрюб селешеди, тюзюн айтсам! Бир айт, Мариям Хасановна, соргъанны айыбы джокъду, юй бийинг бармыды?

Мариям. Юй бий дегенинг?

Мазан. Бир къызы къачырыб, кесиме юй бийче этсем, юй бийи болама аны мен.

Мариям. Безий тура болурса дейме, ашхы улан. Алай болса да, великге сордунг?

Мазан (*ёрге туруб, Мариямны къатына келиб*).

Мени, сьйсенг — терсге, сьйсенг — тюзге терге,
Хыны къадар берген эсе сени эрге,
Адет бла болмай эсе, «былай» дерге —
Эсим бла кесим бир оноу этерге:
Нюр тюрсююнг — кёз гинджими къарасында,
Асыл джанынг — бар ангымы арасында,
Сьймеклигим — джюрегими джарасында.
Мени бла сау ёмюрге кетерле!...

Соргъаным а не ючюндю? Юй бийинг сюдге берликди мени, законну, джорукъну бузду деб, тартыб алыб сени ма бусатда къучакълаб къойсам... Законну уа аны ючюн неси къорайд, сен да, мен да келишиб къалсакъ... (*Мазан анга джууукълашханлай, Мариям Хасановна секириб къобуб къычырады.*)

Мариям. Азамат Алиевич, Азамат Алиевич!
Мазан. Мариям Хасановна! Мариям Хасановна!

Алий улу кириб, сир къатыб тургъан экисин кѳреди.

Мариям. Бу джашны кереклисин табдыраллыкъ-мысыз? Афиша джазаргъа унамайд, джугъум джокъду деб... Бир банка бояу, бир быллай уллулугъу болгъан къагъыт керекди. (*Мазанга*). Кисточка кесинг табалыкъ болурса?

Мазан. Кисточка кесим табарма!

Мариям. Да джаз да такъ фабриканы аллына: «Тамбла, шабат кюн, ингирде беш сагъатда, клубда тийреджамагъат сюд болады» де да!

Алий улу. Терт бла джарымда, де. Бешге алай джыйыллыкъдыла! Кир да айт, Азрет берир кереклинги! (*Мариямгъа*). Бошамаймыса? Къаллыкъ тюл эсенг, шахаргъа арт автобус сагъат джарымдан кетеди.

Мариям (*къагъытланы кѳргюзтеди*). Быланы джарашдырыб чыгъама.

Алий улу. Миндирирме ашырыб, таууш этерсе. (*Кетеди. Мазан да аны ызындан тебрей айтады айтырын*).

Мазан. Сен айтханны этмей, не мадар, Мариям Хасановна? Афиша джазылады, эл джыйылад, эзеу болуб алабыз къолгъа къарт къатышны!

Мариям. Джангыз мен тюл — элни джартысы излейд алай болурун! Къалмасын кѳлюнг, болсунму, къарнашым?

Мазан. Да болсун, эгечим!

Мариям (*кетиб эшикге джетген Мазанны ызындан барыб*). Мазан, бир айт, къачыртхан Аймуш эсе, джууаб этдирмезге нек излейсе?

Мазан. Да мен да ол керекли болурмамы деб этеме. Бир мѳлекни илешдириб къойса, деген акъылым барды!

Мариям. Башха акъылынгы айт! Азамат Алиевич да, сѳз ючюн, алай нек багъалатады аны?

Мазан. Да ол да къатынсызд, эки джылны шорпа кеси къайнатад. Аны умуту да ол болур.

Мариям. Иерик тюлме, нек алай бек суйгенинги айтдырмай!

Мазан. Допрос болмаз?

Мариям. Тюлдю допрос.. Ангыларгъа сюеме адамча!

Мазан. Элими ол жарытханча кёрюнеди, джюрегинде нюр джаныб! Джюрегинде кёзю болмагъан адам а, бир ачы сёз айтыб, аллай нюрню джукълатыб къояргъа болады. Тамбла Аймуш эл аллында сирелед, азмыд элде сокъур джюреккли адамла?

Мариям. Джюрекни нюрлюсю, нюрсюзю да болад, дейсе?

Мазан. Бир джан бир джанны джылыта билсе — нюр джюрекки ол, дейме! Аймуш, сёз ючюн, маймул балагъа берген джылыуну кёб адам бир-бирине берелмейд. Быйыл больницада джатхан эди. Маймулчугъун биргесине къоймагъанларында, кеси да кетиб къалгъан эди. Картын алыб элте тебреген эдим, тёзелмеген эди Маймулатны кёралмай. Маймул ауругъанында уа, мал дохтур Топаш улу бла адам дохтур Ачей улугъа кёзюу чабдыргъа къалыб, къаурадан атлаялмазлыкъл болгъан эди кеси Аймуш.

Ёмюрюнде адамгъа ачыуланмагъан Аймуш, Ачей улугъа от джаныб турад бюгюн да, «Дохтур тюлсе сен, къарады джюрегинг» деб ол къуджур инсанчыкъл ючюн...

Мариям. Не къатылыкъл этгенди Ачей улу?

Мазан. Къатылыкъл этгенди деб билмейме, кюлген этгенд, Маймулатха джарар дарман айтыб...

Мариям. Къалай? Не дарман айтханд, кюлюрча?

Мазан. Да айтханд бир дарман. Тиширыу къачынгы этеме.

Мариям. Тиширыу эсем да, айт..

Мазан. Энтда бир чакъырсанг Азамат Алиевични.

Мариям. Айтмай эсенг, кетмейсе.

Мазан. Не тюкенде, не базарда табылмаучу дарман айтханд Ачей улу! Джангызлыкь ауруу — нёгер керекди мынга дегенди!

Мариям. Аймушдан ичегиси айырылмай айлана эсе, андаң таб нёгер боламыд да?

Мазан. Джашау нёгер дегенлигимди!

Мариям. Аймуш джашау нёгер тюлмюдю да?

Мазан. Юй бий керекди, дегенди! Эр! Маймулатчыкьгъа алайсыз джашау джокьду дегенди, ангылаяла эсенг! *(Мариям бир джанына бурулуб, Мазан биягъы эшикни ача, кесини атын эшитиб, биягъынлай тохтайдь).*

Мариям. Мазан, энтда бир зат айта барсанг а... Мени къайсы списокга джазарыкь эдинг эке, нюрлюле бла нюрсюзле деб список этиб башласанг?

Мазан. Аламат, ариу, сурат кибик джылтырагъан тиширыуларына списокларына джазарыкь эдим. Кёрюннгенигча!

Мариям. Къаллай сурат болгъанымы кесим да кёрюб кёяма, кюзгю аллына сирелсем. Джюрегими айт.

Мазан. Кёзю барды.

Мариям. Нюрюн сорама.

Мазан. Болур ол да. Болургъа керекди.

Мариям. Нек джокьду да? Нек кёрмейсе?

Мазан. Не джанмай тура болур кереклисича, не-да, бек джаныб, джукъланыб тура болур, ким биледи? Сау-эсен къал! *(Мариям, кесек заманны сирелиб туруб, эрлай чабыб барыб Мазанны ызындан къычырыб къайтарады).*

Мариям. Сагъыш этеме да, Мазан, не боллукьду, тамбла сюд болмай къалгъанлыкьгъа? Джунчубду Аймуш, бети-къуту айтыб турады. Афиша джазарынгы джаз, такьгъан а этме, Аймуш, ауругъанына справка алыб, эртденбла хазыр этелсе...

Мазан. Эртде айтырынг да ол эди. Нюр джилтинчик джана турад, майна, джюрегингде! Сау-эсен кёрушейик! *(Мариям Алий улу олтурган юйге киреди. Кетиб барган Мазанга кириб келген Солман тюб, аллын алады).*

Солман. Къайда айланаса, юйню-башны да атыб? Эл джыйылган джерде юсюнде болмай? Сени излеб табхан тынч тюлдо.

Мазан. Не хапар, деб кирген эдим. Элтаркыачдан къайтдыламы?

Солман. Бош барыб къайтхандыла. Айтырыкны айтдыртмасакъ, аллах джолуна чабыб айланлыкъбыз. Башыма бир акъыл келгенд, сюден сора кечени бир заманында джыйыллыкъды Аймуш юйюне. Маймул кесегин къоратыргъа керексе ары дери.

Мазан. Къалай керекди дейсе къоратыргъа?

Солман. Кёргюзтгеннге кёргюзтмесонг, кёзю джыкъгъа санайды... Къалай да эт, къорат!

Мазан. Маймулда не бард? Неге къоратабыз аны?

Солман. Несин къоратырыкъса да? Андан багъалысы, татлысы несн бард? Алай бла ётдюраллыкъбыз джебегипден.

Мазан. Алайсызлай айтдырыгъа кюрушейик.

Солман. Айтылганны эт сен, билиб айтама айтханымы.

Мазан. Айтханынгдан чыгъаргъа сюймеем. Эталлыкъ тюлме ол затны.

Солман. Къалай эталмаенг сора?! Юйге басма, аны этмей тамбла...

Мазан. Юйден къора дегенинг игид андан эсе...

Солман. Терсинге айланма, артда сёлеширбиз, бар, юйде тур...

Мазан кетеди, Солман бла Мариям сёлешедиле.

Солман. Кел, деб келгенме, кече былай, элде къалыб кетсенг, тынчайган да, солугъан да этерсе, деб.

Мариям. Сау бол, Солман! Кетерге керекме!

Солман. Да не этесе, бу сууукда ары да барыб, тамбла бери да кыйтыб?

Мариям. Хата джокъду. Хазнамыд, сагъатлыкъ-джолду!

Солман. Алесе, джашланы бири элтсин. Машина дегенинг ит аягъынданды. Джыйылгъандыла арбазда, хайырлары джокъду ансы...

Мариям. Огъай, огъай. Автобус келед, кишини да кыйнамайыкъ.

Солман (*къабыргъада Мариямны тагъылыб тургъан тонуна къараб*). Сууукъ а бек сууукъду. Тонунг да чубур кёрюнеди. Иги кесигизни бегитиб джюрюмейсиз сиз, бу джаш адамла. Бир джарагъан тон а алама бойнума, сен ыйлыкъмай кыйры да кьерча.

Мариям. Тамбла джанынгы аямасанг, дейсе...

Солман. Аямайса алайсыз да, кёреме. Сеничала кёб болсала, не хатабыз бар эди? Тамбла иги къоркъуталсанг, бир чык айырырек дейме — кыйырысызды законну кючю!

Мариям. Законну кючю — тюзлюгюндед! Тон-зат дегенлени уа бош сагъынаса — улху узатыргъа излегеннге санарыкъма. (*Мариям, барыб столда къагъытларын сумкасына джыйыб, тонун киеди. Азамат Алиевич киреди. Солман чыгъады*). Да сау къал, Солман.

Солман. Сау-эсеп кёрюшейик тамбла, кызычыкъ. Аллах кёб игилик берсин сеннге, мен да унутмазма игиликни.

Алий улу. Автобусха дери ашырайым.

Мариям. Ийпанамысыз, Азамат Алиевич, мен милициягъа киргипчи, детсадда ишлей эдим...

Кесим энди ийнанмайма: тёрт джылны мындан алгъа сабийлени былай тегереклешдириб, къолчукъларындан тутуб, керти кёлюм бла джырлаб кю-решеем.

Пусть всегда будет солнце,
Пусть всегда будет мама...

ЮЧЮНЧЮ СУРАТ

Джабыу ачылыб, Мазан бла Назирни кёребиз.
Ала тургъан джерни джарыгъы азы.
Терезеси-заты кёрюнмейди.

Назир. Кёл этер ючюн да къалмайма. Бир джылы ушхуур ашатыр адамы джокъ атамы къатында. Не анам, не эгечим сау болсала, ёмюрлеге харам этиб къойса да, тезерем,— деб алай айтыб джылайды.

Мазан. Ата юйюн бек аз ташлай болур бир джылагъанчыкъ-сытханчыкъ этмей... Солман кеси билгинчи билдирсек, дегенинг да бошду. Сен, кюеу, къайын атангы алкъын таныгъан да этмегенсе, мен а 19 джылны къолунда ёсгенме, билиб айтама — къыз къолуна бир тюшсе — кеси суйгенни этдире турмаз!

Назир. Да айыб этме, Ойка да алай бюгюлюб къалалмаз!

Мазан. Кёрдюнг аны! Алай болсун, кюеу, алай болсун! Токъмакъ кючлю болса, кийиз къамчи да кирир джерге, деген да барды ансы...

Назир. Апы ючюндю айтханым, къорасакъ игнед, деб. Сюд, милиция демез эди къарт, хауасы тюрленирча кёрюнсе. Ишни тереннге кетгенин эшитсе. Ойка айтырыкъ да ол болур!

Мазан. Не этебиз анга эшитдириб, джюрегин керексизге къыйнаб. Кесинг да терен сагъышлагъа кетиб турууунгу къой!

Назир. «Анамдан туугъанлы бёрю ашамагъанды» дегенди Къубадий деб бир киши, мен да анамдан туугъанлы биринчи этеем бу ишни. Аллындан да таб башланса сюеме...

Мазан. Кеслери суйгенча кёбле болдуралмайдыла бу ишлерин джарыкъ джуртубузда. Қимни да къууаңчы бир кере этиледи да, алгъышы, джыры да, тоу, тебсеую да кереклисича барса, нек джарлы эдик? Алай а аллы къалай башланса да, арты алгъышлыкъ болурун излейик...

Назир. Аймушну да бош кыйнадыкъ, бир башха ышыкъ табаргъа керек эдик андан бери.

Мазан. Былайдан таб ышыкъ бард дей эсенг, алджайса. Къазылгъаны Хызыр ючюн эди, Хызырны къоратханларындан сора, ойдуруб кыйгъан эди Аймуш эшигин. Къабыр сууукъ тартыб турлукъду тюбюнден деб. Кыйнагъанбыз дегенниг а — бошду! Бусагъатда Ойканы нек чыгъарды, билемисе?

Назир. Къайдам...

Мазан. Кийим болгъанын тешиб, джангыдан кийиндирликди! Клисa къонгурау таууш этиб ачылгъанын эшитдинг кюбюрню... Кямармы дейсе, туймеми дейсе, сыргъа-джюзюкю дейсе — джангы келинни башдан аякъ джасарча бир заты барды! Окъа чепкениди сейир, кёрюрге. Къачхан кызыны сюегине кёре, не этеги бюгюледи, не этеги ийиледи аны хаман. Ма бусагъатда ёчешиб къарайыкъ, чепкен бла кюрюше турмай эселе андан бери! Ма, келин кеси да кёрюндю. Ай, бир къарачай тойчукъ къурайыкъ бусагъат! (Эшик ачылыб,— Ойка, ызындан да Аймуш кириб келедиле. Къарангы юйню ичин нюр джарыкъ толтургъанча болад. Келинни омакълыгъы кёз къаматад. Сары окъала тигилиб, джашил къатапа чепкен кийибди Ойка! Алтын туймеси, кямары, башында бурунгу кызла къаблаучу алтын чалыу чалышхан ёре бёркчюгю).

Бек ариу къубула биле кёреме Ойка!

Аймуш. Орайда, орайда къайда, джашла?!

Мазан. Эй, марджа, джашла, къартыгъыз, джашыгъыз да тамакъланы бир бошлачыгъыз! (Юй джашдан, къартладан толуб тургъанча, тегерегине къарайды, акъырын орайдачыкъ тартады): эй-орай-да-ри-да! Ри-да-ре-ри-ре! (Эрлай ызына бурулуб, болмагъан сакъалын сылаб-тюзетиб, столда болмагъан гоппанны болгъанча этиб, болмагъан бозасын чайкъаб, тёмкейим дегенча, эки кёлу бла эслеб алыб, келинни аллына атайды, алгъыш айта, ауазын бир къарт адамча тюрлендириб). Ой, келген келинни аякъчыгъы асхакъ болсун,

кѳолчугъу чолакъ болсун, кѳзчюклери сокъур болсун, эки къулагъы сангырау болсун, тили да тилсиз болсун: не ючюн десенг, керексиз джерде атламасын, буюрулмагъаннга узалмасын, кесине джетмегенни кѳрмесин, кесине айтылмагъанны эшитмесин, къайын анасын а сѳкмесин. Къайда, кюеу, тутчу муну! *(Ичиб, бозасын къуртуб бошагъан гоппанын кюеуге силдейди. Ол аны тутуб столгъа салгъанча этеди. Мазан, узалыб келинни кѳлундан тутуб келиб, стол джанына, тѳрге олтуртуб, бир джанына Аймушну, бир джанына да Назирни олтуртады. Андан сора юйде джыйылыб тургъан къалгъанлагъа айтады).* Эй, бери джыйылыб келген джамагъат! Сыйлы къонакъларыбыз! Тенгле, джууукъла, хоншула! Бу эки сабийни да *(Ойка бла Назирни кѳргюзтеди)* бири багъалы эгешчигимди, бири — багъалы кюеуюм! Мен бу столда бу бир тамада болайым, не боллукъ эсе да. къайда, шапа, къуйчу шайтан сууунгдан... Ол шышагъа тийме не да болсун *(столда джангыз шышаны кѳргюзтеди)*... Ай, аперим, санга... Тутугъуз, джашла, атларыгъызны джюгенлеринден алыгъыз дегенлигимди. Эм биринчи алгъышымы, суйсегиз, Хорасан дейим, суйсегиз — Аймуш дейим, — анга берейнм... *(Бары да ѳрге туруб, столда болмагъан стаканланы ѳрге тутуб сюеледиле).*

Аймуш. Бу эки сабий бир-бири ючюн келген эдиле бери, бу дунягъа, бу дуняда тюбедиле, энди бу дунядан кетгинчи, тас этмесинле бири бирин... Аллах кесиме бала бермегенди, сѳзюм анга мийик бармасын! Быладаи мени къуру къоймагъаны ючюн а минг бюсюреу-спас анга! Татлы болсун джашауугъуз, балаларым! Сизге заран, чырмау боллукъ адамны аллах джюрегин, ма бу стаканны башы кѳкге ачыкъча, ачыкъ этсин! Атдыкъ муну! *(Аймуш, тамакъдан силдеб, стаканын «шаркъ» деб столгъа салады!..)* Ма бу тузлу агурчачыкъны бир къаб... *(Болмагъан чанчхы бла болмагъан закусканы узатыб, Ойканы ышартады).*

Мазан. Шапа, къурманлыкъ келгенди. Сал, суу-

угъунчу, хар кимни аллына. Къуярынгы да къуй. Да, энди огъай дерик болмазсыз, элибизде дагъыда биз бек сыйген бир сыйлы къартыбыз барды да, къурманлыкъны юсюнде анга берсек сѣз. Сеннге айтама, Айдамулакка. Айыб этме да, бир айт сѣзюнгю... (*Мазан, тамадалыкъ этген джериден эрдай кетиб, барыб Айдамил олтурлукъ джерде сюелиб, сакъалын сылаб айтады*).

Мазан - Айдамул. Алгъыш айтхынчы, айтырым олду, тамадабыз Мазан айыб этмесин, бир джаш адамды, чойюн къайры къагъаргъа билмей айланганладан, элибизге не игиликле, ашхылыкъла джаудурайым деб. Джаратдым, айтыб къояйым, бу столгъа ол салгъан порядакнун. Джонулгъан мазаллы стаканла алдырыб, басыгъыз да ауугъуз артыгъызгъа демей, рюмкачыкълагъа къуйдуруб, ариу-ариу, аз-аз тартдыргъанына сау болсун! Хаитны да суугъун-къатысын столгъа къалатыб, суукъ эт хычинладан тойдуруб бизни, къурманлыкъны артха къоймай, былай келтириб аллыбызгъа салдыргъанын да бек иги этгенди. Да эм сыйлы къурманлыкъны юсюнде айтылычу алгъышла джетсинле бу эки сабийге да, эки элге да, арионнга да, областха да, къралгъа да! Дуниягъа аллах тынчлыкъ берсин! Къазауат аягъын аллах байласын! Бу эки сабий бир-бирине къошулгъанлай, къралыбызда шохлукътенглик, къарнашылыкъ да бек ёсдю деб айтырча болайыкъ! Аллах тауну хурметин—тюзге, тюзю хурметин—таугъа берсин... Берекет, насыб къурумасын-кетмесин, бу мени тамагъымдан кетгенлей... (*Мазан-Айдамил рюмканы атады, Назир биягъынлай закуска чабдырады*).

Аймуш (*къолун кѣлтюрюб, столда окъугъан сабий кибик*). Тамада, айыб этме! Унух рюмкасын ичмейди. Унух, сен (*Унух олтургъан джерге къарайды*), аллынга аракъы баргъанлай, саулугъундан тарыгъыб тебреуюню къой: бауурум, ёпкем, бюрегим, давлением, почкам, пищевотум, къууугъум деб.

Мазан. Штраф аллыкъса. Унух, ауруй эсенг, справка келтир! Къурманлыкъны юсюнде ичмей къой-

гъан къайда кѳргенсе? Да, энди аллай адет джокъ эсе да, сиз огъай демесегиз, мен сѳзю бу эки сабийни бирине береме. Айт кѳлюнгдегин, Ойка, эгечим!

Ойка (*башын булгъаб, огъай дейди, эринлерин къаты къысыб*).

Мазан. Къой чирик адетни — къайыналарынгдан тил тутуб, бир да кѳрмегей эдинг. Комсомол къызса сен, айт, тур да!

Ойка. Тѳрт джылым толгъунчу кетгенди амам ол дунягъа, мени къоуб. Хар элдс, шахарда апасыз ѳсген сабийле мен Аймушдан табхан аналыкъны табынла. Бала борчум къаллыкъды сени аллынгда ѳлгючюме. (*Къучакълайды.*) Дуняда ѳксюз ѳсген къызланы сенича бирер къарнашлары болсун, Мазан! (*Къучакълайды*).

Мазан-Даут. Атла клевер ашайдыла, биз аракъы ичебиз! Ёлюм келмесин бери джыйылгъанлагъа да, бери келелмей къалгъанланы барына да, атла аракъы ичиб, биз да клевер ашаб башлагъынчы. Кююбюз арну тийгенлей турсун! Бир-бирледе аны булутчукъла джабсала да, хата джокъду! Булут болмаса — джангур джокъ, джангур болмаса — битим джокъ, битим битмесе уа, аракъы да къайдан чыкъсын? Бу кетди — биз къалайыкъ! (*Ичиб, тамада орнуна олтурады.*)

Мазан. Алан, шапа, арыбмы къалдынг? Таяна-таяна, ол учаны да къуйрукъ-джанын джауур этдинг! Столда бош стакал кѳрюмесин! Келинге сѳз бериб, кюѳюно къойсакъ, — джарамаз. Тур, кюѳу, эшитдир сѳзюнгю.

Назир. Ойканы табхан ана джандетли болсун! Ёсдюрген атасы — сау болсун! Аны меннге тюбетген Аймушну уа ѳмюрю узакъ болсун! (*Ичмей азчыкъ уртлаб салады «рюмкасын»*).

Мазан. Ачей улу, эл дохтурубуз, бир алгъыш айтсанг энди сен...

Аймуш. Бош бересе, тамада, ол фыргъаууннга сѳз...

Мазан. А чей уду Экилизни тобетген Аймушну
огуру, эдибизде джетгенлей турсун. Аны юйюнде ол-
турабыз да, юйюге аруу-едюм кирмесин, кесине да,
башыбызда джатып ауруксууду тургад. Маимулатчы-
гына да сюек саулук берсин аллах! Тардык!

Мазан. Алан, джашда! Кыулакларыгызын ксб-
дюрдюм, дейме, седеше да алгыш айта. Кеб седеш-
ген тамада бла кеб дууа этдирген апендини ачаларын
асламыракъ, айтыучандыла элде дейдиде. Энди, ксбно
ксюб, джыргда, бир кечермекъ. Кюсу тамакъ бай-
дыгыш бир кергюзтсе, кылай дейсиз!

Назир. Кесими кыуачымда кесим кылай хахай-
лайым?! Тамада тургандай!

Мазан. Да, не этсин джарды, тамада! Кыатынсыз
джашны тарыгыуларын тизейим.

Джангур джарса — джамчым джокъ,
Исси кюнде — салкын джокъ,
Базар кюнде — ачхам джокъ,
Кюшха барсам — бичен джокъ,
Юйге келсем — кыатын джокъ,
Джырла джырлай билмейме.
Тюшюрмегиз тазирге,
Ксюу джетсин Назирге!

Назир. Дженгил джетиб кыалды! Алай болмаса!

Мазан. Кыайын ата айтсын сора алгыш, Солман,
ата кыарнашым, юй ишлеген балта эшикде кыалды де-
генлей, бир джанында кыалыб кетме да, айт кызын-
гы кыууачында бир-эки сез!

Мазан-Солман. *(ауазын туура Солманча тюр-
лендириб, чолакъ кюлдү да Солманча кымылдатыб).*
Айыб этмезигизни тилейме менше. Аллында бир чам-
ланганчыкъ да этдим, аны кыуакыгызын аласыз!
Адет алай кибикди, деб этгендигим эди, ансы мен ра-
зыча болсун аллах да разы бу этилген иште. Бююн-
ге деричи кюдумдан келгенча кыарнууму аямай, ёс-
дюрдюм баламы. Бююн, акыл-балыкъ болуб, кеси

джюреги тартхан адам таоханды да, мени да тартды
ол адамгъа джюрегим... Илешдим сениге, Назир, креу-
юм дерге аузум бармайды, джашым дейим! (Аймуш
да, Назир да кез-кзай кысымлаптыб кюрешедиле Ма-
занны тохтатыргъа, алай а ол Джукъ эслемейди. Ой-
ка, башын энишгеден энишге тута келеди, эм артында,
столгъа бауурун шериб, кычырыкъ этиб джылайды,
Аймуш тохтатыргъа кюрешеди акыл).

М а з а н. Да джырлагъан болмай эсе, джылагъан
да болмасын. Тепсеник, чапчылайыкъ, ай марджа, джа-
шла, харс! (Аймуш, секириб туриб, куджур тепсеб
башлайды, кзобуз тартып орайна Семенланы Азретни
тизгинлерин тартыб).

А й м у ш.

Юй тюбюнде сары теке,
Сапдыракъгъа бары теке,
Джигейчиги, джары теке,
Ашагъаны тары теке,
Ичгени да бога теке,
Текелени оза теке.

М а з а н.

(Аймушкы бизырдан чапчыла бара).
Ой, юшюлюм юшюлюм,
Таудан алма чышорюм!
Алманынълы ксабыла,
Манга зыгыт атдыла,
ол зыгыт ксабыла,
Бу зыгыт ксабыла,
Терен уру ксабыла.

А й м у ш.

Тайч юскюне мине теке,
Кыш ичине кыре теке,
Бурма теке, бура теке.

Къай раида тура теке,
Агъач къабукъ къыра теке,
Джашчыкъланы ура теке,

Кёзчюклерин сюзге теке,
Эчкилени тизе теке.

М а з а н.

Умар ашыкъ ойнайды,
Умар кетди отуннга,
Къаргъа битди бутума,
Къаргъа тюлдю — къамишди,
Бачхаларым пиринчди,
Он бармагъым — кююшдю,
Ал тишлерим — хымишди...

А й м у ш.

Мюйюзлери ёрге теке,
Мени онгсузгъа кёре теке,
Чырпы бюксем, къыркъа теке,
Ачыулансам, къоркъа теке.

М а з а н.

Ой юшюдюм-юшюдюм,
Таудан алма тюшюрдюм,
Ит къабханд да, ёлеме,
Сени бир бек сюеме.

А й м у ш.

Дыгъы этейим, быз этейим,
Сени оюннга тюзетейим,
Сакъалынгдан салдырайым,
Стемейге бардырайым.

(Арыб барыб, олтургъан джерине олтурады).

М а з а н.

Ой юшюдюм-юшюдюм!
Таудан алма тюшюрдюм!
Таудан алма тюшюрдюм...

Тилин да ойната, аягъын да бюге-чала, тепсегенин тохтатмай,
Ойка бла тепсерге излепени билдиреди.

Ойка, М а з а н д а н башын алыб, А й м у ш х а къысылыб,
джангыдан джылары келиб, кесин тья, айтады.

Ойка. Бир алмам бард да, ашасам, анам ёлед,
ашамасам да, атам ёлед! Анам ёлгенди, атама уа
мен не этейим?!

Ай муш. Ай джер кѡабмагъай эдинг сен, кый-
инджюрек ата! Бу джарлыны ды былай джылатыб, ото-
уун да джер тюбюнде джасатыб...

Назир *(тамакъ зат ариулаб кюрешмей, ключю
ауаз бла, тѡгерекни зангырдатыб башлайды, белгили
кѡарачай джырни джырлаб).*

Мен кѡкге басхыч салгъанма,
Кѡк булутланы чачаргъа,
Байрым кечеге сѡзюм болгъанды,
Байдыматны алыб кѡачаргъа.
Огъары ѳзеннге баргъанем,
Мининген атым арымай,
Ой, андан эсе уа кѡалгъаем
Мен ариу Байдыматны танымай!
Кямар ишлете турама,
Гитче эгешчигим Зубайгъа,
Ой, меннге келмесенг, джазыуунг болсун
Тотуркѡулланы Кѡулайгъа.
Джюрюгюз, аланла, барайыкъ,
Тау агъачлагъа кѡарайыкъ!
Тамадабыз барды деб,
Къатынсыз кѡалай кѡалайыкъ!
Ой, окъуй-окъуй мен турсам,
Мен Илиясны джетерме,
Байдыматчыкыны алыб келирем,
Томай урушса уа, не этерме?!
Башыбызда айыбыз,
Ол толмагъанлай джартылай,
Ой, ызынгдан кѡараб кѡалгъанма
Мен, сагъат кирик, кѡалтырай!
Ой, кѡкде баргъан джангыз кѡаз,
Ой, суу ызында багъыр таз,
Ой, сыйлы аллах, сенден тилейме
Ариу Байдыматны манга джаз!

Мазан. Кѡрдюгюзю кюеуню джырлай билге-
нин?! Ким айтады келешмейдиле деб бир-бирине ол

Къарангылыкъ басыб эди
Мен джашагъан элими,
Къарангылыкъ басыб эди
Мен джашагъан элими.

Эл клубда джамагъат, тийре сюд барады. Стол джанында сюд бардыргъан ючеулен — тамадалары Алий улу Азамат, эки джанында Мариям бла Мазан. Сценаны эки кыйырында бир-бирине къарашыб олтурадыла Аймуш бла Солман.

Алий улу. Барабыз, барабыз — балта узуну баралмайбыз! Тохтасын дауур. Хар ким тургъан джеринден къычырмай, айтыры болгъан джазыб, неда джаздырыб узатыр бери, дегенбиз. Бу *(Аймушну кѳргюзюб) бошайд*, Солман! Аймуш, тубаннга кетну къалсын. Соруу — джауаб. Андан ары джукъ болмасын эди. *(Мариямгъа)*. Мен болдум!

Мариям *(аллында къагъыт кесеклени бирин алыб, окъуб)*. «Больницада джатхан айында да тынч джаталмай, медсестраны къачырта эсе, айтсын кеси, неди арууу? Неци, тынгы бермей, джортдуруб айланган муну?» — деб джазады Езден улу Юзейир.

Аймуш. Антсызд сагъыш эте билген бюгюнге дери, нек джортама деб. Морхха къачхан къызчыкъны айтаса да, ийнан, Юзейир, ол кѳзюме тюртюлгенлей, ичимден бир зат тебериб, «муну къайгъысын кѳр», «муну къайгъысын кѳр» деб башлады да — кѳрдюм. Хар джол сайын болуу да алайды, андан арысын а билалмайма кесим да...

Мариям *(башха къагъытчыкъны алыб)*. «Солманмы силдеб ийгенди, огъесе ол айтхан джыйырма бла онджети къыз бары да муну кючю бламы этгендиле баш оноуларын?» — соргъан Батчаланы Бекир.

Аймуш. Солман билмей да, аллай бирни кѳрген болурма, тюзюн айтсам, къайгъысын арт джыллада, не джашырыу!

Мариям. «Эрге баргъанда тюлдю иш, этек бюкгенди иш». Джыллары келмеген, бишиб бошамагъан, окъуудан башларына бош болмагъан къыз сабийле бла

кюрешгенине не айтады?»—дейди школну директору Теке улу Аслан.

Аймуш. Окъуу болгъанны артына чыгъыб бошагъынчы да бек арну билликди, мени сартын, эрге бара къайсы кыз да. Кийим тикдириб, хаит биширтиб, не тюрлю усталыкъгъа да юретиб, сора эрге барыргъа, юй-юйдеги къуаргъа юретген нек болады айыб? Школ алайчыгъын баджарса, мен тынч турлукъ болур эдим, ким билед.

Мариям. «Ол джалгъагъан, ол къурагъан юйдеги чачылмайды, чагъылмайды дебми билед? Бюсюреу этиб къояр эдик, алай болса. Тюдлю алай! Кёрмеймиди?»— джазгъанны аты джокъ.

Аймуш. Мен къатышмай къуралгъан юйрегиле азы чачыладыла элде, джаным-кёзюм, къайсы эсенг да соргъан? Мени ишим— джалгъагъан-къошханды. Чачхан-айыргъан а — ол аллахны ишиди!

Мариям *(къагъытчыкъланы талайын кёргюзюб)*. Кёбдюле была, окъуб бошаймайбыз, бир болуб къалмай, талай адам къайтарыб-къайтарыб Маймулатчыкъны нек асырайса деб сорадыла, Аймуш, аны айт да, сюд, сорууланы тохтатыб, этер оноууна къарасын андан сора!

Аймуш. Ким къой-ийнек, ким пух эчки, ким ит-киштик асырайды да, мен да маймул асырайма! Кимни дауу бард? Солман, сёз ючюн, суу чычханла тутады узункъуйрукъла, къап-къарала, экишер къабан тишлери агъарыб, къараб кёрсенг, къусарса... Нек тутады ол джийиргеншли затланы? Терилерин базарда сатад, этлерин маскесине ашатад. Алай бла хайыр тюшюред. Мен да бир хайыр излеб кюреше болурма: кёзюмю джарытад, джаныма джарайд, къууанч витамин беред Маймулат.

Мариям. Солманны Аймушха айтхан дауун сюзюб, биз ачыкъ этген зат: Ойка кеси джазыб билдиргеннге кёре, анга зорлукъ болмагъанд. Ат бла чана чыкъгъан арбазларына къайтыб келгенлери себебли,

«Биреүндө затын» урлау, «Көпөү» үлдөтөй отаткыдан джаңы
лаб, «хулиганство» дегенге джуууклашады иш — кирит
кыбарылгыны чочот. Биз билген бла, анга тыыншылы
азаб онбеш сутка болады, апындай да айтханыбызча.
Солманн били Аймуш келишибт Солманн кеси фазылгыты
бла чапвелмесин (көргөзтөбү) ызына талмаса, иш рай
онданыбт хаякты, кыюдге тамолдун кымымай барыбт ол
этерге керек болады тахыр тонбуун. (Алий улу бла Ма
занга кыраб). Кышар затыгыз бармыд, Солманнга
сөз берилгинчи? ло шыгыттыжд го» мвн с 17

«Алай улу д м Малхыйгысы джазган дууасын деб
киши чыкмай, кышны мыйныланан бош хапарлагы са
наганды сюд. Алай болса да, теке терини тюз хапа
рын излерикле көбдюле. Айтсын кылай секиртгенин
чардакдан? могой мыванд, эке кыштыр мн

«Ай муш. Покуе этдим дейме эитди! Бу (Солманн
көргюзтуб), кюн сайын да этгенлей турады териле бла
покуе-мокуе! Нек айтдырмайсыз кылай этенин?!

«Солманн. Кызы тас — мен, ачыган, кюйген да —
мен, эртденли сен ойнаган да — мен! могой ядыт деп
тн Ай муш! Ачытхан болмаса, ачымаганса сен джа
шауунга алкыны» могой ядыт деп могой ядыт деп могой ядыт деп могой ядыт деп

Солманн. Көб джыйганынгы төкдюн бююн, Ай
муш... Сен айтханлай, кылай адам болмазма мен...
Алай а, не этейик. Аман эсем да, аманымы кишиге
джагваргы излемегенме, кесим билиб. Кишиге хата
саямаганма. Елген джарлымы кыруугуна кыамчи та
ртханыма дерн айтдын, Хананийге кыачханса деб. Да
кыайсы ата бошлаб кыюучанд кызын, бир болмаган
нга барама десен? Повестка элтгениме дерчин айтдын.
Ачыган болурса бл кюн, алай а менми ачыттым сени,
джашау ачытханды мени! кылум бла — не мадарым бар
эди элтмей, почта ташычу мен эдим. Джангыз бир айты
рын менге, джаратдим дж тилеген этдим. Нек тохтама
дым сендебт кюйге дж джиринчи? Кыайдан биллик
эдим, кыдыр кыарнашым бутубу, аны кыоркууун этиб
джууду, аны кызын, бурдум уруб сууубу кыомайр!

Мариям. Солманга да закон болмай, неди закон?
Аймуш. Мен билгенча билмейсе сен аны, балам! Законунг алай тургъанлай, улутур, сарнатыр кызын...

Солман. Ай, мен аны сарнарын суйгенлей, суйгей эди сени аллах, Аймуш, болмай эсенг энди.

Аймуш. Тели эсе да, мен айтханига бар, байны телесин рысхы джабар, деб нек тураса да, ой джарлы? Кюнсайын сарнаб турса да, бек да кирир кычырыгъы кзулакъ тешигинден, сом шыбырдагъан таууш эшитсенг. Джыламукъ сатхан адет болса, миз чанчыб да джылатыр эдинг, тамызгъан тамчыларын мыпчакъ этиб сатар ючюн базар кюн...

Алий улу. Чёгюч тохтаса, тёш да бир солур эди, Аймуш...

Солман. Не айтыб ангылатайым бала ючюн джан къалай ачыгъанын? Кёз джарыгъым, дейсе да, ма бюгече, сёз ючюн, маймул балангы думп-тас этиб къойсала, бош ушакъла бардыра турурму эдинг былайда, анызын джокъламайын, ёрге-энишге чабмайын?

Аймуш. Кеси кетгени джокълама, деб сёз барды! Кеси кибик бир маймул табылыб, зепаркга къачыб кетсе Маймулатчыкъ, антсызд аны сюдге берлик, бай маймулгъа отказ этиб, джарлыракъгъа къачдынг деб... Ким да болсун, джылы толуб, акъыл-балыкъ болгъан инсан кеси башына эркинд дейди бизни закон,—закон айтханига сыйыныр эдим мен!

Алий улу. Закондан атлай турмаймыса бусагъатда кесинг, Аймуш? Солман тынгыласа да, эртденли башында ачы сёзю таягъын ойнатханынгы таякъ бла туюгенден неди башхалыгъы? Ол да совет властны бир адамы, совет законнга сыйынмай къайры секирликди, кыыз бла джаш табылсала?

Аймуш. Ай тюкю Солман, кёзбау Солман! Совет башчыны джити кёзю да байладынг. Сен билмеген, танымагъан Солман къалай болду бу бюгюн, Алий улу? Къайсы властны тарысы болса, аны тауугъуду Солман.

Шайтанлагъа джолукъса — шайтан, мёлеклеге къошулса — мёлек болады Солман! Коммунистлеге тюбесе — коммунистирек, апендилеге тюшсе — апендирекди Солман! Айтырыкъ тюлме къызны къайдагъысын, Алий улу! Тобну аузуна буштукъ болуб къалсам да, ачарыкъ тюлме аузуму.

Алий улу. Кесинги аямай эсенг да, элли ая! Къартлыгъынгда онбеш сутканы суукъ юйде олтургъанынг уллу сыймыд элге, кесинг сагъыш эт!

Аймуш. Олтурурма да сагъыш эте турурма. Бу джарлы джан, сегиз джыл огъунакъ олтуруб, нек этмедди сагъыш бир затха? Кёкден тюшген бизде джокъ, Солман: аманыбыз, игибиз да бир атадан-анаданбыз — сен сагъынган Адам бла Хауаны юйдегисибиз. Барыбызны да аллах топракъдан бирча ишлеб джаратханд.

Солман. Маймулат айыб этмесин, китаблада джазылгъаны алайд дейдиле: сен да, мен да, къайсыбыз да маймул юзюкден келебиз.

Аймуш. Назир деген аллахны бир суйген къулуна кюлген этдинг сен, «джарлы джаш намысы бла бай болур» деб. Биреуге кюлген огъай эсенг, маймулгъа да кюлме, эй адам, шайтанланы къууандырайым демей эсенг!

Солман. «Атлес баласха кюлеед» — дер да, кесини кюлкюлюк, хыликкелик этер Маймулатчыкъ, кюлсем.

Аймуш. Тенг кёреди аллах кеси джаратхан джанланы бирин къоймай. Уллу кёллюлюк, чёрчеклик, озгъан ёхтемлик деген затны уа, ол сен суйген артыкъ рысхы бла бирге Иблис атлы харам шайтан береди адамны насыбсызына, тюкен халуагъа ёлюр от салыб, биз къабчыкъ тешнучю чычханнга бергенча.

Солман. Сен айтханча болсун, Аймуш, бюртиюго болгъанны тауугъума, анамдан туугъанлай кесилген киндигим бери айланыб, дунья малгъа тигилиб къалгъанд мени. Алай а, «хо» дернк эсем да, къайдады кюёу, нек къоймайса таныргъа, билирге? Аламат эсе, кёрейик, чыкъсын бери.

Ай муш, Алататты ийнан, Солман: джокъду та-
биъатны еге уланы, Дуня малдан кемди деб насыб
кюлюшюз, кюймайд кишини да. Ол юлюшлери тартыб
тубешмедидиле, кызы бла джаш? Ала тамбда узакъ
джолгъа чыгъарыкъдыла, мында джашау бермесенг.

Алий улу. Чыкъмасынла бир джары да, Аймуш,
Мариям Хасановна райондан партия бла милицияны
кедечиси болуб келгенд. Сен ишдеген фабрикада пар-
тия комитетни тамадасы, кеси ауруб ма, бу джашха,
(Мазанны кѣргюзед) ышанганды сени юсюнде тюз-
люкню таймай тутар да. Мен да Совет властны бир
къуддукънусуна санадама. Союзумасын мындан ары иш,
джашырма да ант дейбиз ючюбюз да анди сеннге!

Ай муш. Ишни созмай, ЗАГС этигиз дейме мен
да. Кызыны кѣргенлей, алыах «амин» деб бошагъан иш-
ци оярыкъды атасы. Тылпыуу ургъанлай бузарыкъды
чотну балтаны сабы кюлума тюзлюкню деб омакъ сѣ-
леше турады бюгюнлю ансы.

Алий улу. Была уа (задны кѣргюзюб), шагъат-
тыкъгъамы, джыылгъандыла бери? Эл аитырыкъгъа
къарамайбызмы?

Мариям. (стоюда кѣргытаны кѣргюзюб). Эл
олтуртханды бизни ючюбюзню да быллайгъа. Аитырыш
айтханды эл. Хар ким кѣдюдегин джазды — сют окъу-
ду, шагърей болду!

Ай муш. Солмун юйгенни окъуб, оймаленин джек
кыояд! (Окъяуладан кѣргюзюб). Кѣлданин кѣргюзюб).
Окъяу быланын дѣтнѣ нѣс го, дѣтнѣ нѣтѣд жинмѣтхѣ

Мариям. Алатат джасылгъа ун. Алайчбен дюш-
генин окъуюм, окъудей эсенг, нѣжѣт, бнѣбѣтѣрѣн ин

Ай муш (кеси бир кѣргытчык анб, адыб узатады
Мариямгъа). Муну джазгъан не дегенд.

Мариям (кѣргытчыкгъа кѣз ѳжетдириб). Вооб-
щѣ-то, окъяуланни тохтатыргъа демегенмек?

Ай муш (Мариямдан алыа, кѣргытчыкнѣн Ма-
рианга узатады). Окъяу сен! нѣд нысгъын, жнѣрѣн

Мазан. (Ол да кез джегдири). Болду дегенбиз окуву чотха!

Аймуш. (Алий улува). Окув кесин! Эшитдир ачык!

Алий улу. Къоярмедик, Аймуш!

Аймуш. Къоярыкъ толме, окув, эшитдир!

Алий улу. Да тыгыла, алайсыз болмаң дей эсенг! (Окзуйду). «Биреулене къызын, джашын къол таш этиб, кесин къаргыратханы аллах аморде да онг-дурмаз. Хатхусунда балат джорютмеген, къагъанакъ сабийден адам этмеген, юю къурубму этиб айланады кимни баласына да опоу?! Баргъай эди заманында кимге бара эсе да, табхан балаларына эте туруп эди хайда оноу! Керти да, теппесине джылдуз тийиб, акылындан шашыб, тыялмай эсе кесин, къорасын башха элге джер къабарыкъ къаркъуртха!»

Аймуш (залгъа). «Ексюзлеге — эл ышыкъ» демеу-ченмедиле? Къалайд ахыр оноуугъуз бири атасыз, бири анасыз ётеген эки кирсиъ балагъа? Нек тынгылайсыз, тауушугъуз нек чыкъмайды, чолакъ Солманны ахулары? Не дейсиз сиз, къагъыт тырнаргъа тюзелген къарачайлыла? Табмы болад джашыртын сызыб къутулгъан, бетден бетге къараб айтхан къуруб? Ойкачыкъ ата ююне тюргеге кирсинми дейсиз? Мен да — кърал юде тюргеге? Къыз къачырыб, элге къыйынлыкъ салыб, аманлыкъчы болуб тургъанма, къарайма да. Аманлыкъчыны юю тюремед, дейдиле Ол ююме кечейим. Хазырма мен, Мариям! Машинанг да хазыр шойду да. Бюгече огъунакъ кетерге керек болурма биргенге?

Мариям. Айыб этме, барыргъа кереккесе биргеме, Солман къагъытың алмаса.

Аймуш. Да алай болсун, эли!

Алий улу. Башха айтырынг джокъмуду!

Аймуш. Къырыкъ ичин бир джанына, къыйсыкъ киши бир джанына деб, ненча ата-анай джанына тийдим, балаларына онбу этиб? Джангыз мейнге борч болубму къагъант эди, эркек бла тийсин, не да этиб, бир

этиу? Кечигиз эндиге дерн салгъан къыйынлыгъымы, тилейме, энди джукъгъа къатышама десем; аллах урсуи мени. Олду барыгъыздан да тилерим. Сеннге тилерим а, Мазан: мен олтуруб къайтхыпчы турмаз кетмей зепарк. Аллах айтеа, анда бир маймул болмай къалмаз. Аллах сууабын джанынга берсин, Мазан, сен Маймулатны ары тюбетиб бир къайтарырса. Ауруб турады, билесе. Унутмазма ёлгюнчюге.

А й м у ш, эсирген адамча, тентирей келиб, шиндикге кючден олтурады джетиб, эс ташлайды.
М а з а н чабыб барыб аны тутады.

М а з а н. Суу!

А л и й у л у (*столда графинни чабдырыб.*) Татыгъанды, тейри, кючюше.

М а з а н. Олтуртайыкъ онбеш суткагъа. (*Кишиге эшитдирмей*). Беш кюн джашарыкъ эсе да, билмейме. Ауругъан этед. Ёлюр аурууду — рак.

А л и й у л у. Къууут джуммагъынгмы баред ауузунгда, джашчыкъ?

М а з а н. Киши билсе, кеси да билмей къаллыкъ тюлед. Бизни ачыкъ кёллю джамагъатда ичги сёзню тышына джаймай кюйгъан аз табылады, не эсе да!

А л и й у л у (*Солманнга*). Боллукъ тюлд къагъытынгы къурутмасанг.

С о л м а н. Уллу джазыкъсыныу кёрмейме бусагъатда кесимде.

А л и й у л у. Айтырыкъ тюлдю, къурут кесинг.

С о л м а н. Антсызд, айтса. Къамништегини от чыгъарыр, тешиктегини суу чыгъарыр.

А й м у ш (*аязыб*) Кетиб барад башым, джашчыкъ!

М а з а н. Кёб къайгъы этдинг. Кетдик юйге, джатаргъа керексе...

А л и й у л у. Бар, Аймуш, юйге. Къайда излерибизни айта бар джаш бла кызыны. Къоркъма, Совет законну атындан ант этебиз ючюбюз да: кызы табылгъанлай, этилсин ЗАГС, кеси разылыгъын айтсын да.

Солман. Бетниг кетгенд, Аймуш, тынчай бар да. Кёб кыйнадым. Тели болуб джазыб айланама кьагъыт-баш да. Джокъгъа сана да кьой аны энди, этилсин Ойкагъа загс да, неках да, баш да... Разыма!

Аймуш. ЗАГС-ны кьайгъысын кёрюгюз, некахлары этилгенд!

Солман. Къалай этилгенд, дейсе, некахлары?

Аймуш. Кесим этгенме — джашырмайым. Эр бла кьатын болгъандыла!

Солман. Алдайса! Закондан кьоркъмасанг да, шериятны бузалмаса, тоба де!

Аймуш. Тыннганды пелери да кетген кече.

Солман. Алдайса, Хызыр джандетли, дечин!..

Аймуш. Хызыр джандетли, алдамайма.

Солман (*секириб кьобуб*). Неле этдинг, къаллайла терилтдинг кирсиз баламы? Къайдан табдынг аллай онг, мёлек кибик кьызыны бир кече бла бир кюннге терсине айландырыб кьоярча?! (*Кёзюне ургъан джыламукъну эслетмей дженги бла сюртюб, кетереди*) Башха эрле тёмез джерде тёмедимми? Ачлыкъ, сыйсызлыкъ сынагъан кюнумде да чыдамадыммы, кыйышлыкъ болгъанны барына да аллахны берген саламыды дедим да! Энди уа не этейим? Элде тынчлыкъ-берекет бюгюн, мени юйюмде уа кыйышлыкъ, бедниш! Къан ырхыла бардырыр эдим былайда, кёзюме ургъан джыламукъ ючюн, эркиши болсанг. Бети чабырлыкъ болгъан къарт кьатыннга не этейим?!

Аймуш. О, ташджюрек, бузджюрек! Бир кере адам болуб кёрдюм сени да! Джылай билген — эриб джылайды, эрий билген — адам болуб эрийд. Алий улу! Сагъатынгы садакъларын эслеб кьой, абаданы эки атлагъынчы, Ойка келсин. Узакъ тюлле — мендедиле, джер юйюмде джашыргъанма...

Аймуш кетеди:

Солман (*залгъа*). Къарагъыз, джашла, ызындан биригиз, кесин ийиб кьоймагъыз кечегиде.

— Алий улу! (Солманга кызгайтын узатып). Кезинге береме джазганын.

Солман. Турма кыой алай!

Алий улу. Алмаймыса ызына?

Солман. Кызы бир келсин, разылыгын айтса, кёрюрбюз.

Алий улу. Айтмаса да, джазганды кызынг джазарын, кызынг джазгандан сора, сен джазганы не магъанасы кыалад?

Солман. Ат бла чана кыалад. Кызым кыалай этген эсе да, баумдан кеси разылыгым бла чыкдым деб записка джазгып кетирмес, сюдге, дейме, акъ байталым.

Мариям. Эр айтса кыайтмаз. Джыртама дегенсе кесинг!

Солман. Энди джыртмайма десем, не дейсе!

Мариям. Айыб болур!

Солман. Айыбы таягымы бард? Нек табдырмайсыз таягын мен айыблаб кюрешгени? «Бар, ал да кел, ЗАГС этейик, тели Солман селеше турсун алай».

Мариям. Къарт намысынг кыоймаз, дейме, сёзюню ызына ашатмаз.

Солман. Сен айтхан намыс, кызычык, дынгырдаб бошагъан амма кибикди — кёзю иги кёралмайд, кыулагы иги эшитмейд, эси уа башха болмай элекчады, айтхан сёзюн туталмайды тутар джерде... Алий улу, сен нек тынгылайса? Аймушча бир мени башымда ачы сёзю таягын ойнатса, бек онгсунуб тынгылайса, кесинг да джукъ айтмайса, къарт хатерими кёрмей эсенг. Селешейик, джангы кюёу бла келинчик бери кыриб келгинчи... Неде кёресе баш айыбымы? Ырысхы сюрюб тюшемем чорт джангылыкны аллына?

Алий улу. Тюлмодалай?

Солман. Алий болур. Сюрөбиз ырысхыны! Ол нек айыб болду, аны ангылат ансы. Эшитгенсе да: «Кыуру кыолгъа кыуш кыонмаз» деб, «Варны джугуусу, джонь»

ну кыруусу» деб, «Малы джокъ» — деб эшта. Голияны джыры болмаз бизге алай дегендери. Халкъ бурундан джырлай келген джырды ол кыёу эсе кыёунюд келин эсе да — келини джауджытган, онгаураттын мурат этиб турмаймыды (задны кергизтиб) ма быдайда кеси бала сына ашхыдык дигилик джоралагъан ада-ана бары да, ол муратны аялына буруу болсаг, унармы эл, иги джаш, кыалай айтаса сен ол затха?

Алий улу. Эден ырысхы кыурумасын, эличасыбын, ырысхы кыурутмасын, — айтханым, олду мени кыачан да, Солман. Кыайдан чыгъад, ким чыгъарад, буруу-тиреу, насыб кыууачы кыайры кетед, кыыз берюге, келин келтирюге джетсе бизде чот? Аурумазмы бир-бирледе джюрек, элибизде сейирге кыарасаг? Келинликле, суу чмеген гокка хадслай, мууад болуб керюрге бир-бирледе ата юлдеринде. Кюёулюкле, николай джашла болуб, артык егюзлеча айланганларына тюберсе. Суу суратча бир тиширюу, кыарасаг, бир сыпатсыз дюрсени кыолуна тюшюб, емюрдеге кыууанчын тас этиб джачан турур. Заманында юлденмеген джашчыкыла, ол сен айтхан нафсыларын тыялмай, терслерине айлаш, таб тюцген кыызларын, мараб, бедилдик этеди эли. Кыоцтасына джау кыаннагъан бир астагъан кыатин юсюнде хайда, кыатин келтире, хайыуан болады. Таза, кирсиз кыыз сабияни аны табанын джаларгъа, табмазлык бир кыартайгъан хауде, сермеб элтиб, отомунда ат оюн этеди, сюйсен джырла, сюйсен — джыла, эринг болдум энди, деб. Аллах сакълад сын, адамны кыутуртмайгъан, да турабиз биз да. Ит кыабуб кыутурманды кыутуртгъан. Неда маимул силегей кыутуртмай. Мен билген, бла ол сен, сюйген артык ырысхыды, бир кыууум адамны кыутуртхан, Солман. Джашынга тийди эсе да, джашы ауруб, селешгенча керюб, тюзге санагъаным аны ючюндю Аймушулу.

Тил зарлык чортакылык, улуш кыурда данг ахынчы келиб кыалгъан повестка, эрге бармагъон тамаласы, кыатын алмагъан тамаласы, чамыс адет ше

прият, бет-уят-хаят, берне-къалып-сый, об, соб — сор Аймушха, ненча буруу чыгъады бир-бирине талпыгъан къыз бла джашпы араларын узакъ этиб, термилте-таралта къойгъан? Барын санаб берир Аймуш, апы юсюне тукъум айырыу къыйынлыгъыбызны да къошуб — ата тукъуму, ана тукъуму, атауул тукъуму, осу, бусу, ёлюсю деб. Къайсы халкъ джырлайды бизден сора ол сеп айтхан джырланы? Нек этебиз биз бурунгу эжиу?! Кетгендиле къайтмаздап бурунгу заманла!

Солман. Джырларын къоя кетмесинле десенг а, Алий улу. Азабымы чегиб бошаб къайтхан эдим, кечилдим, тазаландым, элге, халкъгъа тенг болдум деб. Аманыбыз, игибиз да Аймуш айтхан къарнашбыз-эгечбиз деб! Басмады бир эгечим, къарнашым не эсе да къатыма. «Ач къарыннга сууукъ кёз!» Эски джырчыкъ джырланды! Гыбышы къабырча, бир джапына чыгъыб, юй салдым. Андыз къурушдургъан къотур тана джалан сыртда къалай эсе, алай джашаб турдум. «Табигъатны ёге уланы джожьду!» Ай, джарлы Аймуш! Уланы да, къызы да кёбдю табигъатны ёге къалгъан! «Тенг кёредн аллах джаратхан джапларын барында.» Кечсин гюпахымы, кёрмейд джукъ да, кесинг къадалыб кёргюзтмесенг кесинги! Не аллах, не адам бурулуб да къарамады, ма бу чолакъ къолуму да къошуб, тырнакълаб, кесим ёрлеб джашау башына чыкыгъынчы! Къутургъан ёгюзюню мюйюзюне илинир джукъ болмагъан арбазымда джукъ болду! Къуру къолума кир къонду, джалан сыртыма тюк чыкъды! Олсагъатлай къутсуз, джапысыз, матух Солман къутлу, берекетли, сыпатлы Солман болду. Дуня мал келепен аурууун джууду! Биягъы эски джырчыкъ джырланды! Да, энди сени кёзюнге чыгъанакъ болуб чанчылса да, дуня малдан къалай къачайыкъ, бизни къалгъан халкъгъа тенг этиучю ол эсе?

Алий улу. Тенглик излеб джыйсанг а мюлк-рысхы! Юй мени юйюм эсе, межгитден да мийик болсун! Акъ байтал мени чанама джегиле эсе, башха байтал-

ланы башы бла барсын! Сыйынг төппемде, кьатын алама дей эсенг — биринчиге айтылгъан кьыз, суйсе, суймесе да, этин-бетин сойса да, меники болсун! Мени кьызым джетди эсе уа — кюёуюм джау джилликли, хап бала болсун! — Ол тюлмюдю сен излеген, тюзюн айтыб ёёлешсек, Солман?

Солман. Да кьалайда болад Совет джорукъгъа — законнга бузугъум-терсим, алай излей эсем да?

Алий улу. Недеди, Солман, джорукъ бузгъан? Кёрааламыса, Аймушну бетине кьараб, джюрегин? Бетни кюйген кюн джюреги да кюйгенди сеннге! Патияны уа? Къуйругъуна тартхан кьамчинг тиймегенмид барыб джюрегине?

Кетген ыйых кюн Мухтарлагъа алгъышха бардынг. Эт джууукълары да джюзюшер сомдан артыкъ элтмегенлерин билеме, сен а, анга да беш тюмен кьошуб, пенча адамны башын эннше кьаратдынг? Аллай бир эталмагъанланы барын да урмадынгмы джюреклерине беш тюменни таякъ этиб?

Бармылла, Марням Хасановна, аллай статьяла — джюрегин кюйдюрдю, джюрегине урду деб? Бардыла, джазылмасала да, болмай амаллары джокъду! Ма ол статьяланы бузуб джашайса деб, джана болурму Аймуш сеннге?! Кюёуюнге табхан сылтауунг олду деб кюрешед, да, мени сартын, тюз айтады, кьалгъаны ала-мат болсун апсы, джаш юдегисин асыраялмай кьалыр дебми кьоркъаса бизни заманда?

Солман. Кьызым джангызды, неми да кьаллыгъы ангады, нек излемейме джыйгъанымы суугъа текмезлик, рысхы джюрюте келген бир адам табылса деб? Ол буурулмагъанны ашайым деб, аллахын танымай айланганны джыргъа усталыгъын махтады, чырайынсыфатын айтды, намысын-адебин кёзюр этди Аймуш! Джугъу болмагъан этиб кюрешмеймид кьарачайда не-син да кёзюр?! Кими кьарт атасын шоксуз айю ёлтурген этер да, сый чакъырыр башына, шайымы багъа-

сы, Джокъ эсе да башы! Не бард андан манга, сөз
 ючюнд, Джюз Джыл мандан алгъа аны къарт атасы бир
 теди айюнд чынгыл къаядан биз этиб, секиртиб ийди
 эсе. Кимн бир улду Юнуну ана къарнаш, этер да
 омакъланыр, ауузу бла къуш тутар, къолундан «тарх»
 деб бедене атаргъа келмей тура эсе да. Кимн тукъу-
 мун хай тукъум этер да, кеси хунт тартмагъанлай, ар-
 тына пуд тартдырыр, Къырым ханны къуйрукъ дунпу-
 шундан къабхан бюрге къачат эсе да мени атамы да
 къабхан эди дер да... Къотур къаялагъа къонуб джа-
 шагъан адаргы халкъчыкъ эки къауум болур да, таб
 Маймулатны да къюлдюрюр, Аймуш айтханлай, «Биз
 бай эдик: джер-мал кере келгенбиз, джашау-ашау эн-
 да бизникид» дер да, бир къаууму бир къаядан хахай-
 лар, чойкелери эртле тауусулуб бошагъанын билmez
 да. «Огъай, огъай, заман — кезюуд! — деб башхасы бирси
 къаяны зынгырдатыр. — Совет властны къуралгъаны
 джангыз бизни ючюнд. «Быт» деб ийнек саумагъанбыз,
 «Чух» деб атха минмегенбиз, джерсиз, малсыз кечин-
 нгенбиз, джашау-ашау энд бизникид»
 Алдаша, къозуша турукъуз, тели тугукла! Сизе да,
 сиз да ашамайсыз! Джашау-ашау да ма быллайы бол-
 гъанлыкъыд (Къолун джержитуб, байфакъна, бармакъ-
 лары бла ачха шыбырдатханы этеди) Тукъум, ошамыс
 менге гырджын апатмады. Намысыдан табышы сонг-
 лу болсун дейме, къюсюмю. Джырлай, тепсей менден
 арну ким билеед — ол эватъ менни тойдермайды! Тойда
 къарне болса да, къагъан джерде эли кезюуд мен
 билген, биягъы бу бла (бармакъларын шууб, ачха ири-
 бирсата) ма бу (башха къолун джамдыр этиб, ерае
 тутуб, кержюзде) Мипиния мауш болунынъ (Мырияме
 къандыш) бу джюрюрюн уламмайды (джамдырукъ кет-
 гюзде), а муноул (бармакъларын уламмайды) (Бир-
 мунд, нинганы тохтатмаган той) Бум болмаса, гур-
 лукъ адим джырын чыбыгъы узун, да менч сюрте, аягъны
 кир да менге сюрте. Энди уа тиймесни менч сюрт

пийг (Алий улуга). Сен да тийме. Итиозтесине жуйд
ружы оадегмеед дегендей кызымы оноун кесиме кбой.
дагивонуну буатгынгататубоуном удмуртуну да кесиме

Алий улу. Чыбыкны да, квамчиний-таякны да
керексиз узунун эрте тартыб алганд Совет власть
ачы кволладан Солман! Мен тиймезме сеннге, мени
кълум бла джашау тиерге болур. «Энди мени чыбы-
гьым узунду, энди мен тюртеме тюртенин» дей эсенг.
Аймушха мен этер зат кёралмайма, кызын а кеси этиб
босагганд кеси онооун.

Эшик ачылыб, Ойка! кириб келиб, сюдно алында
башын энирге тийиб тохтайтлы. Мазан улуга
Мазан. Саггынылггап босагга тюбюнде!

Солман. Сорлуггум бард. (Барыб, кызын бир
джанына алыб, кыулаггына неле эсе да бизге эшит-
дирмей айтыб, башын андан да бек энишге этдиреди).

Ойка (барыб сюдно алына сирелиб). Аймуш ау-
руб онгоув болгганд, кыйнамаггыз! Терс туююлд Ай-
муш.

Алий улу (Ойканы запiskasын кёргозтюб).
Джавгганынг да алайды, Ойка! Атайг айтад «Аймуш,
Назир да терсдиле» деб.

Ойка. Терс тюлдоле экиси да, тюлдоле терс... Ке-
сим... Аллындан да кесим билиб... Сокъураннгапма...

Мазан. Ойка?!

Ойка. Мазан! (Джылдайды). Разы болуб, кесим эт-
генме.

Солман. Ойка?!

Ойка. Кесим разы болуб, джойдум, Сокъуран-
дым. Кесим горбайма. (Джылдайды).

Ойма (барыб, Ойканы жойунда кызыб). Тез!
балам, тез! Къоркыма, джукъ хата болмагганд! (Алий
улуга). Не этгени бла да кьойман, джуну кызын быгы

бла да ойнагъанын кёрдюнг эл аллында, болмагъан-
ланы айтыб... Джазгъан къагъытым — мени кёзюрюм-
дю, джумдуругъумду мени! Эшитдирмегиз энди меннге,
кёзюрюнгю къурут деб.

М а з а н, узалыб С о л м а н н ы къагъытын столдан алыб,
ууакъ джыртады, джукъ айтмагъанлай.

М а р и я м. Мазан!

М а з а н. Джазылгъан къагъытны къулакъгъамы
аласыз? (*Залгъа*). Тёппесинден джулдуз тийген Аймуш
кибик бирер къарт адамсыз Къарачайда эл болмасын!
Джокъду аны хатасы. Тутулсам, мен тутуллукъма. Ой-
каны чыгъаргъан, кирит чачхан да менме, тенглерим
бла...

С о л м а н. Ма, гютдю юсюне къалач!

М а з а н. Тёрт джаш болуб этгенбиз, бары да бы-
лайдадыла. Аймуш арта билгенд...

С о л м а н. Да, не затса да сен, бир джаягъынг ал-
лахха, биринг да ибилиге къуллукъ этген? Комсомол
тамада! Джазуучу! «Анния, ийнек ёкюреди да джазар-
гъа къоймайды, сатайыкъ да къояйыкъ!» Сатлыкъ!
Асырадым, ёсдюрдюм, уллу этдим! Эз, тепле, этими
аша энди! Тутулгъан да этерсе, нек тутулмайса? Ана
тукъумунга тартыб тура эдинг гитчелигингден да. Иги
бичилиб, аман тигилген — адам боллукъмединг сен?

М а з а н. Барыбыз да адам болсакъ, Хызыр фаши-
стледен букъгъан тешикге къачыб нек киреелле бу
бла (*Ойканы кёргюзеди*) муну адамгъа санаб айлан-
нгаи джаш! (*Ойкагъа*). Нек урдунг аны джюрегине?
Ышандырмасаи а, былай этерик болуб? Сени кый-
наргъа излерми эдим, Солман, ёлсем да? Къарнашынг-
дан туугъанымы унутдум, мынга бир керти къарнаш-
лыкъ этейим деб, тилегенинде... Энди акъылым болгъа
эди... Джоджургъа тыйышлы. Джоджур бла болмай,
къалай боллукъ эдинг?

Солман. Болдунг! Къарнаш да тюл мунга бюгюнден ары сен, меннге да къарнашдан туугъан тюй-юл! Андан туумагъан эсенг да, ким биледи?!

Ойка джылаб Мазанны бойнуна атады кесни,
Мазан аны бир джанына джаплатыб чыгъыб бара,
къолунда балтасы бла, кёлегини башы джыртылгъан
Назирге тюеб, тохтайды!

Назир (*Ойка таба барыб*). Иймей элле... Ызынгдан тебрегенем! Ичмесенг, бармайса деб... Барын да тамагъымдан къуюб шышаны... Ючюсю да! Андан сора да иймей... Машынагъа мин, милиция сакълайд деб... Ойнай тура болурла деб, мен да... Эгечибизди, бермейбиз деб сени, Ойка... Ёмюрде ичмегенем... Кюй-юб барад ичим, Ойка!

Солман. Тели турса, той бузар!

Назир (*къолундан тутуб*). Кетейик, кел, Ойка...

Мазан (*Назирни тартыб*). Къой аны. Бермез ханы келмез къызын!

Назир (*Мазанны тюртюб, кесинден айырыб*). Ойка, кел! Джап да берликме, джап да аллыкъма сени ючюн! (*Къолунда балтасын силкеди!*). Чыгъыб кёрсюн-ле аллыма энди!

Ойка тартыб къолун алады.

Солман, акъыртын къысла келиб, джаш адамча, тири къымылдаб. Назирни билегин буруб, балтасын чортлатады. Джаш, аны бир джанына силдеб, биягъы балтасын сермерге, Мариям Хасановна, къычырыкъ этиб, аллына туруб, гёрохун кёкюрегине тутуб тохтайды. Алий улу бла Мазан Назирни эки къолтукъ тюбюнден алыб, эшикке чыгъарыб кетедиле!

Аймуш киреди.

Аймуш (*Солманнга*). Кирдингми араларына, эки джанына кесген къамалай? (*Ойкагъа*). Айырдымы, балам, кёз джарыгъынгдан, джап тутуругъуынгдан? Мени да айырды къууанчымдан! Юйде джокъду, табмай келеме Маймулатны! Бир бек чанчад былайым, къырылыб алынганча! Гырын болгъанчады не эсе да ичим. Ий-и, аллах! Не этейим?!

Солманят (апендина, ауазын да дорлендириб) кезюн кекге арагыб). Аллахутагы балаы, берген саяамыды, тез. Аллах сыйген жулдун артыкыда бек кыйнайды, ахыратда кыйтарсын!

Мариям (Солманны катына келиб). Сенден чыгыб, тынгылай эсенг, табылыр сенге да бир статья!

Солман. Юйде кыоуб чыктыган эсе, мен да мындан чыкмай турдум эсе, манга статья табылмас. Сенге не айтырда ансы, ариу кызы, кимни сез бла, кимни берох бла кыоркытув? Кыоркыма, кыагыат энда джазылыб, башха джерде да селешинир. Райком чинпаи маса, (залны кергюзюб) шагъатларым кедюле, (Ойкагъа) балам! (Ойканы билегинден тутуб алыб келиб сценаны кыйырында кесине эшитдириб айтады). Орам кыанчыкыдан учуз, сыйсыз этдинг башыцгы! Кыыйырла киб, таяк аз кюн кыоуб башны кемиртгенлей кемиртдинг атангы бацын эгерлеге, парийлеге! Арбазымда калак маскелей тутсам сени сынджыр байлаб, боллукъ эдим кертти ата сенге мен. Анангы кызы болгъанынгы танытдың. Ананг джарлы да зыбырып сыйген, таяк джарашхан инсан эди. Кел юйге, ариу бла кереклинги табдырайым!! Кыулак артларын кымылдагъанча кереме, ичинген джууаб эте болурмуса, итден туугъан?

Аймуш (кетиб баргъан Ойканы ызындан). Кырай тур толгъац айгъа, Ойкачыгъым, Назирге да кыра дерме!

Мариям (залгъа). Чачылдыкы! Сау кыалыгъыз, джаматгъат!

Аймуш (залгъа). Иги тюшле керююз... (Мариямгъа). Кыйма, кече кесим джангъа. Маймулат да джокъду энди. Кел бюгече бирге.

Мариям. Бардыкыма, мен да джаң-джаңгызма дуняда. Барайык бирге Аймуш.

Аймуш (ожжорюб, барагъанн тохтатыб, Мариямни ретине эжити кыараб). Кырай айдың джашызма деб, балам?

!Смнйете эН !хввввс .н-йН .мври

Мариям. Сенича джан джангымар? Эге,
Аймуш. Менича уа болма сен. Ата-ана, кярнаш-
эгеч джокъ менде.

Мариям. Да алайма дейме, мен да Анасыз есен-
ме, Ойкача, Атам да былдыр.

Аймуш. Мен эрсиз болдум, сабийсиз, кьалдым.

Мариям. Мен да кьалгьанма эрсиз, сабийсиз.

Аймуш. Эринг нек джокъду? Барырга керексе,
кеч этмей, эрге!

Мариям. Кьац бла кирген джан бла тыгьар. Би-
ягы кьайгьынгы, тебердингми!

Аймуш. Ичмден тебериб турады бир зат, не этей-
ним?

Мариям. Дуулдуз тийлеп болурму керти да, Ай-
муш, тѣппенгден?

БЕШИНЧИ СУРАТ

Аймушну юнчюгю. Мариям олтуруб, Аймуш джатыб
бардырадыла ушакъларын.

Аймуш. Аллий улугъа, аман деген, фыйгьамбаргъа
фитначы деген кибики. Сабийге термидген адам аман
боламыд? Ариу джашагъан, адиле, кьатыны сабий табт
май айырылгъанды бурунгу джыл.

Мариям. Чамынг болур деб кѣб турдум. Керти
кѣлюнгмюдю?

Аймуш. Аллахъа, адамгъа да ушамагъан ишди,
сени кибики тиширну кесн джашагъан. Сыртда балдыр-
гъац кьауралай, джанды кьалдыб кетерсе кьартлыгьын-
да. Ичигден чыкьгъан бала орнуна маймул, киштики
асирарса, башха кенимек табмай. Заманында джа-
шауунгу кьураеангъа, чырай, джаштыкь, кетсе да, насыб
бла кьалыра. Алай джарады бир джаанучу джаш! Туу-
ра аллий улугъа, сениге айтырдыкь, затыны айтыб бергенд.
сау кьалтыкь, кьара кесингъа.

Эрге джанмай кьызыб турган отума
Сюймеклийки тыракъларын салыса.

Эрге бармай, тутханса да чортуна —
Тёнгегимден тэзююмюю аласа.

Нек билмейсе, кэзююнгде иш этиб,
Джазыуунга кесинг башчы болургъа?
Нек суюмейсе, аталарын киши этиб,
Сабийлерин заманында таныргъа?

Джерден, джелден, суудан суусун алырма,
Джюрегинге джууукъ этиб салырма,
Сюйгенингча, суудан сурат этерсе,
Ана деген сыйлылыкъгъа джетерсе.

Алай эте, таякъ — тайгъа, тай — атха,
Кюнден-кюннге юй-юйдеги болурса,
Заман ёте, сен да джете муратха,
Чырай кетсе, насыб бла къалырса!

Мария м. Керти да таб джазылган назму. «Сюймекликни чыракъларын саласа...» «Къызган отха!» Неме къызарыкъ эди Азамат Алиевич мени? Ичине кириб чыкъланча селешесе эртденли.

Аймуш. Джапгыз къараганлай таныганма, илингенди кэзю... Ауруган джерингде — къолунг, сюйген джерингде — кэзюнг, дейдиле. Сенде эди бюгюнлю эки кэзю.

Мария м. Ойканы къайгысын эте келиб, мени къайгыма кириб къалдыкъ, Аймуш.

Аймуш. Эртде, кеч болса да, Назир бла къаллыкды Ойка. Ёллюгюмю билгенча билеме — аны насыбы келиб бошаганды...

Мария м. Мени насыбым а кетиб бошаганды, Аймуш. Мустафа урушда ёлюб къалганса сен джангыз. Ансар а биреулени тойганлыкъларындан, биреуюю баласына зорлукъ этдирмейим, дегени ючюп... Кэзюме кёрюнуб къалган эди къара кюнюм, Назирни къолунда балта джылтыраганлай... Тёрт джыл кетсе да, бычакъ кёрсем, джюрегим чапчад андан бери.

Аймуш. Бетинг акъ учхун болуб къалгъан эди. Къулагъымдан кетмейди, балтаны кѳргенлей, этген къычырыгъынг... Уллуд къыйынлыгъынг, балам, тѳз. Детсадда ишинги къойгъанынг да аны ючюн болур. Окъугъан окъууунга киргешиг да аны ючюн, гѳрох такъгъанынг да...

Мариям. Башханы иерик эдиле бери, Солманны тарыгъууна къараргъа. Кесим тилеб келгенме. Къыз суйрелген хахай эшитгенлей, къайры да, тилеб кесим барама энди...

Аймуш. Джылаб башлама энтда, Мариям.

Мариям. Джыламайма. Суу ызына барсам, ол кѳпюрге къарасам, ол тал терекленн кѳрсем, джылайма. Мен тахталагъа суу сала, ол да чабакъ тута тураед. Къармагъын сууда къоюб атылгъан эди, къычырыкъ эшитгенлей. Джаш къызчыкъ эди, ачы тамакъчыгъы. Ол да хахайлаб, кесин уруб, ала да машинагъа тартыб. Бирин уруб джыкъгъанлай сермеген эди башхасы бычакъ бла. Чабыб джетгенимде, къаны тѳгюлюб бошагъанед жангы джонулгъан кѳпюр къангалагъа. Джыламайма, кеслери къуюлуб келедиле, ачыу болуб. Алдатмагъыз Солманнга, деб кюрешдинг... Терсине ангылаб, чурмау болдум Ойкагъа...

Аймуш. Сени къарыусулугъунг тюлдю. Солманны харамлыгъыд... Шыбырдай билгенд къулагъына, не шыбырагъан эсе да. Айта билгенд, не айтхан эсе да.

Мариям. Ойканы оноун этейик. Мени къой. Аймуш. Къыйнама джанымы. Кетейим, иги этген эдим машинамы ийнб къоймагъанымы...

Аймуш (*Мариямны къолундан тутуб*). Не иссиди къолунг?! Ауузунг айтады, тѳзерикме, кесим жангыз джашарыкъма деб. Джюрегинг а! Олду къанынгы былай къыздыргъан.

Мариям. Сууур джюрек да бара-барыб...

Аймуш. Ёпкебиз хауа солутад, ашхын аш эритед, башыбыз сагъыш джюрютед. Олду аланы ишлери Айтханынга къулакъ салыб, бири да къоймаз этмей этген

ишин. Джюрекни уа баш адети суймекликди да — кьалай тохтатсын ол да адетин, сен алай айтаса деб. Хар тебгени сайыи ол кесини илемин билдириб, тынакчыгынгдан башлаб чач тогюню тобюне деви болганыгы джызылдатыр кеб кере. Джатхан тешегинги кьууун кьабындырыб тютюнлетирлей, алай исси этер санынты. Кьайда? кьутулуб айланннын айы отундан, тобеген эркишинге айю тогюню кертюзтюб? Елген ёлдю да кетди, кьалган джашар ючюн кьалады. Унутмай болмайд унутулукь затланы.

М а р и я м. Бир-бир джюрекни адети — унутхан этед, бир-бири уа эки джыйырма джыллы айгьа кьаратыб турад, мутхуз болмазлыкь тюрсюинге кезюню термилте...

А й м у ш. Мустафаны керюр ючюн кьарайд дебми келеди келюнге, тели кьыз? Терт джыл кьошдунг сен джылынга, Ансарсыз. Энтда эки джыйырмакь кьош да, бир тут бетинги сен джарыкь айгьа, сюбген эринги тансыкьла да. Елген кюнюндеча, джашлай турад эринг. Тюрленмейди, онмайды. Айыб тюлмюд, сен кьарт амма, джаш адамны кезюне битиб турама десенг кече сайын?! Чачы агьарган бир джыйрыкьбет кьарт кьатынны ол не этеди?!

М а р и я м. Не кьуджур затла селешдин! Башым тегерек айланыб барад. Джукь да айгьа энди. Келе турурма, кетейм...

А й м у ш. Бар, бар! Биягы кетюр кьулагьында чончай да, сарна да тур. Джыламуку шоркваланы бардыр да, суу джагьада тал терекедени джашия чакьдыр...

М а р и я м. Кьалмаган болур сонге, менге да башха кьууанч. Аймуш. Мен кетюрге, сен да айгьа кьарай турлукь болурбуз!

А й м у ш. Нек джунчутама Мустафаны, нек кьыйнайма, кюйген бетини айгьа тутуб! Кьыйын аврууум барды, кьызычыкь эндиге дерик кесими хорлатыб кьоймайгьа тилеги айдан кереме. Джар да сыртынган, кез кьакьмай, кесимни бир дини, айгьа кьара да. Эсини

бир джары бурмай, къараб турсанг, бир сейир кюч келиб
тебрейди, къапат битдириб, кесиде тартыб тебрейди ай.
Ачыуунг, къайгыынг да, кемире-талай тургъан аурууунг
да сабынг блат бирге эшингеле, уджерде къалыб, кесинг
мийикде, таза хауада тынчайыб къайтханча боласа.
Мустафаны уа, не этерик эдим андан бери унутмай! Сен
да унутурукъса алсарны, кеч болуб къалмасын ансы..

Мариям. Барсаңга а, Солманга, унутхан эсеңг,
нек бармадың? (Солманга ийишип)

Аймуш. Тююн-излесенг, энди акъылым болса,
башха тюрлю атларгъа да болур эдим.

Мариям. Ишети-гиз келишмеген уа?

Аймуш. Бир боюнсхагъа тюшген ёгюзле бирден
тенг атлаб тебрейдиле. Бирге джашай турсала, ишнет
огъай, таб бет тюрсюнлери да ушаб къалад эр бла къа-
тышы.

Мариям. Атам бла анам алай эдиле. Сейирсин-
ген этеелле, эгеч бла къарнашча деб алагъа.

Аймуш. Татлы джашай болур эдиле, чоллакъ бла
цойке кибик джарашыб. Еч болады алланладан ариу
сабий тууаргъа.

Мариям. Мени ариу сабий этююнго къоймадыңг
бююнлю!

Аймуш. Чырайлы кишид Алий улу. Сен да ариу-
са. Экигизден туугъан сабийлеге бир къууаныб ёлюр
эди!

Мариям. Кетмейме, десем да, тойюлсе къоярыкъ.
Рахат тынчай, Аймуш! Маймулат да табылыр, Ойкагъа
да къайгы этме. Атасы суйсе, суймесе да, кириб аны
бла селеше кетейм..

Аймуш. Селеше бар, селеше сбар, джаным! Мен
да, авлах айтса, Адий улу бла селешмей къоймазма...
Келе тур. Кесигиз селеширге, керексиз.

Мариям. Болмазлыкъ ишин тутханынг да бола
кереме..

Аймуш. Аллах болдурсун, болдуртургъа кюреши-
рикме... таб хыйны халмеш этсем да.

Мариям. Да эт да кёр, кыйынынг зырафха кетери толмюдю бир кере.

Мариям Аймушну кучаклаб кетиб тебregenлей,
эшик ачылыб, Солман киреди.

Солман. Кетердиле энтда, Мариям, Ойканы. Биягы кьадау да кьобуб, биягы байтал да джегилиб! Джетмесек болмайд мешанг бла.

Мариям (*Аймушну кьргюзюб*). Бу джатад, энди уа ким кьоратды? Аллай хыйсаб кьайдан табды тамагындан толу шыша кьуюлган джаш?

Солман. Октябрдан талай тенги келген хапар барды. Алий улу кириб дауур этгенед, ашы ашырыб кьайтхынчыма кетергенле...

Мариям. Кеси кетди болурму энтда?

Солман. Зорду бу джол, алгын кьалай болду эсе да.

Аймуш. Мешпасы ишлемей кириб турад берн, кече мында кьалыргъа...

Солман. Чаб демесем да, кесниг чабар ишди, Мариям, мычымайыкь!

Мариям. Кьбдюле дей эсенг, эталырбызчы кьару?

Солман. Сьзюнг этмесе, муну сьзю ётер кьулакьларындан (*герохун кьргюзеди*).

Мариям. Герох селешген джарамаз. Муну бла кьоркьутаса деб, айыб кесниг этлиг биринчи болуб.

Солман. Борчунгду элде ат оюн этиб айланган бандитлени кьабха джыаргъа.

Аймуш. Ол клубда айтхан эки кьезюрюнг кьоркьутмаймыд аланы?

Мариям. Аладан алгъа джыйыллыкьла да бардыла элигизде кьабха. Кимни зор бла тамагындан аракьы кьуюб, кимни маймул баласын урлаб айланганла да иги этиб айланмайдыла.

Солман. Табсыз этесе, кьызчыкь. Арну айтмазла сеннге да. Селеше турмайыкь былайда.

Мариям. Башха джерде сѣлеширбиз да дегененг!

Солман. Къалдырма кѣлюнгию! Узайыб кетселе, керти да сѣлеширге керек болурбуз башха джерде...

Аймуш. Бир аягынг — чурукъ, биринг — чарыкъ, къайры суйсенг да бар да тарыкъ. Ишлемейди мешнасы...

Солман. Тый ауузунгу. Сени алдауугъунг керек болмайд былайда.

Мариям. Алдамайды.

Солман. Алдайд. Шоферинг хазыр, сѣлешиб кирдим. Бир да болмай эсе, къарт намысымы кѣр. Сокъуранмазса...

Мариям. Биз айтхан намыс — дынгырдаб бошагъан аммады: къулагъы иги эшитмейд, кѣзю...

Солман. Эшитген, кѣрген да, таыгъан да этерсе аллахынгы, алай эсе. Ашыкъма. Сатыб алыб бошаб тура кѣрме сени бу.

Эшикин уруб чыгады Солман. Мазан киреди.

Аймуш. Иш тындырыб келе болурса дейме, зийнакку? Къайры бурдугъуз энди уа чананы аллып?

Мазан. Ойка бла Назир сельсовет таба энишге, чана да ёрге бурулгъандыла, ыз аджашдыра. Азретни таба эсе, ЗАГС этдирирге айланад Азамат Алневич, Мешна керекди, Мариям Хасановна! Октябръа кетейик, дейдиле.

Аймуш. Уллу кѣллюлюк этиб сокъуранмасышла. Солман сельсоветге барыб да къалыр, аскер джыйыб.

Мазан. Ревизия келиб турад, кетсе, суйгенингча этерсе, бусагъатда огъай демесенг Назирге, атангдан бошадынг, бнягъы тюрмеге тюшеме: джойдурлукъду, тѣлеу салыб бойнума, Джоджурну атасы,— деб ол болгъанды клубда Ойканы къулагъына шыбырдагъаны Солманны.

Аймуш. Бек да тутдуред ол Солман кесин...

Мазан. Джукъ ревизия да келмегенд. Азамат Алиевич шахаргъа телефон бла кеси сѣлешиб билиб, андан сора айтханд Ойкагъа хапар...

Аймуш. Ай сау болсун, ким да болсун, тирн адам! Кѳремисе, Мариям, тью дегинчи аны иш тындырыб алгъанын!

Мазан. Къалай этебиз мешнагъа, Мариям Хасановна? Ашыгъыш эсенг, башха бир джукъ мадар излейик...

Алий улу киреди.

Алий улу. Аймуш, къалайса, аурубму къалдынг? Айтдымы Мазан хапар?

Мариям. Айтханд. Ашыкъмайма, Мазан. Былай къалыб кетсем да джокъду хата... Элтин аланы мешна.

Алий улу. Табылмайды Азрет-секретарыбыз. Къайры эсе да бир элге къайгъы сѳзге кетгенди дейдиле. ЗАГС-лары тынмагъанлай, иерге суймеем Октябргъа. Ызларындан барыб, дауур этерге боллукъдула.

Аймуш. Биягъы джер юйге букъсунла!

Мариям. Кючден алгъанса башынгы, Аймуш. Барсынла мени бла, андан табы джокъду. ЗАГС шахарда да этдирирбиз, Азамат Алиевич!

Алий улу. Къыйнарла сени, Мариям Хасановна, тар этерле.

Мариям. Эркинди юй, сыйынныкъбыз! Элтейим.

Аймуш *(Алий улугъа Мариямны кѳргюзтюб)*. Джангыз джашайды, Алий улу! Эртдеден да джангызды.

Мариям. Этмейик мурукку. Сора сау къал, Аймуш!

Аймуш. Мазан, сен бара тур. Сиз бусагъат дже-терсиз. *(Мазан чыгъады)*. Бир антсыз акъсакъалыбыз барды элде, Мариям. Даутха айтама, Алий улу. Биз джашагъан дуняны таб джарашыб бошамагъанын бир затдан кѳреди ол. Джалкъаулугъу дженгиб къоймагъанды «улла аллах» джарты джолда ол ишин.

Джангызды, къатында тиширыуу джокъду да, аны ючюн къураялмагъанд кереклисича джер юсюнде хар ишни да, дейди фыргъауун Даут. Эштемисе, Алий улу.

Алий улу. Неликге айтханлыгъынгды?

Аймуш. Юй бийчеси, юйдегиси болмаса, адам огъай, аллах да эталмайды толу опоу, дегенлигимди.

Мариям. Сакълатмайыкъ адамланы, Аймуш. Энди айтырынг джокъ эсе, кетейим мен...

Аймуш. Къалай башчылыкъ этериксе мындан ары элге сен, бу тиширыуну кърмей эсенг... (*Мариямгъа*) Къызарма, балам, къызарма. Сеничала бередиле эркишиге кюч, къанат да, джер юсюнде джарыкъ джашау къуарар ючюн. Ычхындырма, Алий улу, джумарыкъ тауукъну. Ол эди айтырым.

Мариям (*кетиб бара*). Бек сау бол, Аймуш. Эртде кетерик эдим юйюнгден...

Алий улу. Табыллыкъ болур эди накъырдагъа-чамгъа башха заман. Ашхы кечели бол! (*Кетеди*).

Аймуш (*ахсыныб*). Айхай, заман сакълай билсе уа. Ашыкъмасанг повестка келтиреди да къояды къайсы болса да бир Солман.

Джабыу

АЛТЫНЧЫ СУРАТ

Аймуш джатыб. Мариям да, биз таныгъан окъалы къатапа чепкенни кийиб, аны аллында тегерек бурулады.

Мариям. Болдуму энди?

Аймуш. Тюу машалла, аман кезден кери къалсын бу ариулугъунг! Неге илинникди кезю, дейенг... Къуруб кетмегееди эркишини эки кезю,— чепкен огъай, машок кийиб сирелсенг да, тиширыуну аллах берген байлыгъын эслемейши бек да къояр.

Мариям. Қийдим — кёрдюнг. Тешейим?

Аймуш. Кёрлюк кёрсюн! Келед бусагъат...

Мариям. Ы-хы! Джолдаш Алий улуну сакълата-са, мени омакъ джасандырыб?!

Аймуш. Сакълаб чыкыгъанды ол да... Къайтад бусагъат. *(Джётел этеди)*.

Мариям. Ненча баса эсем да босагъангдан, андан сора сёз болмай къалды!

Аймуш. Къыш кетди, джаз келди. Тил джаууму къурутдум, экигизге кёзюу селеше. Мен саулукъда болуб къалыгъыз бир джанына, дейме. Тынч ёлюрюю излей эсегиз... Болду, балам, созгъаныгъыз. Ол да келсин, сен да кетме, бетден-бетге къарашыб, бир оноулашайыкъ. Бюгече огъунакъ! Тангига сау чыгъармамы, билмейме... Буугъандан буууб келеди, табалмайма солуу.

Джётели уллуракъ болады.

Мариям. Укол этер заман болад. Чакъырайыкъ Ачей улуну.

Аймуш. Ол кетгенли сагъат да озмагъанды. Келишгиз экигиз, ёллюкме бюгече.

Мариям. Мазаны джанын да алгъанса алай айтыб. Сёзю аузундан кючден чыгъа эди бюгюн, телефонну алгъанымда. Ойка уа джылагъан-зат да этгенди. Келликдиле Назир да, ол да кёб турмай.

Аймуш. Кёб джунчуду джарлы Ойка. Игимиди анга Назир? Къалай таныйса?

Мариям. Джююлдейдиле, бир-биринден айырылмай. Сен айтхан чоллакъ бла чюйкелейди чотлары...

Аймуш. Кёб джашагъын сен, кесинги аямадынг ала ючюн. Тыйма мындан ары шахарда. Барсынла Октябргъа. Ашатма мындан кёб этинги Солманнга.

Мариям. Ашайлыкъ туююд. Тюшгенди тишлери, Азамат Алневич бла Мазан районда селешгенли...

Алий улу киреди.

Алий улу. Кече ашхы болсун!

Мариям. Ашхылыкъ кёрюгюз!

Алий улу. Терезени ачармедик?

Ай муш (*Марияны кѣргюзтюб*). Къолун тутуб са-
ламлаш! Эй, адам инсанла! Эки марал бир талада нѣ-
гер болуб отласала, эки къатха татлы болад кырдык-
лары!

Мариям. Джылыды эшик! Терезени ачармедик?

Ай муш. Турсун терезе. Ижаладан бла Лепшокъла-
дан болгъандыла къыз бла джаш. Сюйгенле болгъанла.
Бир кюн къошда, ким кѣзюн алгъа джанлатса деб ъче-
шгендиле да, кюн батдыргъандыла, кѣз алмай бир-би-
ринден. Къыз хорлатханд, Мариям. Чыдаялмай, къо-
буб келиб, кесн къучакълаб къойгъанды сюйгенин.

Алий улу. Сыртынгы ачдынг, Аймуш! Сууукъду.

Ай муш. Къой мени сыртымы. Джашырма сюйге-
нинги. Айтхан эдинг да кесинг да.

Алий улу. Къоймагъан эдинг айтдырмай. Айтхан
эдим...

Ай муш. Кесине да айт энди. Айт да, къучакъла да
къой.

Мариям. Аймуш!!!

Ай муш. Да не къыйынлыкъ болуб къалды бу?
Шайтанланы намазлыкъгъа тартханча?! (*Къыджыраб*).
Къучакъла да къой дейме да, аллынга атла да! Эрки-
ши тюлмюсе сен? Тут белниден. Ат сен да эки къолу-
нгу бойнуна (*Джѣтелиб баглайды*). Юй болугъуз, дей-
ме, юйюгюз къурумазлыкъла!

Алий улу (*къулагъына шыбырдаб Мариямны*).
Этейик айтханыча! Ахыр къууанчы ол эсе уа. (*Къу-
чакълашадыла*).

Ай муш. Табылсын энди, джигит эсе, сизни айы-
раллыкъ. (*Мариям къачыб, Алий улу да ызындан эшик-
ге чыгъадыла. Мазан киреди*).

Мазан. Джетдими Мариямгъа да биягъы чепкен?

Ай муш. Джарашамыд?

Мазан. Аллах-аллах, не сѣз бард? Арнулугъуна арну-
лукъ къошду окъа чепкен.

Ай муш. Кѣзюнгю бош къаратма. Сени юлюшюн-
гтюйюлд! Чабыр бла боза ичген джашладанмыса сен,

тул къатынлагъа къалыб башынг? Быйыл бошайд окъуун, Бекирни къызына къадал! Селешгенме, огъайлары боллукъ болмаз. Уллу келлюлюк этме. Ычхындырыб да къоярса. Чынгыл къаяны башында сирелген кийик бла къолунга тюшюб бошамагъан къызыны не башхалыкълары барды?

М а з а н. Ычхынмаз бизден ол, къобханлайынга, къолгъа алырса ишни.

А й м у ш. Ай, сау къалгъын сен, джашчыкъ. Эшитирге да суймейсе, болджалым джетди десем. Маймулат къуругъан кечеден бери билеме къобмазымы.

М а з а н. Къурумагъанд Маймулат! Табыллыкъды. Табылмай джокъду амалы. Бир ишексиз, зоопарклады. Къагъыт джазыб ийген эдим ызларындан, айтмай къойгъанма сеннге ансы. Къайта болур ызыпа иги хапары бла... Терезени ачайыммы? (*Ачады*). Ийнанмаймыса, табыллыкъды?

А й м у ш. Ийнанама, игит да ийнанама, балам.

М а з а н. Ачей улуну эрлай алыб келейим.

А й м у ш. Керек тюлдю Ачей улу. Кир да, ол юйде бир кесек къалкъы. Бюгече да ксз къысмадынг, къатымы сакълаб.

М а з а н. Келмейди джукъум. (*Солман киреди. Мазан эрлай чыгъады*).

С о л м а н. Джауу болуб бошагъанма муну мен, саламлашмай барад.

А й м у ш. Ата болургъа керегенг. Ексюзед, Юйюнге джый, аякъ юсюне сал, джолгъа тюзет! Борчунгду!

С о л м а н. Юретгеним, тюзетгеним азмед? Кеси учмагъан къушха мен не этейим?

А й м у ш. Аллыкъ эди юретгенинги, тюз юретсенг. «Бёрюча узал да къушча джут?» Ол тюлмеди сен излеген?

С о л м а н. Кеси акъылын джаратад да, кеси суйгенча болсун. Алий улу мындад дейле?

А й м у ш. Бекми керек эди?

Солман. Тарыкыгъан этерикме. Къагъыт джазыб бергенди Марням, юйюмю сыйыртыргъа деб.

Аймуш. Мындад. Тарыгъуу алыр хыйсабы болгъа эди бусагъатда ансы. Марням да мындады. Чыкыгъан эдиле. Бирге кирлик болурла. Нелери да бирге боллукъ болур энди. Сыйыргъан да бирге этерик болурла юйюнгю. Къызынгы харам этдинг, къарнашынгдан туугъаны тюзге къыстадынг. Не этесе кесинг джангыз къала кибик бир мекамны?

Солман. Ёлген аталары ишлеген болур мени юйюмю, мендег сыйырыб къралгъа берирча. (*Терезеден къараб*). Былагъа къара сен! Къучакълашыб турадыла да. Джан бла тенгек болуб!

Аймуш. Да ол тюлмюдю тарыгъуу алалгъаелле дегеним бусагъатда?

Солман. Джалгъашдырдынгмы? Энтда бир иш тындырдынг ёлгюнчю! Ай, картха бир тюшюрюр эди быланы...

Аймуш. Уллу кёзюр тюшерик эди къолунга: «Бери бир къарагъыз, джоюлуб бошагъандыла была»,— деб къууанч тыбырлы болуб айланлыкъ эдинг районда, картны кёргюзтюр хар кимге.

Солман. Была этедиле къууанч. Кёбле кете болурла дуниядан, бу экиси бусагъатчыкъда кёрген зауукъну тюшлеринде да кёрмей.

Аймуш. Огъурлугъа бере болур аллах иги тюшно да, иги тюн да. Къайдан кёргюн сен аллай тюш?

Солман. Сен тюлмюсе тюшледен мени айыргъан?

Аймуш, кюле келиб, къаты джётел этеди.

Солман. Бир айт, тылпыуунг тохтаб къалгъынчы, атам ол итлеге къошулмаса, сёзюме тынгыларгъа боллукъму эдинг? Неми кем кёрген эдинг Мустафадан? Айтчы тюзюн, не боллукъ эсе да.

Аймуш. Тюз сёлешген тюбемейди джер юсюнде, дейми эдинг?

Солман. Болад юч тюрлю кѡауум тюз сѣлешген: акъыл-балыкъ болуб бошамагъан сабий, ичиб акъылын тас этген эркиши, сора ол дуннягъа кете башлагъан: адам — бары да джукъ джашырмай сѣлешедиле.

Аймуш. Ишексизмисе кетиб баргъаныма?

Солман. Билмеймисе ауруунгу? Джашырыб тура болурла. Менде джокъду джашырыу адет. Не этги, бир илингенин кѡймайды ол рак деген хадауус.

Аймуш. Эл мендеп джашырыб, мен да билгеними элден джашырыб, сен нек джашырмадынг да, Солман? Нек къачханымы билдинми энди сенден, джаныуар? Ахмедия кызы Хурайны сѣзю бла айтайым:

Къарамырза улу Джуппу атаи болса,
Абай улу Махди шапаи болса,
Теберди-аягъы уллу тюзю дуркъунг болса,
Аны ичи топша-толу джылкъынг болса,
Кокай улу Кючюк дуркъучунг болса,
Глоу улу Хоча джылкъычынг болса,
Дагъыда аккыл эдим, Рамазан ёлмесин,
Саида барыргъа.

Мустафа сѡйгенинде мени, кече юй артында джашырыб кѡарны кюреб, тепсеген этген эдим! Сен «кел» деб джабышханында, джюрегим чапчхап эди. Билген эдим келишмезибизин аллында да. Суу бла патегенча! Бир шышагъа кѡуюлсала да, кѡшулмайдыла ала.

Солман. Къайдан билген эдинг? Энди болдум эсе да джаныуар, олсагъатлада не итлгими кѡрген эдинг?

Аймуш. Сезген этген эдим ичим бла. Сакъды тиширыуну ичи. Сабий джаратыллыкъ джерни аллах алай этгенин билиб эте болур. Хызырны ёлюсюн кѡутхаргъан кюнюнде да джылынмагъан эди сендеп ичим. Ким биледи, ол кюн огъунакъ салгъан эсе да аллах джюрегиме бюгюн Маймулатха сарнатырынгы. Сюд болгъан кече, таи ата, къан джугъу болуб келгенинде ол бурху затчыкъ, керти кѡлюм бла берген эдим саида налат.

Солман. Кеч, деб тилеген эдим аны ючюн.

Аймуш. Этин ашаб тоймасанг, кѣанмаз эди кѣызгѣан джюрегинг. Онеки джарасы бар эди юсюнде, хар биринден кѣан тама.

Солман. Кѣзым ючюн этген эдим кѣан дыгалас. Ит орунга джыйдыргѣаным ючюн не боллукъ эди тангга дери? Ким билеед, маске тышындан эшигин ачыб, аны таларын? Кѣан ызланы да, маскени бет териси союлгѣапын да эртденбла кѣрген эдим. Урсун аллах, андан ары не болгѣанын биле эсем.

Аймуш. Не боллукъ эди андан ары? Улуй, сарпай, эшик тырнай, сюркелиб келиб берген эди джан. Джуундуруб, кебишлеб басдыргѣан эдим сен табмазлыкъ бир джерде. Кесим кѣызгѣан эдим кѣабыр Он кѣат терим баргѣан эди, буз гыртланы кѣобара. Кѣобмадым андан бери тѣшекден, кѣресе. Джашаргѣа уа сюе эдим энтда бир кесек. Энтда бир артыкъ кюн! Маймулат да джашаргѣа керек эди.

Солман. Не кѣычырыкъ этгин энди, джазыу алай болур эди. Бюгюн сен, тамбла мен! Бир кѣбмю мычырыкъма мен да? Киши сыйырыб алалмазлыкъ топракъ юлюшюм хазырды. Даусуз, гурушхасыз басылгѣан джюрекленн ачыкъ этиб, саламлашыб тюбеширбиз, Аймуш, ол дуняда, кѣыяма кюн, аллах айтса!

Аймуш. «Терилерибиз ыйых кюн базарда тюбеширле»— дей эдиле кѣабханнга тюшген эки бѣрю.

Солман. Кечген адет улуу джюрюб кѣрмедим мен бу дуняда. Алай болса да сен кеч! Маймул, не десенг да, маймулду, аллахны игилигинден, сени бир адамыгы джанын алгѣан болмазма.

Аймуш. Кѣзынгы кеч. Келиш дунягѣа, джарлы сен, бу джарыкъ джашау, ауузунг бла суу иче билмесеңг, бурнунг бла суу ичерге юретир. Маскенги да кѣысхаракъ такъдыр... Маймул маймулду, кесим табыб сабий ѳсдюрлюк эдим, кѣойсанг. Кѣоймадынг, ашыгъыб чабдырдынг повестканы.

Солман. Кечесинден хазырласынла джашны джолгъа деб, иги этгенлигим эди. Ким билеед Мустафаны эрлай отоудан чыгъарлыгъын атасы?

Аймуш. Ариу биле эдиңг чыгъарлыгъын. Кетген этед, къайтыры бла къайтмазын аллах биледи урушдан, тиймесин къызгъа деб, джашын отоудан чыгъартыб, меннге иги этгенлиги эди джарлы джанны. Сагъат джарымгъа тэзсенг повестканы чабдырмай, къуру къаллыкъ тюл эди мен хатхум. Да джан алгъандан иеси башхад деб билесе этгенинги?

Солман. Кеч неми да, Хызыр харибин джаны ююн, деб тилейме, бара-барайым, аш салынмагъанды малыма. Аллахха аманат бол. Терезенги джаба барайым.

Аймуш. Къакъма къой таза хауаны, бар, кеч этме. Аздырма чычханларыңгы. Алларына къышхыр къуй. Къуй да, тынч-рахат джат. Къоркъма, мени къаргъышым барыб сени джукъунгу уятмаз. Кечелген затымы кечеме. *(Аймуш биягъы джётелин этеди. Солман мугур болуб чыгъады, эшикни акъырын джабады. Ойка бла Назир киредиле).*

Аймуш *(эшик таба кёргюзюб)*. Чыгъарыгъыз, аллахны хауасын джутайым.

Ойка бла Назир Аймушну чыгъарадыла.
Мариям бла Алий улу кириб,
терезени къатына барыб сюелдиле.

Алий улу. Къалай къараем да сора бюгюннге дери сеннге?

Мариям. Сансыз къарай эдинг. Эслемеенг, ташха, терекге къарагъанча.

Алий улу. Субай ёсген нарат терек, сейир чакъгъан балий терек этиб къарай эдим.

Мариям. Сор энтда, къулагъыма шыбырда да, биягъында соргъаныңгы. Сор энтда. Алааматдыла бугъунчакъ ойнай тургъан джулдузла, дерикме. Алааматды кечеги кёкню гёзетчиси—толгъан ай. Сейирдиле терезе-

ге бутакъларын узатыб келген, бал татыулу шаптал терекле. Белляу джыр айтырым келеди. Неге да разыма, нени да сюеме энди сени ючюн. Эрнб, джылыныб барад буз болуб тургъан джюрегим. Къарангы чегетден ма бусагъат тюклю бёрю чыгъыб къалса, аны да бойнундан къучакълаб, башын сылаб, «Кючюк, Кючюк» дерик эдим сени ючюн!

Алий улу. (*Аймушну орнун кёргюзюб*). Бу эритгенди джюрегинги. Сен мынга сюд эте, бу да сеннге этерни эте тургъанды. Аны кючю бла насыбым тутду мени бюгюн. Джырларым келед мени да.

Мариям. Сени джырларынгы джырлаб бошагъанд меннге Аймуш. Сен айтыр назмуланы айтханды меннге.

Алий улу. Мен айтырыкъны кесим айтырыкъма.

Тёре болуб тюзлюк ючюн сайлансам да,
Тели болуб, хар ким къозуб айласам да,
Джесир болуб бугъоуланыб айлансам да,
Сен «Джой» десенг, мен джанымы джояр эдим!

Сени амалтын ичги сёзюн чачханнга да,
Сени амалтын джан къазауат ачханнга да,
Сени амалтын халал тенгип атханнга да
Айыб этмей, азаб салмай къояр эдим.

Суудан тутуб, тик чынгылдан салынсам да,
«Тюртме да тарт»,— деб насыбха джалынсам да,
Тюрсюнюнге, болумунга табынсам да,
Джашаууму сени бла этер эдим!

Сюймекликни джандетинде солур ючюн,
Санга ушагъан сабийлерим болур ючюн,
Иги мурат къууанч бла толур ючюн,
Сени да алыб, юйюбюзге кетер эдим...

Алий улу Мариямны къучакълагъанлай,
М а з а н кириб, ючюсю да джунчуйдула.

М а з а н (*Аймушну орнунда болмагъанын кёрюб*).
Не болду?

Алий улу. Отму тюшгенди, нек чабханса?

Мазан (*кӱолунда конвертин кӱргюзюб*). Къууанса деб, мууу кӱрсе...

Мариям. Бусагъатда кирдик биз, бирге-бирге.

Алий улу. Кӱргеннигчады чот, бирге-бирге... Келинингди, короче говаря, бюгюнден ары. (*Мариямны кӱргюзтеди*).

Мазан. Аймуш чепкен бош кийдирмейд...

Мариям. Детсадда ишлерикме. Сизде, Мазан!

Алий улу. Неди кӱолунгдагы?

Мазан (*конвертден картны чыгъарыб*). Маймулат! (*Терезени кӱагъыб*). Назир, Ойка, киригиз бери.

Алий улу. Къайдан чыккъды, табылгъанмыды?

Мариям (*картха кӱараб*). Эртде тюшюрген картыгы алыбмы келесе?

Мазан. Зоопаркдан ийгендиле, дерикбиз, (*Назир Аймушну, кӱойнуна алыб келиб, орнуна салады*).

Мазан. Сюйюмчю, Аймуш, сюйюмчю! Зоопаркдан джазгъан этгендиле, окъуюм: «Багъалы Аймуш! Сен ёсдюрген маймул бизде джарашыб джашайды. Джылы джерде тутабыз, табханыбызны ашатабыз ашхы. Биргесине да нӱгери барды. Сабий табарыкъ болур быйыл Маймулат...» Энди мынга да кӱара кесинг (*чыгъарыб картны береди*).

Аймуш (*картчыкъны эки кӱолу бла тутуб, бетине кӱысыб*). Маймулатчыгъым! Кӱара кӱундузчугъум, джарыкъ джудузчугъум!

Мазан. Айтхан эдим да, табыллыккъды Маймулат деб.

Аймуш. Айтхан эдинг, сау бол, балам. Къууандырдынг. Сау болугъуз барыгъыз да, балаларым. Осият этер адамым болмай къалад деб къатымда, андан кӱоркъгъаным джокъ эди къачан да. Бери басхан хар аякъ ызыгъызны аллах сууаб базманнга салсын! Дуниягъа адам кӱошалмадым. Сизден джаратылгъан джанла ючюн разы болсун аллах меннге, эндиге дери джашагыб тургъанын кӱызгъанмай!

Ой ка. Энтда джашаб турлукъса... Энтда... Энтда...

Айм уш. Чакъыралла мени гугурук кычырмагъан, элчилери саргъаймагъан узакъ элге. Сау къалыгъыз. Артыкъ ёгюзча, кёб айлана турма, Мазан. Окъууун бошайд, келтир Бекирникин, юйчюк сениге къалад, мында джашагъыз, тар этмегиз Солманы.

Мазан. Бирге джашарыкъбыз, сени бла... Сени бла, Аймуш.

Айм уш. Тохтачыгъыз! Эшитдингми, Марням! *(Неге эсе да тынгылайды)*. Джангыз кеси туююлдо, къада кычыргъан. Экидиле. Эки кёлекке кёргенме, арбазымда учуб баргъан. (Кёб тынгылаб, джукъ айтмай туруб). Бир-бирине тюбешгинчи, бу дуняда не писан да джангызды джарлыды. Джангызлагъа сакъ болугъуз. (Кёзюн ачыб, терезеден айгъа къарайды). Сакъ болугъуз! Тартыб барад ай кесине! Ай тартыб барад!

Айм уш андан сора кымылдамайды.

Джабыу джабылгъандан сора, къалгъанла къолтукълашыб джырлайдыла.

Айм уш кеси кёрюнмегенликге, ала бла ауазы эшитиледи.

Джалан сыртда джангыз терек битмесин! *

Битсе битсин, бююлмесин-сынмасын.

Бююлмесин, ой, сынмасын, сынмасын!

Аналагъа джангыз улан туумасын!

Тууса туусун, аурумасын, ёлмесин,

Аурумасын, ой, ёлмесин, ёлмесин!

Д ж а б ы у

КЁЧЮРЮЛГЕНЛЕ

Мар Байджиев

Беш бѐлюмю болгъан драма хапар

Мени атым Назиди.

Тиширю болуб джаратылганма дунягъа. Мен джер юсюнде джашагъанлы, 22 джыл болуб барады.

Эркишилени бирини аты Искандерди, бирини — Азиди. Ючюбюзден сора киши джокъду мында. Алай айтсам да, артда бир джаш къызчыкъ кшошулады бизге...

БИРИНЧИ БАШЫ

Джайны арты кюнлеринде тенгизни кём-кём сууу, мутхуз бола келиб, темир бетли боялады. Тенгиз хыныракъ шууулдайды, уллулугъу чексиз, кыйырсыз кёрюнеди.

Къач не къадар джууукъдан-джууукъ келсе, ол къадар огъурсуз бола барады тенгиз.

Кече сайын башыбызда джаньучу джулдузла бары бирден, джангызы да къалмай сыйыныб, аны кюзгю сууунда джылтыраб туруучандыла тангига дери. Бир-бирледе хыны танг атыб, къачны джууукъ келгенин артыкъ да бек танытады. Аллай кюнледе тенгизни башы бла джюрюб тебрейдиле къара булутла, сюрюу болуб. Ала-ны башлары бла, къанатларын рахат къагъа, кыбыла таба учуб барадыла сары турнала.

Толкъунла чайкъаладыла. Ингир ала мен, сууну мийик джагъасында сирелиб, турналагъа къараб тура-ма. Сууну башы бла джюрюб келген мылы аяз узун чачымы тарайды, юсюмде джукъа чепкеними этеклерин эки бутума чырмаб кюрешеди.

— Э-э-э!—деб таууш этеме мен, кёкге къараб,—
Къайры учуб барасыз сиз? Мени да ала барсагъыз а!
Ала барсагъыз а бирегизге. Эй-эй-эй!

— Э-э-эй!—деб бир таууш келеди меннге джууабха
къайдан эсе да узакъдан.

— Ого-го-го!—деб кычырама дагъыда мен. Дагъы-
да эшитиледи бнягъы таууш. Бу джол аны суу табадан
келгенни ангылаб, хыны толкъунланы узагъына къараб
кюрешеме, ким кычыргъанын кёрсем деб. Джукъ да
кёралмай, башымда джаулугъуму къолума алыб, аны
кызыу булгъай, ташлы джагъаны ары бла бери чабыб
тебрейме.

— Кимсе, эй! Къайдаса? Кёремисе мени, былайдама!

— Кёреме, бусагъат джетдим!—деб бу джол бек
ачыкъ эшитилди таууш. Ол чыкыгъан джерге бурулуб,
иги къозгъалыб чайкъалгъан толкъунланы арасында
джюзюб келген акъ къайыкыны кёреме. Бир кесекден,
ол къайыкъдан чыгъыб къатыма мен танымагъан, джыл
къарамы бир джыйырма бла оннга джууукълашхан эр-
киши келген эди.

Азиз. Джукъ-затмы болгъанды, эгечим? Нек кы-
чыра эдинг?

Нази. Меннге джукъ да болмагъанды. Сеннге не
эсе да болуб кычыргъанча кёрюндю.

Азиз. Кычырыкъ эшитгенимде, ким эсе да бир па-
лахха тюшюб кычыра тургъанча ангыладым мен да.

Нази. Мен да ким эсе сууда бата тебреб басады
хаханы деб ангылагъан эдим. Аны ючюн кычыра
эдим.

Азиз. Тейри, ауузумдан таууш чыкыгъынчы да
эшитген эдим сени кычырыгъынгы, алджамаи эсем.

Нази. Олсагъатда сеннге кычырмай эдим!

Азиз. Кимге кычыра эдинг? Киши кёрюнмей
ушайтда бу тегерекде, экибизден сора.

Нази. Кёкде къаргъалагъа кычыра эдим. Сени
тауушунгу эшитгенимде уа, ким эсе да суу азыгъы бо-
лады деб кирген эдим къайгъыгъа.

Азиз. Суугъа секириб кетмегенниг да иги болду, кьутхарайым деб...

Нази. Джюзе билмейме...

Азиз. Батыб баргъанымы кёрсенг, не этеригенг да?

Нази. Къайдам, секирлик болур эдим. Уллу тепгизде адамны кеси джангыз кьойгъан кыйын болур.

Азиз. Сакълагъан-затмы этесе бу джансыз джерде?

Нази. Сакълаб турама. Чабакъ тутама деб кетгенди эртденбла. Не эсе да алкын кёрюнмейди...

Азиз. Тейри, бек залим джаш болур сакълагъанынг, сууну бу хыны заманында чабакъ тутаргъа чыкыгъан... Къайгы этме. Адамны хорларча кючю кёрюнмейди алкын, джангы кьозгъала башлагъанды суу... Хата этери джокъду, джангыз сууукъдан титирерге боллукъду. Арлакъда аяз бек уллуду.

Нази. Кесинг бек сууукъсурагъанмыса?

Азиз. Хата джокъду.

Нази. Алай айтсанг да, татыгъанды.

Азиз. Тюсюн айтыргъа, татыгъанды.

Нази. Эрлай от джагъайым мен сеннге... *(Палаткабызны къатына келгенлей. Искандерни «Москвич-408» машинасын эслеген эди ол).*

Азиз. Ого! Кесигизникимиди?

Нази. Аныкыды. *(Тенгиз таба силкген эдим мен башымы).* Олтур берлакъгъа, от таба. Кофе ичерми эдинг? *(Термосну алыб ачхан эдим).* Хо, да джашауубуз ма былайды—юйюбюзде ашыбыз да тюзде, джанджаньюар джюриомеген джерде.

Азиз. Аламатды. Агъач кишилеча джашайсыз эркин-эркин. Кишини дауурундан, къайгысындан да бир джанына джанлаб; кофе да аламатды. Сау бол! Бир беш кюнню мындан алгъа былайтын джюзюб ётген эдим, джокъ эдигиз, кёб болмай келген болурсуз былай бери...

Нази. Ючюнчю кюнюбюздю.

Азиз. Кечирек келгенсиз. Джай бошалады, джууунама десенг да—сууукъду. Адам да джокъ.

Нази. Джууунургъа кечирекди, тюз айтса. Адам болмагъанына къатыбызда уллу кыйналмайма. Тюкенде да безгенме аладан...

Азиз. Суу бла ташдан сора джукъ болмагъан быллай джерде эрикмей кечинген тынч тюлдю.

Нази. О кыйда да алайды.

Азиз. Шахарда уа?

Нази. Шахарда да алайды. Къалайда да алайды. Гитчерек заманымда келюме алай келе эди. Чабыб барыб кек бла джер бир-бирине тийген сыздан атлаб къарасанг, киб алакат-сейир зат болур дунияда деб. Ол сыздан атлаб къарасанг, джер да, кюн да, суу да, терек да, хар не да башхаракъ, джангыракъ, игирек болур деб толу ийнаныб эдим.

Энди уа ангылагъанма: хар кыйда да, хар не да бирчады. Кез куюаныр зат, джангы зат, биз билмеген зат тюбемейди дунияда. Ол сызгъа джетиб, бойнунгу созуб, джюз-минг кере да къара, джукъ кермейсе...

Азиз. Ол сыздан сора, башха сызла, джангы сызла кермеймисе? Ол сызланы ичинде джангы шахарла, джангы тюзле, джангы тенгизле, джангы адамла кермеймисе?

Нази. Кыйры къарасам да, бир зат кереме: теп-тегеригибиз — сыз, сызны ичинде уа бизни эртде бездириб бошагъан затла. Ол сызны ичинде бизни эрикдириб бошагъан дунябыз... Ол дуняны къалайына барсанг да, джюрегибизни джарытырча бир эли джери да джокъ.

Азиз. Турнала уа? (Азизни ауазы тюрленеди). Кекге къараб бош алаймы кычыра эдинг аланы ызларындан?

Нази. Кесим да билмейме...

Азиз. Кесинг иги биле болмазмыса...

Нази (тенгизге къарайды). Не эсе да киб къалды, керюнмейди энтда...

Азиз. Эрингмиди?

Нази. Огъай. Тосумду, Алай къуджур нек къарын-дын меннге? Тос дегени эшитмегенимсе?

Азиз.- Эшитгенме. Эшитгенлигиме, ол сѣз аз джю-рютюледи. Аны орнуна башха сѣзле айтыучандыла... Тенгим-зат дейдиле кѣбюсюне...

Нази. Субай айтыб кюрешмей, хар неши кесини атын айтыргъа керекди. Тос этген эсенг, тос нек демей-се? Бош кюрешедиле адамла бири бирини кѣзюне ау атыб, кертини бугъундуруб, джашындырыб. Аманна да, игни да кесини бир аты барды, ачыкъ сѣлеширге керекди, суйсенг, суймесенг да.

Азиз. Алай огъунакъгъа керек болур...

Нази. Мен сормай турама. Сен а бу сууукъ тен-гизде не эте эдинг?

Азиз. Кесим алай. Къайыкъгъа мишиб, джюзе ай-лана эдим.

Нази. Сен да бизнича солургъа келген болурса?

Азиз (*бир кесекни, сѣз излегенча, тынгылаб ту-руб*). Солургъа, десемми тюздю, кесими бакъдырыгъа десемми тюздю — билмейме. «Пограничник» деген са-наторийши эшитген болурса, — андама.

Нази. Офицерленики шойду да ол. Офицерсе сора сен?

Азиз. Тюз билдинг. Офицерме. Былайдан узакъ джерледе, башха тенгизде, къуллукъ этиб турганма. Къралны суу чеклерини сакълагъан бир катерни тама-дасы эдим. Энди къуллукъну къойгъанлы, талай замап болгъанды.

Нази. Джылынг къуллугъунгу къоярча кѣрюн-мейди.

Азиз. Джыйырма бла он болады.

Нази. Азды да? Алкъын этерге керек тюлмединг аскерде къуллукъ?

Азиз. Къойгъанма. Чотум алай болгъан эди да.

Нази (*ышарыб*). Ангыладым дейме. Штрафник бо-лурмуса? Къуллукъну къойдургъан этген болурламы, бир хатачыгъынгы эслеб?!

Азиз (ышарыб). Эрлай-бурлай хатачы киштикге санаб къалай къоялдынг? Къалай кёрюб къоялдынг къолайсыз адам болгъанымы?

Нази. Кёралдым. Кёралдым. Ишексиз таныдым, ичгичи болгъанса, туююшюучю болгъанса. Карт-март ойнаб, ишинги джарсытыучу болгъанса... керти айтама да?

Азиз. Кеппе-керти! Мени юсюмде болмагъан аманлыкъны табыб бир кёрге эди дуняда не залим киши да! Аны ючюн чортлатыб ийгендиле къуллугъумдан.

Нази. Кертиси уа къалайды? Нек къойгъанса асыры эртде къуллугъунгу?

Азиз. Кертиси узунду.

Нази. Алай болса да?

Азиз. Узун хапарды, оллахий.

Нази. Сабырлыгъынгы сынайым дебми унамайса айтыргъа?

Азиз. «Оллахийни» асыры кёб айтыргъа керекди... Аны ючюн айтмайма.

Нази. Сени кибиб аскерде къуллукъ этген офицерини башха джерде солургъа да боллукъ болур эди мадары. Не Кърымда, не Кавказда солурукъ эдим, сенича болсам. Бусагъатда алайлада бек джылыды.

Азиз. Былайда туугъанма. Таблыгъы келген заманчыкъда туугъан джеримде бир солуб къалайым деб келгенме бери, не Кърымгъа, не Кавказгъа бармай.

Нази. Атанг ананг да мында болурла, алай эсе?

Азиз. Атам, анам да джокъдула. Танымагъанма экинси да туугъанлы.

Нази. Адам къандан джаратылмагъанса сора?

Азиз. Хо... Бек ариу эсимдеди — туугъан кечемде бир юнню аллына атыб кетгенлери — министр джашагъан юнню. Ол себебли мен аны юйдегисинде ёсгенме.

Нази. Министрни юйдегисинде?

Азиз. Бош министр тюл. Министр финансову юйдегисинде. Алайчыгъын айырыб къой.

Нази. Алайчыгы алай сейир тюлдю. Сейир неди десенг — туугъан кеченг эсингде тургъаныды...

Азиз (ахсыныб). Туугъан кечем тюл эди ол, тюзюн айтсам. Онсегиз джыл толгъан эди меннге ёксюз къалгъан кечемде. Эсимдеди ол кече.

Нази. Кесинг юйдегили болгъанмыса? Юй бийче деген зат бармыды?

Азиз. Бар эди къачан эсе да.

Нази. Ангыладым. Бош сорама, юй бийченг бармыды деб? Кеси джангыз тенгиз джагъада тургъан джаш тиширыугъа тюбоб къалгъан эркиши «барды юй бийчем» деб бек да айтыр...

Азиз. Кертиси да джокъду.

Нази. Къоюбму ийгенсиз? Сабийчиги да болур эди джарлы тиширыуну.

Азиз. Ючюсю бар эди. Тёртючюсюн табхан кюн къоюб ийгенме.

Нази. Накъырдасыз сорама.

Азиз. Накъырдасыз айтсам — мен къоймагъанма.

Нази. Кесими кетгенди?

Азиз. Алай да тюлдю.

Нази. Ичин тегерге суймеген эркиши кереме сен. Къалай айырылгъансыз да бири-биригизден? Къылыгъыгъыз келишмей, экигиз да тенг къоюб олтургъан болурмусуз бири-биригизни? Ол сени, сен аны къоюб?

Азиз. Келишмегенбиз бири бирибизге...

Нази. Алай айтырынгы биле эдим. Сиз, эркишиле, барыгъыз да бирчасыз. Къыз заманыбызда, мант башча, этегибизден илиниб, «ах», «ох» деб антла этиб, ариу сёзчюкле сёлешиб туруб, излегенигизни табханлай, олсагъат отугъуз суууйду. Къыз бары да иги, аман къатын къайдан чыгъады, дегенлей, сен да къыз заманында къатынынгы халисин да, чырайын да, несин да бек алапатха санай болур эдинг, къылыгъын артда джаратмагъанлыкъгъа.

Азиз. Сен билиб къойдунг кереме мени неми да, ичиге кириб чыкъгъанча.

Нази. Билиб игитда кюяма мен, билгичим барды, чыган кызма кесим да.

Азиз. Таш сала биле болурса...

Нази. Таш сала да билеме, чыганча тепсей, джырлай да билеме. Къарачын. *(Чепкеними джагъасын тешиб, имбашымы ачыкъ этиб, имбашымы къалтыратыб. тепсеб тебретим, джырлай-джырлай. «Очи черные, очн страстные». (Къап-къара кёзле, мен суйген кёзле...)*

Азиз. Аперим, аперим, фахмуңгу тюкенин къумач бёлюмюнде джашырыб тургъанынг иги тюлюю...

Нази. Кесим билеме—тюк чакълы да джокъду фахмум. *(Шынкъарт уллу джана эди. Келиб аны бир джанына чёкгенем—экибизни арабызны от бёле эди).*

Азиз. Таш сала уа билмеймисе?

Нази. Сен а?

Азиз. Бир кесек билеме.

Нази. Салчын меннге таш, биле эсенг. Крест патчах менкиди. Ол ким болгъанын, къаллай адам болгъанын айтчы, къара да. *(Отну башы бла картланы узатама анга).*

Азиз *(картланы джайыб бошаб)*. Бек алапат чыгъады таш. Джылы келген, байлыгъы болгъан, чомарт патчахды сени патчахынг! Нек кюлесе? Алдаймыды таш?

Нази. Айт, айт энгда, тохтама...

Азиз. Крест патчахынг огъурлу, тынч адамды, сени бек джаратады, сенсиз джашауну джашаугъа санамайды. Сени бек насыблы этгенди.

Нази. Сени да билгичинг болгъанча сёлешесе. Къалгъанны алай кююб, бир затха джууаб бералыр мадарынг бармыды, иги джащ? Неди насыб деген зат? Бармыды ол дуняда? Тюбегенмисе сен анга?

Азиз. Тюбегенме,—дерге боллукъма. Болгъанын да ишексиз билеме.

Нази. Къайда тюбегенсе, къаллайды аны тюрсюню? Къайда джашайды ол?

Хыликке этгенча сорама.

Азиз. Хар кимни джюрегинде джашайды ол...
Джаш заманымда...

Нази. Джаш заманыбызда, тели заманыбызда кесибизге насыблы кёб кере кёрюнебиз. Артда уа... насыбны, кюсеген болмаса, кёрюрге табмайбыз.

Азиз. Артда да тюбейди адам анга.

Нази. Сен тюбегенменг?

Азиз. Тюбегенем.

Нази. «Насыблыма» деген кюнюнг болгъанмы эди?

Азиз. Болгъан эдим насыблы...

Нази. Къаллай бир заманны болуб тургъан эдинг?

Азиз. Къыйынды ол заманны ёлчелеген...

Нази. Энди уа, бусагъатда, насыблымыса?

Азиз (*нек эсе да эрлай ёрге къобады*). Бусагъатда излегеним бир затды — джашаб турургъа излейме. Ёлмей, энтда бир кесекни джашаб турургъа...

Нази. Бир кесекними дединг?..

Азиз (*сигаретле чыгъарады*). Ичермединг?

Нази. Быллай сигаретле кёрмегенме. Тыш къралланыхъыламыдыла?

Азиз. Япониядандыла. Аман тюлдюле. (*Экибиз да тютюн къабындыргъан эдик*).

Нази. Бизде вино барды. Тартамыса бир кесек?

Азиз. Табу этиб да тартарыкъ эдим. Тартарым бек келеди, джарамайды тартаргъа ансы.

Нази. Тартаргъа джарамайды деген эркишиге аз тюбегенме. Ашхынында ачы джарасы болгъан адамча айтдын.

Азиз (*чам халда*). Хар кюн сайып тарта-тарта, ичгичи болуб, ашхынымдан бошагъанма... (*Кесиме вино къуйгъан эдим. Азиз къатыма алтуруб тынгылай эди, тютюн иче. Тенгиз табадан джыр эшитилген эди: «А я мельник молодой, я в тирольских жил горах».*)

Нази. Келеди... Сени былайда кёрмесе иги эди.

Азиз. Думп болму дейсе? Думп болайым. Огъесе былайдан тебмей туруб, ол келгенлей, «атышмы, тар-

тышмы?»—деб аллына чыгыб, бир сермешиб кёрюрмедим? Хорлатсам — джанымы алсын, хорласам а, бу «Москвич» да, бу ариу тиширыу да меники... Сыйырыб кёрюрмедим экигизни да андан?

Нази. Накъырдасыз да, кёрюмесегиз эди игиси. Терс акъыл келликди башына, экибизни бирге кёрсе.

Азиз. Алай терсакъылмыды?

Нази. Огъурсузду, хыныды.

Азиз. Таш салгъаным тюз чыкъмагъан кёреме сора...

Нази. Картла тюз айтмагъандыла. Бир кесек башхаракъды крест патчахну болуму. Ма аны ючюн айтама, кёрмесе иги эди деб.

Азиз. Ашхы сора. Сау къал!

Нази. Сау джюрю!

Къол тутушуб айырылгъан эдик. Анга не зат болса да бир иги зат айтырым келе тургъанлай, не айтыргъа табмай къалгъан эдим. Ол да, джукъ айтмай, келген къайыгына миниб, къаралдым бет алгъан игиги тенгизни тюзюнде ташайыб кетген эди. Аны ызындан, не сагъыш этгенми да билмей, сагъыш эте, талай заманны къараб туруб, палаткагъа кириб, сауут джууб башлагъан эдим. Бир кесекден башха къайыккыны ташлы джагъагъа бурну тийиб, андан Искандер чыкъгъан эди. Къолунда, къыл къобузну тутханча, бир уллу чабаккыны мениге силдеб, къайыкъдан дагъыда бирин чыгъарыб мениге бериб, кеси да сермеб мени къойнуша алыб, уппа да этиб, аякъ юсюме алай салгъан эди. Ол сагъатда акъ къайыкъда джюзюб кетген адамны да унутуб, сёлешген сёлерибизни да унутуб, Искандерни къатында бнягъынлай джюрек тынчлыкълы болгъан эдим.

Искандер. Къызчыкъ, терк бол да, мени ничимде бир отчукъ джандырчы... *(Стакан джарым коньяк къуюб узатхан эдим анга)*. Бир кесек азыракъ болур дейме. Иги ётгенди сууукъ ичиме. *(Дагъыда къуйгъан эдим коньяк. Солумай аны да джутуб, Искандер къарнын*

сылагъан эди). О-хо! Энди чот таб болду. «Кёкде иссиг кюн от болуб къаныма кирди!»—Омар Хайям—джазыучу айтханлай. Къармагъыма чабакъ илиниб башлагъан заманчыкъгъа къарагъанча, суу къутуруб башлады да, сууукъ да болдум, батыб кетерге да аз къалдым, ол уллу чабакъны тутхан сагъатымда, къайыкыны толкъунла уруб.

Нази. Джанынги сакълар орнуна, аллай сагъатда чабакъ тута къалай тураса! Бир джукъ болуб къалса, не этериксе, аллах айтмасын ансы...

Искандер (*эки билегинде сингирлерине тие*). Болуб не боллукъду, тылыдап ишленген джаш тюлме.

Нази. Залим болгъанынги алайсыз да билеме мен. Эслей билирге керекди аджалдан.

Искандер. Сен билгенликге, ол уллу чабакъ билмей эди мени къаллай болгъанымы. Залимлигими анга танытмай кетерим келмей эди. (*Отха джууукъ барыб, ичилген сигаретни тюбюн кёреди*). Ким эсе да келгенми этген эди бери?

Нази. Бир джаш сууукъсураб от таба бурулгъан эди да, кофе да ичирдим, олтургъан да этди. Аны тютюндю...

Искандер. Япониядан чыкыгъан тютюндю. Бош джашчыкъ болмаз, быллай багъалы тютюн иче эсе... Сен да сууукъсураб тургъанча кёрюнесе, берлакыгъа кел, джылытайым... (*Мени къаты къучакълаб, тегерек-тегерек бурады, джырлайды*). «Люблю я этот сад тенистый и уютный...» (*Эснейди, ауузун кенг ачыб*). Тюкен да джокъ, директор да джокъ, адамланы даууру да джокъ... Сендеп сора, киши да джокъ. Бютеу дуния да бир шош, бир рахат кёрюнеди... Не сагъыш этесе сен? Не тюшгенди эсинге?

Нази. Бош алай... Кофе керекмиди?

Искандер. Андан кючлюрек зат керекди...

Нази. Коньяк?..

Искандер. Коньякдан да кючлю зат...

Нази. Не дегенлигинди?

Искандер. Сен керексе дегенлигимди...

Нази. Джаншама, бетсиз...

Искандер. Болсун, болсун джаншамайым. Чибин-
леме. *(Иги кесекни тынгылаб турабыз. Мен къаралгъан
тенгизни узагъына къараб турама. Искандер, гитараны
алыб, акъыртыңчыкъ мурулдайды: «В край далекий
улетают стаи сизых журавлей...»)*

Нази. Бир зат сорайым, Искандар, сени тамам то-
лу насыблы болгъан заманынг болгъанмыды?

Искандер *(гитараны согъа)*. Не ючюн сордунг?
Кёб кере да болгъанма мен толу насыблы. Излеген за-
тым толгъаны сайын, насыбдан толгъанма къачан да,
Бусагъатда насыблыма — къатымда ариу тиширью, аны
арну бойну, арну кёзю, ариу къолу, арну буту... Не ке-
рекди меннге андан сора? Не эсе да эки кёзюнюгю чы-
ракъ ийгенсе? Не тюшгенди эсинге?

Нази. Бери кете тебрегеникде, врачха тюбегенем,
иш этиб... Билемисе врачны не дегенин? Сабийинг бол-
лукъ тюлдю!— дегенди. Табаллыкъ тюлме мен сабий,
ана болаллыкъ тюлме. *(Искандер биягъынлай акъыр-
тыңчыкъ согъуб башлагъан эди гитараны)*. Эшитемисе
айтханымы?

Искандер. Хо...

Нази. Нек тынгылайса да?

Искандер. Не айтайым да сора?

Нази. Къайдам, мен билмейме.

Искандер. Мен да билмейме не айтыргъа.

Нази. Искандерге джити къарагъанымда, ол, ба-
шыи энишге ийиб, гитарасын согъуб, турналаны юсюн-
ден мыдах джыр джырлаб башлагъан эди. Джел бек-
ден-бек уруб башлагъанында, джаныб тургъан от ти-
тиреб тауусула тебреген эди. Искандер анга ышыкъ
этиб кюрешгенликге, ол, узакъ бармай, джукъланыб,
тёгерегибиз къарангы болгъан эди. Искандер сернек
тартыб отну джангыдан джагъаргъа кюрешсе да, от
джанмады. Бир кесекден кёк кюкюреб, джангур джауду,

тенгиз гюрюлдеб, джел бек улуу келди. Биз, къачыб барыб, машинагъа кирдик. Джангур бекден бек къуюб, тенгиз бекден-бек шууулдай бара эди...

ЭКИНЧИ БАШЫ

Эртденблагъа ариу кюн тийиб, кѣк да, тенгиз да кѣм-кѣк болуб, тѣгерек кѣзню къууандыра эди. «Спидоламда» жарыкъ макъамлы джырла согъула эдиле. Гардош джона, алагъа тынгылаб, аякъларымы макъамгъа келишдириб орнумда теңчилдей, тепсегенча эте эдим, Азизни къатыма келе тургъанын эрте огъунакъ эсеген эдим.

Азиз. Аперим, аперим! Тюнене алаамат джырлаб, бюгюн алаамат тепсеб, фахмунг болгъанына толу ишек-сиз этдинг менш... Кюн ашхы болсун!

Нази. Ашхылыкъ кѣр!.. Къайдан чыкъдың? Артымда къамишлени шыбырдатыб тургъан сен болгъан кѣре эдим бнягъында.

Азиз. Мен огъунакъгъа болур эдим. Крест патчанынг мындамыды?

Нази. Къоркъма, къоркъма! Чабакъ тутады бнягъынлай.

Азиз. Аллахха шукур. Сора къоркъуу джокъду.

Нази. Къарайма да, батырланы юзюгюнден болмаса, дейме.

Азиз. Тюз айтаса. Батырлыгъым бла махтанырча тюлме. Сени чабакъчынгдан а тюненеден бери бир бек къоркъуб турама. Тюшюмде уа кѣрюннгенди ол. Бир мазаллы болуб, пелуан болуб кѣрюннгенди да, кесими сакълай джюрюсем табыракъ болур деб келгенди башыма акъыл.

Нази. Аз акъыл келгенди башынга...

Азиз. Къалайды халынг? Не эте тураса?

Нази. Гардош джона турама. Не этерикме? Сен а не эте айланаса?

Азиз. Сууда ары-бери джюзе айланама, анда эриксем, андан чыгъыб, джерде айланама.

Нази. Джерде да, сууда да айлангандан эрик-сенг а, не этесе?

Азиз. Олсагъатда олтуруб тенгизге къараб тура-ма. Тенгизге къарагъандан а киши да эриге болмаз... «Дунияда хар недеп эригебиз, тенгизден эрикген киши джокъ»—деб джазгъан джазыучуну бек тюзге санайма.

Нази. Омар Хайям джазгъан болурму аны?

Азиз. Пастернак джазгъанды.

Нази. А-а, алаймыды? Тенгизде къараб туруб, андан сора уа не этесе?

Азиз. Къарнымы къайгысын кереме андан сора, табханымы ашайма...

Нази. Сейир тюлмюдю ол? Мен да ашайма табханымы...

Азиз. Джукълагъан да этеме...

Нази. Ийпанамыса — мен да этеме джукълагъан...

Азиз. Экибиз да бир-бирибизни бурунларыбыздан тюшгенча ушай кереме.

Нази. Алай болса да, накъырдасыз, не этерге билмей, тамам кючлю эрикген кюнлеринг боламыды?

Азиз. Аллай кюнлеримде джаш заманымы эсима тюшюреме.

Нази. Мен а не да этиб эсима джаш заманымы тюшюрмезге кюрешеме. Ол затыбыз башхады экибизни.

Азиз. Озгъан кюнледе къууанчы аз болгъан адам этеди алай. Озгъан кюнюнг аман болгъан эсе, келлик кюнден джарыкъ умут эте болурса кёбюсюне?

Нази. Сен а этемисе умут келлик кюнден?

Азиз. Тейри, келлик кюнден джукъ сакълар мадарым джокъду, сен кесинг а?

Нази. Мени да джокъду. бирчады ол затыбыз да.

Азиз. Сора сен а нек этмейсе умут келлик кюнден?

Нази. Асыры кёб умут эте тургъанма джаш заманымда. Энди кюйгъанма, умутларым толмагъанында.

А з и з. Не умутунг толмай кьалгъанды? Актриса болурунгу келе эди? Уллу театрда белгили джырчы болурунгу келе эди?

На з и. Телчиigem. Тюз айтыб кьойдунг... Бар эди аллай муратым... *(Къалай баргъанымы да билмей, къатына барыб, бу мен иги да танымагъан тюрлю адамгъа, кесими эм джууукъ адамыма айтханча, хапарымы айтыб ичими тегеме)*. Школда, алаMAT джырлайса деб, мени махтагъандан сора ишлери джокъ эди. Мен а, кертда деб театргъа баргъан эдим, ишге алсагъыз деб, Театрны тамадасы, бир базыкъ, къашхабаш, къызылерин киши, огъай деб да кьоймай, театрны эшигини сюеген эди мени, келгенин кийини такъгъычха тагъуучу этиб. Ал кезюуге бу иш да аман иш тюлдю деб, кёл берген эди... Бир талай замандан а, бир кече, кабинетге чакъырыб, чимдеб, къысыб, белимден, билегимден тутуб башлагъан эди. Къалай къутулгъанымы да билмей, кючден къутулуб, андан юйге къачыб келиб, ашхы джылагъан эдим. Ызымдан ол къашхабаш алай айтыб къычыра эди: сенича къылыгъы, халиси болгъан — артистка болаллыгъы ётюрюкдю деб. Юйде от ашайым да кьояйым деб да бир тебеген эдим. Анам, чогну башхаракъ ангылаб, къарын алыучу бир врач тиширыуну да чакъыргъан эди. Кертиси къалай болгъанын айтханымда уа, къарнындан тутуб кюле эди.

А з и з. Бир тойгъанын сыйындыралмагъан базыкъ-къарын эркин алай айтды деб, муратынги юзюбмю кьойдунг да ол кюнден сора?

На з и. Огъай. Андан сора бир артистге да баргъан эдим, джырларгъа джараяллыкъ эсем, кертисин бир айт, деб. Бизни шахарда ол артистин суймеген къыз джокъ эди. Арну, чырайлы, фахмулу эркин эди. «Кертисин айтыргъа, джырларгъа фахмулулугъунг бусагъатда алай алаMAT тюлдю, — деген эди ол, — тыш къарамынг а бек табчыкъды, спенагъа джараулуду». Алай айтыб, ол да, джукъ билмей тургъанлайыма, сермеб къучакълаб башлагъан эди... Андан да

кючден-бутдан къачыб къутулгъан эдим. Ол кюнден сора къойгъан эдим мен къайгъымы...

Азиз. Андан уллу муратынг болмагъанмыды чыр-тда джашауунгда?

Нази. Бир джолда уа бек уллу муратым бар эди, алай а аны хапарын айтырым да келмейди... (Азиз сазгъышлы болуб тынгылаб тура эди). Сен мен айтханнга ичингден кюле болурса...

Азиз. Кюльюрча затланы айтмайса.

Нази. Ол уллу муратым неди десенг, тюрмеден къутулсам деб эте эдим мурат.

Азиз. Тюрмегеми киргенсе?

Нази. Тюрмеге тюшерге аз кълалгъан эдим. Ол къутултхан эди ансы. (Тенгиз таба силкген эдим башымы). Тюкеннге кирир-кирмез, переучет болуб, эки мниг сомум, джангы ачха бла, джетмей кълалыб, сюдге бере тебреген эдиле мени. Талай кюнню эшикге да чыкъмай, олтуруб тургъан эдим юйде, кълачан келиб алыб кетедиле деб. Шашаргъа да аз кълалгъан эдим. Тюшюмде, тюшюмде да темир эшик бла терезечикле кёрюноб тура эдиле кёзюме. Кесими да, артыкъ бек анамы да джазыкъсына эдим. Кёлтюраллыкъ тюл эди анам. Джан-джанын сермей эди джарлы, этер мадар табмай. Ма ол кёзюучюкде келген эди ол, Искандерге айтама. Келиб, ишни джарашдыргъанма, деген эди.

Азиз. Къутулгъанынгы билгенингде, насыблыгъа санагъанмы эдинг кесинги?

Нази. Насыблы болур эдим ол кюн...

Азиз. Ол кюн болгъан бары джарыб, джерни юсю джарыкъ кёрюннген болур эди.

Нази. Джарыгъан эди. Ол джарыкъда джерни юсюн кълаллай макъала, кълаллай джылапла, кълаллай итле теблеб айланнганы да кёрюннген эди меннге ачыкъ...

Азиз. Ким кёрюннген эди алай?

Нази. Адам улу бютеу кёрюннген эди алай...

Азиз. Нек сора? Сени тюрмеден кьутхаргъан да кёрюннгенми эди сениге алай?

Нази. Барындан да аман ол кёрюннген эди.

Азиз. Не ючюн...

Нази. Аман болгъаны ючюн... Алдагъаны ючюн. Алдагъанын артда кеси айтхан эди. Переучет келгенлей, ол, меннге тёлеу тюшюрюр ючюн, эки тоб бастон кьумачны джашырыб, артда мени тёлеуюмю кеси тёлегенча этген эди, кьумач тобланы ызына джашыртын салыб.

Азиз. Аллай кьуджурла нек этиб кюрешгенни ангылагъан къыйынды крест патчахны.

Нази. Къыйын тюлдю. Меннге алапат кёрюнеме деб этиб кюрешгенди алай. Тюкеннге джарашхан кюнномден башлаб тебреген эди ол меннге къадалыб, кнштик семизге къарагъанча къараб, тегерегиме айлашыб. Айтханы болмагъанында, келген эди ол таблыгъым эси-не: переучет этдириб, меннге тёлеу тюшюрюрге.

Азиз. Э-э, башы ишлеген джаш кёре эдим... Аны билгенингден сора да аны бла энтда турамыса?

Нази. Турмай не этерик эдим?

Азиз. Кетерге керек эдинг! Къачаргъа ёлюм къара!

Нази. Къайры?

Азиз. Къайрымы? Таугъа, тёзге, чегетге! Къайры болса да, узакъгъа! Аны кёрмез джерге! Къалай чыдайса аны бла? Этни этинге тийриб, бетин бетинге тийриб! Мени ол затны ангылар къарыуум джокъду... *(Мен джукъ айтмагъанем, не айтыргъа да билмей эдим. Кёб заманны тынгылаб тургъан эдик экибиз да).*

Нази. Энтда айтыр затынг бар эсе, айт, унутуб-зат кьойма, багъалы джолдаш.

Азиз. Чамла, пакъырдала этерча таблыкъ кёрмейме сен айтхан хапардан. Ол сени алдаб, сатыб алгъанды...

Нази *(мен къалай кюлгеними да билмей кюлюб бошагъан эдим).*

Азиз *(джунчуб).* Неге кюлесе?

Нази (*кюлгенин тыймай*). Кесинги бир арну, бир кирсиз кёргюзтюрге излегенинге кюлеме.

Азиз. Ангыламайма не айтханынги.

Нази. Кесинги башха кёргюзтюрге излейсе меннге.

Азиз. Мен?

Нази. Сен!

Азиз. Къаллай кёргюзтюрге излейме да?

Нази. Аламат кёргюзтюрге излейсе. Халал, кирсиз, таза...

Азиз. Бек тюрлюле сёлешесе.

Нази. Барыгъыз да бирчасыз сиз. Ариу кёрюнюрге да кесингиз излегенин табхыпчы кюрешесиз. Билеме мен сизни. Болмаз къалса, Искандер кёб эркишндеп игиди, айтырын, арну сёзле излеб, кукаланыб айланмай, тюзюча айтыб къояды..

Азиз. Джалгъан сёзлени айтаса.

Нази. Кертими айтаса? (*Кюлюб*). Чырта харамлыгъы болмагъан джаш болурса сен. Не аз да хыйла-лыкъ биле болмазса. Алай эсе, айтчы: къамишледе бугъуб туруб, ол кетгинчи сакълаб туруб, ол кетгенлей, нек чыкъдынг?

Азиз. Мен аны кёрюрге келмегенем, сени кёрюрге келгенем.

Нази. Мени кёрюрге желгенден сора да, менден излегенинг болуб келгенсе да, тюзюн айтсакъ... Ол болмагъан сагъатны да аны ючюн излегенинги билмеймени? (*Башын энишге ийиб, мугур халда олтуруб тынгылай эди, джукъ айтмай, Азиз*).

Бош марагъанса. Аллай тюлме мен. Къарачын мени санларыма, бу эки бутума къарачы. Ариумудула, табыдыла? Была аныкъыладыла Джангыз ол тиеди былагъа къачан суйсе да. Сени уа муратынг толлукъ тюлдю. Мени къоюб, башха тиширыула излесенг, кесниге ол хайырды...

Азиз. Хайыр бла хатаны юсюнден базар сатыучуча сёлешесе... Тюкенде юренингенинча. Бусагъатха дерн

тубеген кьолайсыз адамларынга ушатаса дуньяда болган адамны...

Нази. Мен тубегенлени кьолайсызгъа нек тергейсе? Мени да кьолайгъа санамайса! Къатынынг кьоюб кетгени ючюн бютеу тиширыулагъа тиш къысхапынгы ангылайма...

Азиз. Къалай арну билесе мени...

Нази. Зар болгъанынгы да билеме. Джашауларынгы джашай билгенлени барына да зарлана болурса...

Азиз. Сен игими джашайса?

Нази. Хатам джокъду. Бек алаMATды...

Азиз. АлаMAT тюлдю. Кесинг биле тураса джашауунгу къаллай болгъанын. Ол адамны да адамлыгъы аз болгъанын ангылаб тургъанлай джашаб тураса... Ачыуланганынг да аны ючюндю: тюзюн айтханым ючюн.

Нази. Хо! Хо! Тюзсе. Неге керекди меннге сени тюзлюгюнг? Кесим билгенмча джашайма. Сени не ишинг барды!

Азиз. Джокъду ишим!Сау къал!

Нази. Иги джолгъа...

Меннге бир кере да къарамай, барыб, Азиз, къайыгъын тебериб, къайыкъ да къумгъа батыб, тынч чыгъаргъа упамай, аны кёб къыйнагъан эди. Алай болса да Азиз, аны суугъа кийириб, кесн да нчине кириб, кете башлагъанлай, мен, чабыб барыб, къайыкъны бир джанындан къадалыб тохтагъан эдим.

Къарачын меннге. Кёремисе джыламукъларымы? Мени джылатыб, кесинг къачыбмы бараса? Кёб бола эди мен джыламагъанлы. Джюрегими къалай кюзгъаб баргъанынгы билемисе? Сеннге не, айтдын да кетдинг, мени уа джюрегим тохтамай ауруб турлукъду эди, сен айтхан сёзлени унутмай...

(Азиз, джукъ айтмай, къымылдамай, кетерге хазыр болуб тургъанын да кюймай, меннге джити къараб тура эди). Сен не адам болгъанынгы да билмейме, билирге да суймейме. Алай а кесими ким болгъанымы ангылатыргъа суюме. Ким болса да билирге керекди да ме-

ни ким болгъанымы, билирге. Меннге айыб этмеген джокъду, саякъ тиширыугъа сапамагъан джокъду, терс-лемеген джокъду... Аны бла джашайса деб. Не ючюн джашагъанымы уа киши да излемейди ангыларгъа. Къатыны барды, сабийи барды, байлыгына, машинасына кёзюнг къарайды, деб тургъан болмаса, башха затны ангыларгъа киши унамайды. Ол мени тюрмеден къалдыргъанында, джашау меннге башха тюрлю кёрюшген эди. Адамла да ариу, иги кёрюшген эдиле. Искандерни керти адамлыгына пйнаныб, аны суйюб, аны юсю бла бютеу дуняны суйюб, пасыблы болгъан эдим мен ол кёзюде. Не къыйшылыкъдан, не ауруудан, не ёлюмден къоркъмай джашаб башлагъан эдим аны къанатыны тубюнде. Ол бек багъалы болгъан эди меннге. Меннге багъалы кёрюшген затны уа тас этеме деб къоркъгъанымдан уллу къоркъууум болмагъанды дуняда. Сабий заманымда къатапа айючюгюм бар эди. Не эсе да джанымдан да бек сюе эдим аны. Ол тас болгъанында, къаллай бир джыламукъ тёкгеним эсимдени. Ауруб да джатхан эдим талай заманы, анга къыйнала. Атамы тапымайма, урушда ёлгенди. Тууб бошагъынычы огъунакъ тас этгенме атамы. Анам джаш тиширыулай къалгъан эди. Чырайы, сыфаты ариу эди. Ариу сёлеше эдиле, башымдан сылай эдиле, кёзлеринде уа не излеб келгенлери танылгъанлай тура эди. Уллуракъ болуб, хар нени ангылагъанымда, анамы кёрюб болмай башлагъан эдим. Юйден кете да тебреген эдим, анам ауруб, аны ючюн къалгъан эдим ансы. Анамы ёпкелери ауругъан эди. Эркишиле келгенлерин тохтатхан эдиле. Анам джатыб джылаб туруучан эди джангыз кеси, къатында бир багъалы адамы болмай, менден сора. Мен ишге кетсем, аны джангызлыгы артыкъ да бек кёрюнюб кёзюме, джюрегим ауруй эди. Ол замандан башлаб, къоркъуб тебреген эдим джангызлыкъдан, къатында кесини бир деменгили адамы болмагъаны бек насыбсыз адам болгъанын да ангылагъан эдим. Искандер меники болгъанында, ол къоркъууум тас болуб,

джюрегим басылыб, рахат болгъан эдим... Бир кесекден а артыкъ да бек джарыкъ кёрюннген эди джашау— сабий табарымы билгенимде... *(Азиз, къайыгъыны бурнун биягъынлай къумгъа тартыб, кеси да къумгъа олтуруб тынгылай эди айтханыма. Аны кетмезлигин таныб, хапарымы рахатыракъ, ашыкъмайын айта эдим)*. Бир кюн а ол этген итлигин айтхан эди — къумачны джашыргъанын. Нек айтханын бусагъатха дери да ангыламагъанлай барама. Дуниям къарангы болгъан эди ол кюнден башлаб. Амап тюшдеча кёрюннген эди меннге джашау. Басдырыкъланыб тургъанча кёрюнюб кесиме, уяныргъа излей эдим — уяналмай эдим. Бир кере бир тюш кёргенме: къып-кымыжа болуб, сахарны адамдан толгъан орамлары бла джюрюб барама да киши кымыжа болгъанымы эслемейди, кесим да эслемейме. Бир заманда уа хар кимши кёзюнден ауу да, киши кымыжа болгъанымы эслемейди, кесим да кёрюб, бедниши ангылаб, къачыб тебрейме адамладан, ала да менден къачадыла. Кесими уллу бедниши ангылагъанымда, андан сора джукъдан да асыры бек тартынмай, асыры бек уялмай джашаб тебреген эдим. Гудучу, сатыучу, къахме болуб къалыргъа да боллукъ эдим — аны ангылагъанымда. Искатидерге къайгыб келирге да уялмагъан эдим. Эртде, кеч болса да ол менден таярыкъды, эригирикди, анам да ёллокдю къачан болса да, сабийим да чырт боллукъ тюлдю...

(Хапарымы айтыб бошаб, Азизни кёзюне къарагъан эдим. Азиз ба тенгизге къарагъан эди). Сау бол сёзюме тынгылаб тургъанынг ючю! Айыб этме меннге. Энди айырылышайыкъ, иги джолгъа бар!

Мен, палатка таба келиб, джукъ къайгъым болмагъанча, «Спидоламы» сокъдуруб, сыртымдан тюшюб, бир аягъымы бир аягъыма салыб, дженгил согъулгъан бир дынгырдауукъ музыкагъа тынгылаб башлагъан эдим. Азиз, къайыгъына секириб, меннге да сау къалде мегенлей, кетген эди. Ким биледи къалай эсе да кертисн, меннге ол ашхы адамча кёрюннген эди ол кюн.

Сыртымдан кърныма бурулуб, сакъалымы къумгъа тиреб, тенгизге къараб тургъан эдим кѣб заманны. Артада Искандер келген эди, бети къалгъан кюнледеча джарыкъ тюл эди.

Искандер. Бош ётген кюн болду бюгюн кюн! Къармагъымы бир чабакъ да ийисгемеди. *(Къайыкъны къумгъа тартыб, къатыма келиб тохтагъанында, мен башымы бир джанына бургъан эдим)*. Не болгъанды? Нек джылагъанса? *(«Спидоланы» тауушун азыракъ этген эди)*. Кертиси да, нек джылагъанса?

Нази. Бош алай...

Искандер. Алай эсе, уллу хата джокъду...

Нази. Бир акъыл келгенди меннге. Кел былайдан башха джерге кѣчейик...

Искандер. Былайы эрикдириб бошады эсе, кетейик, сен айтхан джерге барайыкъ, къалай суйсенг да. *(«Спидола» бла кюрешиб башлагъан эди)*.

Нази. Искандер!

Искандер. Не?

Нази. Бир зат сорайыммы?

Искандер. Сен соруучу — мен айтыучу...

Нази. Бир затны нек этгепинги ангыларгъа сюеме.

Искандер. Не затны?

Нази. Къумачны нек джашыргъанынгы...

Искандер. Ма биягъы бышлакъ джарты! *(Биягъынлай радиола бла кюреше эди ол. Ашхам бола теб-реген эди)*.

Нази. Джашырдынг эсе да, нек айтхан эдинг джашыргъанынгы? Айтмасанг, энтда билмей турлукъ эдим,

Искандер. Кесим да билмейме нек айтханымы. Айтмай къоялмагъан эдим. Кеси кесимден джунчуб турлукъ эдим, айтмасам. Тюзюн айтханымда, кесими тюз адамгъа ушатхан эдим.

Нази. Тюз адамса сен...

Искандер. Тюз адамма. *(Бетин бетиме джууукълашдырыб, кѣзлериме джити къараб, иги кесекни тын-гылаб тургъан эди)*.

Нази. Искандер, тюзюн айт, мени алыргъа бол-
лукъменг, ал десем?

Искандер (*тынгылаб туруб*). Тейри, алаллыкъ
болмаз эдим.

Нази. Нек?

Искандер. Къалай айтайым?! Экеулен бири-би-
рин джаратыб, эслерине тюшген сагъатда бир бола тур-
сала, суймеклик биргелерине турады. Хама да бирге
турсала уа, юрениб тургъан болмаса, бир-бирин суйюб
туралмайдыла. Мен сени суйюб турургъа сюеме...
(*«Спидоланы» бура келиб, «Маякны» тутады ол. Къа-
рангы болгъан эди*).

Дикторну тауушу: Бизни микрофону алында
поэтесса Агния Барто сёлшеди.

Барто нутауушу: Багъалы тынгылаучула! «Най-
ти человека» деген передачабыз болгъанлы 15 кюн ёт-
дю. Кёб письмола келгендиле меннге андан бери. Ала-
ны бирине тынгылагъыз:

«Багъалы Агния Львовна! Сизни назмуларыгъызны
къазауат башлангычы окъугъан эдик биз, къарнашым
Алексей бла мен. Олсагъатда биз детсадха джурюй
эдик, алай а андан бери назмуларыгъызны азбар бил-
генлей турама. Мени беш джыл болгъан къызчыгъым
энди ол назмуланы азбар этиб кюрешеди. Мен сау-эсен
джашайма, Алексей а джокъду. 25 джыл болады мен
аны излеб кюрешгенли, табалмайма. Юйюбюзге бомба
тийиб, Алексей бла мен орамгъа къачыб чыкыгъаны-
бызны билеме. Андан бери кёрмегенме аны. Ёлгенле
бла джаралылланы биргелерине джокъ эди ол кюн. Кар-
тымы да неме сизге. Экибиз бек ушайбыз бир-бирибизге.
Аллах айтыб, ол сау эсе уа деб умутум барды. Алай
эсе уа, бизге бир-бирибизге тюберге бир болушугъуз
деб тилейме».

Экинчи письмо да былайды:

«Джолдаш Барто! Мен, Совет Союзу Джигити Петр
Беспалов, Москвадан Берлинге дери джетгенме, бир

кере да джаралы болмай, алай а джюрегиме ауур джара тюшгенди. Къатыным бла сабийими тас этгенме. Атлары: Ирина Владимировна бла Игорь. Джашагъаныбыз Харьковда эди, Садовый орам, 20-чы юй. Урушдан къайтханымда, орамда юйлени джер бла тенг болуб тургъанларына къайтханма. Радио бла бир айтыб кёрююз, ким биледи, аланы бири сау болуб, эшитиб къояр эсе уа...»

Искандер башха волнаны тутхан эди. Джашчыкъла джырлай эдиле. Кече къарангы эди. Джулдузла джана эдиле. Тенгиз джылтырай эди.

ЮЧЮНЧЮ БАШЫ

Танг атханды. Узакъда тенгизде Искандер джырлайды. Мен, джагъада сирелиб, аны къайыгъына къараб турама. Къайыкъ гитчеден гитче кёрюне эди. Эм артында кёзден думп болады. Мен палаткагъа къайтыб келеме, къайсы эсе да бир журналны эрине-эринне къагъытларын аудуруб башлайма. Тютюн къабындырама, тенгизге къарайма, къобуб тенгиз таба барыб, мийик джагъада бир кесек сирелиб, дагъыда палаткагъа къайтыб келиб, журналны би-ягъышлай эрине-эринне аудура келиб, бир джанына быргъаб, не этерге билмей тохтайма. Кеси кесиме айталмагъанлыгъыма тюзюн, Азизни сакълагъанымы ангылайма... Келмей къалса, не этерикме деб, къоркъгъанча болама. Ким эсе да акъыртынчыкъ сызгырады артымдан. Мен къарайма ызыма. Къымылдагъан зат этиб къоймайым дегенча, сир къатдырама санларымы.

Азиз. Бонжур, мадам! Сауре, пауре, мауре! *(Бурулуб къарагъан эдим. Азиз сиреле эди. Къолунда къатападан тыш салынган бир уллу гинджи-маймул кёрюне эди)*. Мени къатапа нёгерим Бурбон Второй, сизге исси саламын да бере, джюрек халаллыгъын билдиреди! *(Маймулну меннге узатхан эди Азиз)*.

Нази. Чырайлы нёгеринг барды. *(Маймулну, сабийни тутханча, къолундан тутхан эдим)*. Сен энди келик болмазса деб тура эдим.

Азиз. Мен а келдим да къалдым, кесим болуб да къалмай, экеулен болуб.

Нази. Келгенинги кёреме, нек келгенинги билмейме ансы...

Азиз. Мени юсюмден билмегенинги джокъ шой эди да. Бир таблыгынын марай келиб, сени былайдан кычырыб кетергеди акъылым...

Нази. Алай этерге джарамаз, джолдаш... *(Къатана маймулну экибиз эки джанындан тутуб палатканы къатына келиб олтуруб, тютюн ичген эди).*

Азиз. Сейир тиширууса, оллахий, чырайлыса...

Нази. Кертими айтаса?! Сени къатынынги а ариуму эди?

Азиз. Ариу эди. Энтда ариу болур. Къарт да болуб къалгъан болмаз — джыйырма джыл толады анга быйыл.

Нази. Сюеми эдинг аны?

Азиз. Билмейме.

Нази. Ала башлагъан сагъатынга да билмейми эдинг?

Азиз. Чот къалай эсе да дженгил болуб къалгъан эди. Айтыб къояргъа, къошулгъаныбыз бла айырылгъаныбыз тенг болуб къалгъан эди... Джаш адамла эдик барыбыз да, хауле айлана эдик деген гюнах аллыкъ болур, алай а кюндюз къуллукъ этиб, эртденден ингирге дери тенгизде джюзюб, сахаргъа къайтыб келсек, тойчукъла къураргъа тюзелген эдик. Кёб эдиле сахарда ариу къызла. Аланы бири бир кере мени бла кече къалыб кетген эди да, эртденбла уяныб, тартхашым да иги аязыб къарагъанымда, къатымда джуммай-джуммай джылай тургъанына къарагъан эдим... ЗЛГС-ха алыб келгенимде да, джыламукъларын кючден тыйгъан эди... Ол кюнден бери бир юйдеги болгъан эдик. Ал кёзюуде экибиз да сокъуранмай джашай келген эдик. Тенгизге джюзюб кетиб, учу-къыйыры болмагъан деу сууну арасында мен, гитче адамчыкъ, кесиме бурху затчыкъ кёрюнюб тургъанлай, сахарда мийик юйлепи бирини терезесинден тенгизге къараб тургъан, мени бла джашауун бир этген адам эсиме тюшсе, олсагъат-

лай кеси кесиме абаданыракъ, кючлюрек, ёхтемирек кёрюнюб тебрегеним эсимдеди энтда. Тенгизден къайтыб келсем, джылаб бойнума чырмалыучан эди, сау къайтаханыма къууаныб... Тегерегиме сабийге айланганча айлапа эди. Сёзюмю джерге тюшюрмей эди. Ол алай этиб кюрешгени ючюн, мен кесим да артыкъ бек кюреше эдим джюрегими анга толусу бла илешдириб, аны кесиме кече, кюн да джашаууму чырагъы этиб туругъа... Алай болгъанлыкъгъа, кесим да къалай суугъанымы билмей, сууб баргъан болмаса анга суйгенимча илешалмай эдим. Ол да, аны эслеб, тёзе туруб, къарай туруб, бир кюн, джукъ да айтмай, акъыртышчыкъ чыгъыб апасына кетиб къалгъан эди...

Нази. Аллахха шукурла, кетдинг эсе, бар, деб, тынгылабмы къалгъан эдинг сен да?

Азиз. Тейри, огъай. Баргъан эдим ол кюн огъунакъ, кел деб, керти кёлюм бла тилей... Кёб тилеген эдим, унамагъан эди. «Джанынга тиерге суймейме,— деб къойгъан эди.— Бараллыкъ тюлме. Сенсиз джашарым да келмейди дунияда, сени бла да джашаялмайма, сени суймегенинги кёре тургъанлай. Сени мындан бек суугъанынги кёрмей къалыб кетсем, меннге алай иги боллукъду. Сеннге да алай игиди...» Тюз айтхан болур эди ол, менден эсе алайын иги ангылагъанына ишексизме... Андан бери тюбемей къалыб кетгенбиз...

Нази. Андан сораджукъ айтмай, тынгылаб тююн пчиб башлагъан эди Азиз. Мен да, анга не айтыргъа билмей, къатына олтуруб, тынгылаб тура эдим. Джашауда алай бола кёреме хаман да, деб келе эди кёлюме: экиси да бири бирин бирча тенг суйюб джашагъанла аз болурла дуняда. Бири бек суюди, бири аз суюди. Кёбюрек суйгеннге къачан да къыйыныракъ болады. Бирге джашаб турсала да, айырылсала да, кёбюрек суйген кёбюрек къыйналады...

Азиз. Хапарымы айтдым, тёкдюм ичими. Къалай кёрдюнг, не келди кёлюнге? Терсмеми, тюзмеми?

Нази. Терс, тюз деген къыйынды сеннге. Джюрек

кеси суйюб кьояды. Неда, биз айтыб, суйгенин тохта-
тыб кьоймайды. Суймеген адамдан суймекликни из-
легенчады, джюреги сууугъан адамдан излесенг от джы-
лыуну...

Азиз. Тюз айтаса, мени сартын. Бу кьатапа май-
мулчукъ а меники тюлдю бюгюнден ары, сеннге кел-
тиргенме... Ол тас болгъан кьатапа айючюгюнгю орнуна.

Нази. Бек сау бол! Ичинде джаны болгъанча кё-
рюнеди. Уста адам ишлеген болур сейир гинджини.

Азиз. Тенгим ишлегенди... Биргеме кьуллукъ эт-
ген... Керти маймулчугъубуз бар эди. Анга ушатыб
ишлегенди бу гинджини.

Нази. Керти маймул чырт кёрмегенме... Кертиге
ушай эсе уа — бу да боллукъду... Керти маймулчугъу-
гъуз а кьайдады?.. Ариучукъмуду?

Азиз. Ариучукъ эди. Кёб болмай ёлюб кьалгъанды.

Нази. Гюнахы кьурусун, керти айта эсенг. Не бол-
гъан эди джарлычыкьгъа... Болушур мадарыгъыз
джокъму эди?

Азиз. Джокъ эди болушур мадар. Радиация деген
зат аман затды. Ол джетген затын сау кьоймайды...

Нази. Радиация деб эшите тургъанма. Аман зат бол-
гъанын да билеме... Атомная бомба атылгъанында Япо-
нияда, аны радиациясындан кьаллай бар адам кьырыл-
гъанын да билеме. Алай а маймул а кьалай тюшгенди
радиация болгъан джерге?

Азиз. Бизни катерибиз тепгизде радиация болгъан
сызгъа тюшген кюн маймулчукъ да катерде эди...

Нази. Адамла болгъанмедиле катеригизде?

Азиз. Катер адамсыз кьалай джюрюрюкдю? Юч
джаш бла бир маймул болгъандыла катерде. Бир ый-
акъ термилиб ёлгенди маймулубуз...

Нази. Маймул кьалмагъан джерде... адамла да
асыры алаамат болмазгъа керекдиле.

Азиз. Радиациядан адам да кьалмайды...

Нази. Сора ол юч джаш кьалай боллукъдула?

Азиз. Ёлмей бири да кьаллыкъ тюлдюле...

Нази. Медет аллах! Қъалай тюшгенди сора катер ол худжу радиациягъа?

Азиз. Кеси киргенди. Радиация болгъан джерге билмей уллу кеме келе тебрегенинде, катер аллына чыгъыб билдириге керек болуб, алай тюшгенди катер радиациягъа... Алай этмесе, мазаллы кемед келген талай джюз адам къырыллыкъ болгъандыла — аны ючюн киргенди катер радиацияны сызына...

Нази. Эсима тюшдю. Ол юч джашны этген адамлыкъларыны юсюнден газетде окъугъан болурма дейме. Огъесе радио бламы эшитгенме... Энди ол джарлыла сау къаллыкъ тюлмююле? Алагъа болушур мадар джокъмуду?

Азиз. Болушаллыкъ тюлдю киши да, сау къалыр мадар джокъду...

Нази. Аланы табхан джарлы анала... Не кюн кёре болурла ала бюгюн? Сени тенглеринг болур эдиле ючюсю да? Джарлы джашла! Сени насыбынг тутхан болур эди ол кюн? Қъурманлыкъ этсенг да этерчаса.

Азиз. Не ючюн айтаса алай?

Нази. Катерде ол кюн болмагъанынг ючюн айтама... Сен да ол кюн ала бла болсанг, не этерик эдинг?

Азиз. Мен да ол кюн ала бла болгъанма. Ючюнчо мен эдим — экиси да тенглерим эдиле...

Нази. Оу, мен джарлы! Сора сен да?.. Сен да тюшгенсе радиациягъа? Энди къалай боллукъду да? Не этериксе энди? Сен да анда болгъан эсенг, бир мадар къалай табмагъан эдигиз?

Азиз. Джокъ эди башха мадар. Кеме билмей кириб келе тура эди.

Нази. Кирсе да, сиз кирмей къалыргъа болмай-меди?

Азиз. Кемед мингнге джууукъ адам келе эди...

Нази. Он минг адам келсе да, кеси кесигизни джаныгъызыны аязмай, къалай кириб къалдыгъыз ёлүмге?

Азиз. Биз тёртеулен эдик. Юч джаш бла бир маймул. Ала уа мингнге джууукъ — къарт бар ичлеринде,

сабий да бар, ким да бар... Излеб башха амал табал-сакъ, аланы ёлюмден къутхарырча, кесибиз ёлюмге нек кире эдик? Джашау кимге да татлы болур...

Нази. Да энди къалай джашарыкъса да, джаным? Не? Бусагъатда да къалай джашаб тураса, ёллюгю-нгю биле тургъанлай? Қъоркъмаймыса, титиремеймисе?

Азиз. Қъоркъгъан да этеме, кёзюме кёргюзтсем келир кюнюмю! Алай ол кетген кюн эсиме тюшсе уа, ол мазаллы кеме радиация болгъан джерден ызына ай-ланыб тенгиз сууну тазасына кириб джюзюб кетгени кёзюме кёрюнсе уа, джюрегим башха тюрлю теиб, са-ным дженгил болуб, къууаниганча болама... Ёле теб-ресем да, ол кемени таза суугъа кириб джюзюб баргъа-нын кёзюме кёргюзтуб, тыпч ёллюкме...

Нази. Қъаллай затла айтдың сен меннге? Қъал-лай сейир адам болгъанынги билемисе сен, джаным-кё-зюм? Не-е? *(Азиз, джукъ айтмай тынгылаб, мени да айтырым тамагъыма тыгъылыб, иги кесекни тынгылаб, бир-бирибизге къарамай тургъан эдик... Мени кесими къайгъыларым, тарыгъыуларым, кесими инджиуум, ме-ни бусагъатха дери джюрегими къыйнаб тургъан къый-ынлыкъларым, Азизни хапарын билгенимде, кёзюме бек гитчечик кёрюнуб, кесиме не ючюн эсе да айыб эте-рим келген эди... Азизге бир ариу сёз, джылы сёз, тат-лы сёз, джюрегин джарытыр, джылытыр сёз айтырым келиб, ол сёзню излеб кюреше эдим — табалмай эдим аллай сёз. Не ариу сёзлени да аз кёре эдим бусагъат-да анга айтыргъа. Терен къайгъыгъа киргеними эслеб, Азиз, сагъатына къараб, ёрге къобхан эди...)*

Азиз. Кюнорта болады. Кетгеними эслеселе, къай-гъы этерикдиле. Врачла мени аджашдырыргъа излемей-диле чыртда. Артыкъсыз да бу арт кюнледе бек сакъ болгъандыла меннге. Айыб этдирмейим кесиме. Барай-ым... Тамбла келирме... Сау къал...

Нази. Сакълаб турурма...

Тенгизни кёгюне Азизни акъ къайыгъы узая баш-лагъынчы, мен, тюз сууну къатына келиб, бир къолум

бла къатапа маймулчукъну кьойнума кысыб, бир кьолум бла Азизге, «нги джолгъа!» дегенча болгъан эдим... «Маймулчугъунгу нги кёре тур. Аламат затды ол. Радиациядан ёлген маймулчугъубузгъа бек ушайды ол!—деб кычыргъан эди Азиз. Азизни къайыгъы ташая башлагъанында да, мени къалай эсе да кёлум аз болуб, такыр болуб, энди бу джолдан сора Азизни кёрлюк болмазма дегенча болуб, андан бир затны сорайым, бир затны ангылаб кьояйым дегенча болуб, ташлы джагъаны чабыб барыб, эм мийинкге чыгъыб, тамам кычыралгъанымы кычырыб башлагъан эдим, эштдиралсам деб:

«Эй-эй-эй! Азиз, урушха барыб, джауланы кырмагъан эсе адам! Матросовча, кёкюреги бла пулеметну быргъысын джабмагъан эсе адам! Космосда учуб айланмагъан эсе! Минг адамны миндириб келген уллу кемени ууахты джолундан тыйыб, джашау джолгъа бурмагъан эсе! Кишини джашауун нги эталмай, кесини джашауун да тюзеталмай джашаб бара эсе! Не этсин ол адам?! Не этсин? Азиз! Къалай джашасын ол мында ары? Къа-ла-ай?

Тенгизден сууукъ джел келгенди меннге джууабха. Талай заманы орнумдан тебмей сирелиб туруб, арта суудан артырагъыма кетиб, кзумгъа олтургъан эдим, къатапа. маймулчукъну кьойнумдан тюшюрмегенлей. Олсагъатда эшитилген эди Искандерни тауушу: «Нази!» Аны эшитгенлей, башыма не эсе да бир акыл кирген эди: маймулчукъну джашырайым деб. Искандер экинчи кере: «Нази! Меннге болушмасанг, болмайды-ы!»—деб кычыргъанында, мен, маймулчукъну да джашырмай, палатканы къатына кьоюб, кесим Искандер таба баргъан эдим. Искандер, къайыкъда олтуруб, тобугъундан да эки кьолу бла тутуб, эки тобугъу да, эки кьолу да къан джугъу болуб тура эди. Мен да болушуб, ол асхай-асхай, келген эдик палаткагъа дерн.

Искандер. Суугъа секириб тюшгенимде, тобугъум не эсе да бир темирге тийиб, зеза болгъанды. Джарасы уллу болмагъанлыкъгъа, къан бир кёб кетгенди.

Нази. Къумгъа олтуруб, джарасына йод джагъыб, къаты байлаб башлагъа; эдм Искандери тобугъун. Ачыгъанында, чыдаялмай, Искандер ынгычхаб тебрегенинде, байлауну да бир кесек бошлагъан эдм.

Искандер. Бош зат кърюннгенинге, тездюрмейди, ант этдир. Алай айтханлыгъыма, не аз да къан чыкъса, бош зат дерге болмайд. Эсингдемиди тюкенини сакълагъан къартны джашы неден ёлгени? Кимге не боллугъун биллик тюлсе... Мени къаныма да ма бусагъатчыкъда ууу чаба тура эсе да, билмейбиз да...

Нази. Тюз айтаса. Аны билген къыйынды... Уу чабыб къалыргъа да болур.

Искандер. Тоба де, тоба... Не затла сёлешесе?

Нази. Керти айтама... Не болуб къалыргъа да боллукъду. Хар не да аллахны къолундады. Аджалны кимге перни, къалай перни биллигинг джокъду. Къоркъа-мыса аджалдан?

Искандер. Не аджал хапаргъа къалдынг? Андан сора сёлешир зат табмаймыса? Кери болсун айтханынг экибизден да.

Нази. Кери болмай, келиб къалса уа? Аллаи сагъыш этгенмисе чырт?

Искандер. Башха затла да кёбдюле сагъыш этерге. Аладан алкъын бошамайма. (Кюледи).

Нази. Сен сейирсинмесге айт, бир зат сораим.

Искандер. Бизни билесе да, сен соруучу — мен айтыучу болалырма... Сор.

Нази. Сорууум олду. Бек керек болуб, ёлчюн десе-ле, ёлаллыкъмы эдинг, тюзюн бир айт...

Искандер (*мангылайыма къолун салыб кърюб*). Башынг къысыб тура болур дейме...

Нази. Къысмагъанды башым... Айт тюзюн, ёлаллыкъмы эдинг?

Искандер. Бек тюрлю соруу сораса... Не ючюн ёлюрге керекме сора?

Нази. Сёз ючюн, адамла ючюн...

Искандер. Не адамла ючюн?

Нази. Минг адам ючюн ёлюрмю эдинг, сёзден айтыргъа? Айт, ёлюрмединг?

Искандер. Не эсе да бюгюн сёзюнгю таб кёрмейме, Нази, не болгъанды сеннге?

Нази. Ёлаллыкъмы эдинг? Ёлаллыкъ тюлмю эдинг?

Искандер. Ёлаллыкъ тюл эдим, нек ёлеем сора?

Нази. Ол минг адам ёлсюнде дейсе, сора?

Искандер. Сюе эселе, ёлсюнле...

Нази. Ёлюрге киши да суюмейди. Билесе... Керек болса, кеси ёлюмню сайлаб, башхаланы ёлюмден къутхаргъан адам кёргенмисе?

Искандер. Джокъду аллай тели бусагъатда...

Нази. Барды...

Искандер. Бар эсе, мыйысы орнундан тайгъанды ол джарлыны...

Нази. Мыйысы да, неси да тюз тургъанлай ёле эсе уа...

Искандер. Алай эсе да, джашаудан безиб ёледи... Не къартлыкъ келиб неда бир ауруу тийиб...

Нази. Сени джылынгдан озмагъан эсе уа ол? Саулугъу да иги болуб тургъанлай ёле эсе уа?

Искандер. Алай да, алай да тюл эсе, махтау, сый излеб ёледи.

Нази. Ёлгенден сора, не махтау, сый керекди?

Искандер. Джашаудан башха зат юзюб алалмаса, ёлгенмден сора бир иги махтасала, ол да пайдады... деб ёле болур.

Нази. Тюкенде ишлей-ишлей, пайдадан сора, джукъ да билмей къалыргъа боллукъду адам... Кесине пайдасыз ёлюмге кирген адам билеме десем, ийнанлыкъмыса, ийнанлыкъ тюлмюсе?..

Искандер. Тюлме ийнанлыкъ. Ёлген огъай эсенг, бармагъын да аурутмайды бусагъатда киши да башха ючюн... Мени керти акъылымы билирге излейсе да, айттайым: къоркъмайма мен ёлюрге, джашаууму берирге боллукъ эдим, башхала ючюн — ол башхала адам бол-

сала... Джокъду биз джаныбызны берирча ашхыла, аламатла... Адамлыкълары болмагъан ууакъ, пох адамчыкъла ючюн а къанымы тѣксем, кесими телиге санаб ёллок эдим... Хар ким да меничады, хар ким да кеси ючюн джашайды... Бир джангыз джанны да билмейме алкъын башха джан ючюн кесини джанын джарсытхан болуб... Ёлгенин уа къой да къой...

Нази. Кѣбно билмесенг да, бир джангызны уа билирге керек эдинг башха ючюн кесини джанын джарсытхан.

Искандер. Кимге айтханлыгъынгды?

Нази. Кесиме айтханлыгъымды!

Искандер. Мени ючюнмю дейсе?

Нази. Сени ючюн да джарсытханма кесими, суйсенг. Сенден да бек бусагъатда айтханлыгъым анам ючюндю.

Искандер. Ананг ючюн десенг да, къачан джарсытханса кесинги алай бек?

Нази. Сен бастонну джашыргъан сагъатда джарсытханма кесими... Тѣлеу тюшюб, джоуб ийселе, сен аллай бедини сынаб, меннге джашау джокъду деб джылагъанында анам, анамы къыйнамайым, кесиме не болса да болсун, деб болгъан эдим сени бла. Тюрмени бедиге санаб, ол ишни бедиге санамагъаным анам ючюн болгъанды... Къалгъанны алай къойсакъ да, ана ючюн, джарсыгъан огъай эсенг, ёлжурге да киши огъай дерик болмаз?!

Искандер. Бош джарсыгъанса ананг ючюн, тюзюн айтдырама десенг, анадан таза, анадан кирсиз, анадан тюз адам джокъду да, ол да болалмайды, аны ючюн джан берирча...

Нази. Сен бек къуджур адам кѣреме.

Искандер. Неге сейрсинесе? Ананг билмейди дебми тураса мен сенден не излегеними? Бек арну биле эди... Чепкенлик-зат, конфет-монфет келтирсем, ушатханын джашырыб кюрешими эди? Мен сени мараб айланган сагъатда, ананг меннге болушуб кюрешгенин

эслемейми эдинг? Сен менден джанлаб айланган сагъатда ананг экибизни дженгилирек тюбешдирирге излегени эслемегени эдинг? Тёлеу тюшмегени да, тюрмеге тюшмезлигини да толусу бла билмей эди, дебми тураса ананг?

Нази. Искандер! Шашыбмы сёлешсе? Не затла айтаса манга? Нени биле эди анам?!

Искандер. Нени да биле эди...

Нази. Не шашыб сёлешесе, неда бетинге чабырлыкъ къаблаб, биле тургъанлай, ётюрюк затланы, кир затланы айта тураса... Анам нени да билсе, къумач джашырыб, бёрю къойну ызындан тюшгенча, ызымдан тюшгенини да билсе, меннге тёлеу тюшмегени да билсе, джылаб-сарнаб нек кюреше эди да, джоюлуб кетесе деб?

Искандер. Биле эди, бир эди олсагъатда тилибиз. Сениге иги этеме деб кюреше эди. Бир болмагъанга тагъылыб, аны бла джюрюгенден эсе, болмаса мени бла джюрюсенг деб кюреше эди. Менден бир да болмаса да бара-баргъан кюнде не пайда тиер, не хайыр джугъар деб, алайгъа къараб кюреше эди...

Нази. Искандер, джаным-кёзюм! Не къан джаугъанды бюгюн санга? Кюрешмей эдинг бюгюннге дери ётюрюкле къураб...

Искандер. Бюгюн да джокъду ётюрюгюм. Сёз башлангандан ары, ачыкъ болуб къалыргъа керекди. Эсинге тюшюрчю ол кечени... Джангы джылны кечеси эди. Бир кесек ичгеникте, ананг айтыб ийгенин эшитген эдинг да?

Нази. Не айтханын?

Искандер. Кюеу болуб къалсанг бек разы эдим, деген эди... Аллах алай болургъа буюргъан эсе да, сен мынга иги бола тур. Ишни аллын алдауукъ бла башладыкъ эсек да, мындан ары мынга тюз бола тур деб тилейме, дегенин эшитген эдинг да?

Нази. Эшитген эдим.

Искандер. Эшитген эсенг — алдауукъ бла баш-

ладыкъ ишни деб неге айтханын къалай сезмей къоя-рыкъ эдинг? Бастон къумачха айтханын къалай билмей къаллыкъ эдинг? Аны билмеген эдим, сезмеген эдим десенг да, анангы меннге кесин къошуб сѣлешгенни ангыламагъан эдим деб айталлыкъ тюлсе да?.. Тюлсе. Биле эдинг. Сезген эдинг. Бусагъатда да кеси кесингден джашырыб туругъа сюесе ишни барын да. Олсагъатда бек ару ангылагъаненг. Кеси кесинге ариу кѣрюнюр-ге излейсе... Сен да, мен да, ананг да — барыбыз да, джер юсюнде джашагъанла барыбыз да кесибизге кѣрюнюрге излегеибизден башхаракъбыз...

Нази. Барыбыз да бирчабыз, барыбыз да къолай-сызлабыз, похду бютеу адам дегенинг... Тюз айтханын-гы ангылайма, джюрегим ауруйду, тюз болмаса иги эди бу айтханынг.

Искандер. Кесим да сюе эдим бу айтханым тюз болмаса... Кесими да ауруйду джюрегим. Сен энди ан-гылай баргъанлыкъгъа, мен бек эртде, сабийлигимден башлаб билиб башлагъанма адам дегенинги не бол-гъанын... Бир джети-сегиз джылымда, тенги тил этиб, атам тутулгъан эди... Атамы тенги, аман акъыл алыб, анамы ызындан тюшген эди да, айтханын этдиралма-гъанында, бизни кърал юйден къыстагъан эди. Олса-гъатда таныб башлагъан эдим адамланы. Анамы ишге алыргъа унамай эдиле, мени институтну къатына да къоймагъан эдиле атабыз ючюн — халкъны джаууду дей эдиле. Эгечим бла къарнашчыгъым гитчечикле эдиле. Анам да, мен да аладан атабызшы къайда бол-гъанын джашырыб кюрешгенликге, къайдагъысын иш этиб айтхан эдиле — табылгъан эдиле аллай адамла... Гырджын къабынсыз къалмаз ючюн, мен ишлемеген иш къалмагъан эди. Джер да къаза эдим, таш да ташын эдим, базар баришге да олсагъатда юрениб башлагъан эдим... Бир кере, анам бек ауруб, дарманига ачха керек болуб, он сом тилей баргъанем бир узакъ джууукъ джетген адамыбызгъа... Мен кетгенлей, алтын сагъат тас болуб, мени ашхы туюген эдиле — урлагъан этген-

се деб. Артда сагъат кюбюрлерини артындан табылгъан эди... Терезелерин, эшиклерин ууатхан эдим ол кюн, менн да алгъындан да бек ууатхан эдиле... Ма алай ёсюб, джашаб келеме мен... Аллаи адамлагъа тюбев келеме джашагъанлы. Ала ючюн ёлюрге керекдими дейсе сен меннге? Къоркъмайма мен ёлюмден, аллайла ючюн ёлгенни уа айыб ишге санайма мен... Ашхыла, алапатла бар эселе да дуняда, ким биледи — тюбегенме, ала ючюн ёлюрге огъайым боллукъ тюл эсе да, билмейме... Ма алайды чот, соруб, къозгъаб, джюрекни къыйнаб айлангандан джокъду пайда. Къыйнамайыкъ кесибизни бош затла бла. Хар кимни къайгъысын этиб кюремейик... Хар ким кесини къайгъысын этерге джаратылгъанды дунягъа — ашаргъа, къарнын тойдуругъа, ичерге, тишируу эсенг, эркишини излерге, эркиши эсенг, тиширууну излерге...

Нази. Суукъсурагъанча этиб, бир тюрлюле болама, къуйчун бир стакан. Ичерим келеди.

Искандер *(асхай-асхай машина таба барыб, коньяк шышаны алыб келе, тохтаб)*. Неде бу быстыр къаранчха?

Нази. Маймулду... Гинджи...

Искандер. Къайдан чыкъгъанды бери?..

Нази. Ким эсе да акъылындан шахианга ушагъан биреу айлана келиб, тас этиб кетген болур аны былайда... *(Чуругъуну бурну бла уруб маймулну бар джанына чортлатыб, къатыма келиб олтуруб, экибизге да коньяк къуйгъан эди Искандер. Ичген эдик)*.

Нази. Энтда къуй бери! *(Искандер къуйгъан эди)*. Энтда къуй. Энтда къуй!

Искандер. Къоярмединг?

Нази. Къуй энтда! Энтда! Энтда! Энтда...

ТЕРТЮНЧЮ БАШЫ

Мухтуз кюн батыб барады. Кёкде турна сюрюулени тауушлары тохтамайды... Олтуруб тенгизге къараб турама. Азиз къатымда

сиреледи. Келмей кялыр деб кьоркьуб тура эдим да, келгенди. Тюнене аны бла селешиб, андан сора да Искандер бла селешиб бошаб, бюгюн бир тюрлю болуб турама. Келюм булгъанганча болады, джюрегим кемиреди...

Азиз. Билмей джанынга тийген зат болурмамы? Тюрлениб тураса... (*Джууаб этмей тынгылайма*). Тюнене алакат тенггеча селешиб кетген эдик... Бюгюн а келюнг кялыб тургъанча керюнесе менден. Мени ючюн аман сёз-зат эшитген болурмуса? Джукъ терслигим бар эсе, айт...

Нази. Кёзюме кярааб, джунчуб ышара эди Азиз. Мен да ёрге туруб, сирелиб, кёзюне джити кярагъан эдим. Не керекди бу адамгъа менден а? Мени джолума мушу кяайдан чыгъарды аллах? Алайсыз да къатышыб тургъан джашауума кяайдан кириб келди? Бир ачы сёз, хыны сёз айтыб аны кесимден сууутуб, кесимден айырыргъа керекди деген акъыл да келген эди ол кюн башыма, алай а джукъ да айтмай, барыб ол берген къатапа маймулчукъну алыб келиб, кесине узатхан эдим...

Азиз. Бу джарлы ёксюзден безибми бересе ызына?.. (*Ышаргъан эди*).

Нази. Ол безгенди менден...

Азиз. Нек кяалгъанды келюнг?..

Нази. Бош алай.

Азиз. Бир ушатмагъан затынг болгъанды не эсе да... Айтмайса ансы.

Нази. Айтырча зат джокъду...

Азиз. Тюнене бла бюгюнню ичине алай тюрлениб кяалгъанынг алай бош кеси аллына болмагъанды... Бармыды мени терс этген затым, ишим?.. Айт, билирге сюеме...

Нази. Билирге сюе эсенг— барды терслигинг. Меннге сен аллында башхаракъ керюниген эдинг, тюзюн айтсам... Сёзюнг да, ишинг да, нег да мен бусагъатха дерн тюбемеген, кермеген, эшитмеген затлагъа ушаб,

бююн а сени да къалгъанладан башхалыгъынг болмагъанын ангылагъанма...

Азиз. Олмуду терслигим?

Нази. Сен бир кюн уллу тенгизде джанынгы аямай ёлюмге кириб келген кемени ызына къайтаргъанынгы алаамат сейир ишге санаб туруб, бююн ангылагъанма ол кюн этгенинг... Келге эди келгенича кеме, терслигинг олду.

Азиз. Айтыргъа излегенинг ангылаялмайма. Неди терслигим?..

Нази. Билемединг ол кемеде кимле джюзюб келе тургъанларын? Билибми къутхаргъанса аланы аджалдан? Билмей къутхаргъанса — олду терслигинг... Анда келгенле бары да алаамат-ашхы адамладыла деб къутхаргъанса — олду терслигинг. Аман адамладан, хатачыладан, гудучуладан толуб тургъан эсе ол кеме, билемисе? Туугъан къызын бир чепкенликге неда бир кило конфетге сатыб ийген ана келе тургъан эсе ол кемеде — билемисе? Тил этиб, джан тенгин джойдуруб ийген адам келе тургъан эсе, билемисе? Тенги тюргеге тюшгенлей, аны джаш къатыныны ызындап тюшген адам келе тургъан эсе, билемисе? Адамлыкъларын тас эртде этиб бошагъан къауум ючюн берген эсенг саулугъунгу да, джашауунгу да, билемисе?..

Азиз. Ангыладым, ангыладым айтаргъа излегенинг — адам улуну юсюнде адамлыгъы азды, кимни болса да ёлюмдеп къалдырыб, кесниг ёлюр ючюн дейсе... Киши киши ючюн къайгъырмаса, джарсымаса, аурумаса, ёлмесе — дунья ичине эртде оюлдукъ болур эди.

Нази. Оюлсун, оюлса... Дунияны да не алааматлыгы барды, оюлур деб къоркъуб турурча. Бир къыйырындан башлаб бир къыйырына дерн къыйынлыкъдан толгъан дунья, зорлукъдан, алдауукъдан толгъан дунья ичине оюлуб, къуруб огъунакъгъа кетсе, уллу хата боллукъ болмаз эди... Огъесе сеннге дунья бир алаамат, бир сейир, бир таб къуралгъанчамы кёрюнеди? Дунияны юсюн толтуруб джайылыб баргъан адамла да алай

тургъанлай сары алтындан кзуюлгъандыла дебми тураса? Кесинг кзюнге ау атыб тураса алай эсе, мени кзюме уа ау керек тюлдю.

Азиз. Бош айтаса алай... Дуня алааматды, адам болгъан бары сары алтынды деб тургъан сокъурду, билеме. Дуняны игиси, аманы да барды... Аны алаамат этер ючюн кюрешмеген— бош джашайды, аны да билеме. Адам туууб, ёлюб кетгинчи, аманлыкъгъа, да, игиликге да кёб тюбейди... Зорлукъ джетгенни да кёреди, инджилген да этеди, бир-бирледе кеси да инджиледи, ауурлукъ джетдиреди башхалагъа... Алай болгъанлыкъгъа, адам болургъа суймеген адам джокъду, хар ким бири бирине адам болургъа болушургъа керекди. Ёлюб кетгинчи, дуняны бир кесек аман затын къората барса, дуня, бу башыбызда ариу кёкча, таза, кирсиз боллугъуна не сёз?!

Нази. Ариу сёзледен не хайыр барды? Адам дуняны кирин, аманын кёб этиб баргъан болмаса, аны тазаларгъа кюрешген киши кёрмейме...

Азиз. Иги къарамай этесе... Джер юсюнде, тауда, тюзде да, артыкълыкъ бла кюрешиб, зорлукъну думп этерге кюрешиб, тюзлюк ючюн ёлюрге хазар болуб тургъан, ёлген да этген адам азмыды? Аллай адамланы кёрмегенмисе сен? Кёрген эсенг, кългъан адамла да алача алаамат, иги болургъа суйгенлерине кълалай ийнанмайса?

Нази. Кирди адамны иннети, джюз, минг айтсанг да! Саудан бири тюзлюк ючюн кюреше, кълан теге тургъанлай, кългъанла хар атлагъанлары сайын терслик эте тургъанларын сен а кълалай кёрмейсе?

Азиз. Терслик этген билмей этеди... Ангыласа, билсе, этерик тюл эди. Ангылагъан адам игилик этерге излеб, аны бла болады насыблы. ...Алайды адам болгъанны иннети, мени сартын.

Нази. Кесинги юсюнгден айталлыкъмыса алай? Игилик излеб, игилик этгенсе — насыблымыса энди?

Азиз. Дуннягъа келиб, джашаб туруб, бир джукъ этмей кетиб къалсам — дуннягъа бошнагъа джаратылгъаннга санарыкъ болур эдим кесими... Ол кюн тенгизде этген ишими сен терсге санасанг да, мен кесим аны, айыб этме алай айтханыма, игиликге санайма... Уллу-гитче эсе да, ол игиликди. Мен ол ишиме сокъуранмай-ма — къууанган этеме, ол ишим ючюн санай болума кесими да насыблыгъа.

Нази. Мени сартып, сени насыбынг ол иште тюлдю. Сени насыбынг — бу дуннядан къалгъанладан алгъа кет-геннигди. Бу дуннядан кетелсем, мен кесиме да насыб-лыма дерик болур эдим.

Азиз. Мадар табалсам, мен бу дунняда энтда бир кесек джашаргъа огъайым джокъ эди. Кетерими биле-ме къб турмай, дуннягъа термилиб кетерими да биле-ме, сен алай айтханлыкъгъа... (Азиз, алай айтыб бир кесек тургъанлай, тентиреб, аруб кетерге аз къалыб, мылы къумгъа олтургъан эди. Кёзюме джыламукъ уруб, къатына джетиб, не бла болушургъа билмей тохтагъан эдим).

Нази. Азиз, Азиз... Кеси кесими кёрюб болмайма, не айтханымы билмей айтыб ийдим тели сёзюмю... Не болду, Азиз? Кеч мени, джаным... Аны аллында тобукъ-ланыб, кюйюб баргъан бетими сууукъ къолуна къысыб тохтагъанымда, ол, башымы кёлтюрюб, кесини кёкюре-гине къысыб, башымы джумушакъ къолу бла сылай-сылай, чачыма исси эрилерин тийриб къб кере упла эт-ген эди. Джаягъымы кёкюрегине къаблаб, джюрегини ургъанын ару эште эдим. Дагъыда кесими ичимден чыгъыб келген, мен тыялмазлыкъ бир таууш эште эдим:

Лейланы тауушу. Джаным-кёзюм, къайда эдинг сен эндиге дери? Нек тюбемегенсе сен меннге бусагъатха дери? Мен сеничаны келлигини сакълаб, се-ни сакълаб, сени орнунга да башхала келиб, мени са-нымы, джананымы да бюгюнге дери эзиб, къыйнаб тур-гъанларын билемисе сен? Дунняда тюзлюк бар эсе, сен заманында келмей, былай кеч нек келдинг меннге? Кеч

этиб келсенг да, бек эртде, асыры эртде кетсенг да менден, мени иннетими кялай тюрлендириб, меннге кяаллай кюч, кяаллай кюуанч бергеншиги билемисе, бу хыны дуннягъа кёл салдырыб? Не этиб кяайтарайым сеннге сени игилигинги, джаным-кёзюм?

Азиз. Бюгюн келлик тюлдю деб тура болур эдинг меннге? Сакъламагъаи кюнюнг болуред бюгюн?

Нази. Биле эдим келлигинги. Бюгюн да, тюнене да сакълагъаи эдим. Бирси кюн да сакълагъаи эдим. Бек эртдеден бери сакълаб тургъан эдим мен сени. Кетеринги да сиймейме энди. Кетсенг, биргенге барыб, сениги болгъунчу турайыммы, дохтурла унай эселе?

Азиз. Унарыкъ тюлдюле. Бек битгендиле бусагъатда меннге. Кеслерини джанларын тутханча, тутуб, тегерегине айланыб кюрешедиле бу арт эки-юч кюнде ала. Бусагъатда ючюбюзден джангыз кесим кяалгъанма, эки тенгимни да — Эдик да, Сергей да — бири тюнене, бири бирси кюн... Экиси да менден джаш эдиле, экисинден да мен артха кяалгъаным сейирди... Бек кяараб кюрешедиле меннге. Тамбладан сора ёрге кюбаргъа да кюярыкъ болмазла, бюгюн джатдырыб, кюбма чыртда, деб кюярыкъ эселе да, билмейме...

Нази. Иги болуб кяалыр эсенг а, аллах айтыб... Югославиядамы, башха джердемиди, кяйда эсе да, дарман табхандыла сенича аругъанлагъа деб бир газетде окъугъан эдим кяачан эсе да. Ол тюз хапар эсе уа...

Азиз. Тюз болургъа да болур. Кяайдам. *(Ол хапаргъа чыртда ийнанмагъанын ангылагъан эдим ауа-зындан).*

Тиширыу таууш. Азиз, кяайдаса?

Азиз *(ёрге кюбуб меннге да кюолун узатыб)*. Барайым мен, эртдеден бери излеб айлана болурла...

Нази. Огъай демесенг, бир ашырыр эдим. Болсунму? Экибиз да сууну тюз кыйыры бла тебреген эдик. Толкунла чайкъла эдиле. Аланы башларында кемюкге кяаңатларын тийдире, чайкала учуб айлана эдиле те-

нгизде... Биз ташайгъан эдик палаткабызны къатындан. Бир кесекден Искандер, къолунда чабакъладан толгъан челеги бла палатканы къатына келген эди.

Искандер. Нази, къайдаса? (*Келиб машинаны ичине да къарагъан эди*). Нази! (Джууаб эшитмей, хар тешике къараб, кёб излеб кюрешген эди ол мени. Не этерге билмей, бир кесекни олтуруб, сагъыш этиб туруб, къайры эсе да джанлагъан эди — мени излей бара болур эди. Мен, къайтыб келиб, Искандерни къайгъылы кёрюб, тенгизден къайтыб келгенни да билиб, кесни да кёрмей, ол къайтыб келгинчи сакълаб турурум да келмей, машинадан чемоданымы алыб, Азиз берген маймулну да чемоданига салыб, къайры кетерини да билмей кете тебреген эдим. Олсагъатда келген эди Искандер).

Искандер. Къайда эдинг? (*Джууаб къайтарырым келмей эди*). Къайда эдинг деб сорама, эшитемисе? (*Къашы-башы да тюйюлюб, тюз къатыма келиб сирелген эди*).

Нази. Къызыл къаялада эдим.

Искандер. Не эте эдинг анда?

Нази. Биреу бла сёлеше эдим.

Искандер. Алай болур деб келген эди акъылыма! Кимди ол?

Нази. Сен танымайса.

Искандер. Къайдан чыкъды ол бу кийик джерде? Мен бир джанына тайгъанлай, къайдан чыгъыб къалды, кёкден тюшмедим эсе?

Нази. Кёкден тюшдю эсе да, билмейме. Къалгъанланы къатында кёкден тюшгеннге ушамай а къалмайды ол адам.

Искандер. Нек айтмайса, не инсан болуб тюшдю ол былайгъа?

Нази. Айтдым да — адам инсан эди ол. Керти адам...

Искандер. Маймул а болмаз эди — билеме...

Нази. Тюл эди маймул...

Искандер. Не керек эди анга, нек келиб айланады бери? Нек барыб айланаса аны бла бирге къайры эсе да?

Нази. Барырым келиб.

Искандер. Аны бла бардынг эсе, нек къайтдынг бери?..

Нази. Кетер ючюн къайтханма...

Искандер. Къайры кетер ючюн?

Нази. Не башхасы барды, къайры кетсем да!

Искандер. Мен а?

Нази. Сенден кетеме.

Искандер. Сокъуранныкъ тюлмюсе?

Нази. Кёрюме...

Искандер. Да бар, кесинги тыялмай эсенг... (*Ачыуун кючден-бутдан тыя*). Джолунг мамукъдан!..

Нази. Сау къал! (*Искандер, тургъан джеринде олтуруб, тютюн къабындырыб, меннге артын бургъан эди. Мен да барыб машинадан чемоданымы алгъан эдим*). Машина бла джолгъа дери джетдирсенг сую эдим...

Искандер. Джаяу да джетерсе, чархларымы ашалтырма деб къоркъама...

Нази. Да джаяу да джетерме. Сау къал!

Искандер. Бар, бар. Кеч этме... (*Мен кетиб теб-регенлей, эки чынгаб джетиб, Искандер къолумдан чемоданымы тартыб алгъан эди*).

Нази. Кюрешме мени бла, тыйыб, Искандер! Кетерге керекме. Ий да къой...

Искандер. Ойнагъанынг боллукъду...

Нази. Ойнай турмайма бусагъатда.

Искандер. Не болгъанды сеннге? Къараб-къарагъынчы башха адам болуб нек къалдынг?

Нази. Башха адамгъа тюбеб болгъанма башха...

Искандер. Къалай тюбедниг, къачан тюбединг, къайда тюбедниг?

Нази. Бир сагъат джарымны алгъа ма бу биз тургъан джерде тюбедим.

Искандер. Ол санаторийден келнучю .калакгамы тюбедниг?

Нази. Калак тюлдю ол...

Искандер. *(Эки имбашымдан тутуб, эки кёзюме къараб кюлген эди Искандер)*. Къозургъа быллай уста болгъанынгы билмей эдим бюгюннге дерн, ант этдир. Сени иги билмесем, тынч къозутуб къоярыкъ кёре эдим кеснми...

Нази. Бош кюлесе...

Искандер. Кертиси да, бош кюле болурмамы? Кишиге кертти да тюбеген болурмуса мен болмагъан сагъатда? Кимди да сора ол? Не излейди сенден?

Нази. Джукъ да излей болмаз эди ол. Мени бар эди андан излегенни...

Искандер. Табдырдымы да излегенинги? Къуу-андырдымы?

Нази. Анга тюбегинчи, къууанч не болгъанын билмей эдим...

Искандер. Не болду, къайры кетди энди?

Нази. Кетди...

Искандер. *(Эрлай машинадан узалыб бир узун темирни кюлуна къаты кысыб)*. Узакъ кетсе джигитди энди...

Нази. Бош шашаса. Узакъ кетиб бошагъанды...

Искандер *(Сермеб чачымдан къаты тутуб то-букъландыргъан эди мени Искандер)*. Айтчын тюзюн, алдай тураса да, ойнаб эте тураса да мени бла?

Нази. Ойнамайма...

Искандер. Гаджи! Къахме! Гаджи! *(Алай айта, эки джаягъыма тартхан эди)*. Бар энди, къайры барлыкъ эсенг да.

Нази *(ёрге къобуб чепкенимден букъуну къагъыб чачымы тюзетиб)*. Нек этесе быллайла, не-е?

Искандер. Думп бол былайдан!

Нази. Нек ачыуланаса, не? Билмей этесе. Кесн-инги къаллай болгъанынгы билмей... Джер юсюнде хар адамны иннети тюз болуб джаратылады... Сени да

тюздю инетинг. Терсине буруб нек кюрешесе, не? (Искандер меннге артын буруб тенгизге къарай эди). Кеси кесинги билсенг, иги болгъанынги, огъурлу болгъанынги ангылаялсанг, меннге быллайла эте турлукъ-тюл эдинг.

Искандер (эрнине джабышыб тургъан сигаретин тюркюрюгю бла бирге узакъ атыб). Нек ташаймайса кѣзюмдеп? (Чемоданымы да джерге салыб, аны къатында орнумдан тебмей сиреле эдим, къалай ышаргъанымы да билмей ышара-ышара. Бир тюрлю къаргъан эди меннге Искандер: къалай эсе да ариу кѣрюннген болур эдим ол сагъатчыкъда мен анга).

Искандер (ачыуу сыныб). Уят деген кълмагъанмыды сенде чыртда?

Нази. Нек сордунг алай?

Искандер. Бир эркиши болмаймыды сеннге, азлыкъмы этеди?

Нази. Сеннге бир тиширыу болмаймы эди — юйде-тиширыуунг?

Искандер. Мен эркишиме...

Нази. Мен тиширыума...

Искандер. Не аманлыгъымы кѣрдюнг, Нази? Нек этесе былай? Мен да адам шойма да. Не ючюн этесе былай, сыйымы да теблеб, кѣлюмю да кълдырыб, джюрегими да аурутуб...

Нази. Сени джюрегинг ауруй билемиди?

Искандер. Кел, адамча сѣлешейик бири бири-бизге.

Нази. Кел...

Искандер. Ашыкъмай, кыйырындан башла да, мен ангыларча бир айт не болгъанын? Тюзюн-кертисни бир айт.

Нази. Тюзюн — кертисни айтханма аллындан да, Искандер. Талай джыллы сакълаб, излеб, джюрегим кюсеб тургъан аллай адамгъа тюбегенме мында.

Искандер. Аны бир кере эшитдирген эдинг биягъында, кимди ол, къачандан бери танышсыз?

Нази. Эки-юч кюнден бери таныйма — излеб а, сакълаб а сабийлигимден бери тургъанма аны. Азизди аты... Маймулну меннге келтирген олду.

Искандер. Не излейди сенден? Не дейди? Алайыммы дейди сени?

Нази. Алайым демейди... Менден да, кишиден да джукъ излемейди... Бек аз къалгъанды джашаргъа анга бу дуняда...

Искандер. Ауругъан-затмы этеди?

Нази. Бек ауруйду... Сау болмаз ауруудан...

Искандер. Нек кетесе да менден? Кимге кетесе? Къайры кетесе?

Нази. Кесим да билмейме. Къайры болса да узакъгъа кетиб, джангыдан башха тюрлю джашарым келеди...

Искандер. Мен а! Мен къалай джашайым? (*Келиб къатыма, къолумдан тутуб, кёзюме къарагъан эди*). Сен кетсенг, къалай джашайым, не?

Нази. Къыйнама мени, Искандер. Джукъ айтма да къой, кетерим келгенден сора, къалмазлыгъымы билесе да, ий да къой мени дауурсуз...

Искандер. Экибиз да кетейик... Былайдан кетейик. Къайры десенг да. Тюкенни да, нени да къояйыкъ да, башха тюрлю джашау къурайыкъ къайда болса да. Окъуюкъ экибиз да. Пединститутха эртдеден бери мурат этиб тура эдим. Кёрюрсе къалай джашасакъ да, джашауубуз ариу-аламат болур ючюн, джанымы-къанымы аямам, кюреширме.

Нази. Кечди бизге бир болуб аламат джашау къуаргъа...

Искандер. Аламат джашау къуаргъа чыртда кеч болмайды. Бирге болсакъ, аламат боллукъду джашауубуз, ийнан, Нази...

Нази. Бизге бир болуб джашарча мадар джокъду. Аны ариу билебиз да экибиз да?

Искандер. Барды аллай мадар. Эртде да бар эди аллай мадар, кесим терсме, кеч этиб тургъанма...

Эртде да бир болургъа керек эдик, Нази, таукел болмай тура эдим бюгюнге дери. Талай джылны джашаб тургъан юйдегини, сабийинги-башынги да къюб, джанлаб кетген къыйын болуб тура эдим бюгюнге дери. Бюгюн сенсиз къалыб болмазлыгъымы ангылаб бошагъанма... Бир кюнню да турурум келмейди энди сенсиз. Хар ким да кесини насыбын кёре барыр, мен а бюгюнден ары джюрегими эки юлешиб турмазлыгъымы ангылагъанма... Аз-кёб джашасам да, сени бла болмасам, джашауум болмазлыгъын ангылагъанма.

Нази. Искандер мени уппа эте, мен да кёзлерими къысыб, бетими анга тутуб, джюрегиме къууанч кириб келгенине сейирсине, къымылдамай сирелиб тура эдим. Искандер да, башыбызда кёк да, аякъ тюбюбюзде джашил ханс да тенгиз да, бютеу дуния да бир тюрюлю бир аруу, кёрюнген эди олсагъатда меннге.

БЕШИНЧИ БАШЫ

Бюгюн кюн, тиерге унамагъан эди. Эртденбладан башлаб тубан басхан эди тегерекни — тенгизни да, кёкню да, къаланы да.

Джангур джауаргъа ушай эди.

Искандер машина бла кюреше, мен да ханчюк болгъаныбызны джыя эдим: шахаргъа къайтайыкъ деб тебреген эдик

Биз алай тургъанлай, башыбыздан бир тюрюлдеген таууш эшитилиб, кёк кюкюрегенча болгъан эди.

Искандер (башын ёрге кёлтюрюб булутлагъа къараб). Самолет болур ансы, кёк кюкюрер заман ётюб бошагъанды. Джазгъа дери энди, кюсесенг да, эштирик тюлсе кёк кюкюреуню... (Мен да кёкге къарагъан эдим. Къалын булутла мамукъча джабхан эдиле аны. Булутланы тюблеринде узакъ таулары акъ джитилери кёрюне эдиле. Искандер биягъынлай машина бла кюрешиб башлагъан эди, эки кёлу джау джугъу эдиле). Бетими бир сюрт, Нази... (Мангылайындан терин сюртюб, кёзюне тюшген чачын да тюзетген эдим, ол да мени бойнуму уппа этиб, ышаргъан эди. Къучакъ-

лары келиб, эки кѳолун узатхан эди, мен бир джанына туруб, кесими тутдурмагъан эдим). Нек тынгылайса, Нази, эртденбладан бери ауузунгдан бир сѳз чыкъмагъанды...

Нази. Кечени-кече узуну сѳлешиб тургъанбыз, энди ауузуму солута турама.

Искандер. Кесинг да бир терең сагъышха киргенсе. Не сагъышла этесе, сокъураныб къалырса да этген оноубузгъа. (Башымы булгъаб, къайгъы этме деб, ышаргъан эдим, Искандер ышаргъаныма къууанганча ышаргъан эди. Машинаны ишлеб бошаб, моторну гюрюлдетиб, джан джаулукъ да алыб, тенгиз таба тебреген эди). Тындырдым ишни! Эрлай къол джуудум — чыкъдыкъ джолгъа... Бу уа ким болур эке? Қъарачын ары, ким эсе да джюзюб келеди. Сени шохунг болурму? Огъай, тейри, ким эсе да тиширыуду. (Экибиз да бирден къараб тура эдик тенгизге. Бизге джюзюб келген къайыкъдан акъ халаты бла бир джаш къызчыкъ чыкъгъан эди. Ариучукъ эди, эки кѳзю кѳмкѳк, бети джарыкъ, мѳлек деб къояр эдинг. Ма бу къызчыкъ чакъырыб кетген болур эди Азизни ол мени бла былайда олтуруб тургъан сагъатында, деб келген эди кѳлюме).

Къызчыкъ. Нази керек эди меннге...

Искандер. Нази мен тюлме...

Къызчыкъ (къатыма келиб). Ма бу письмону алыб келгенме сеннге. (Искандер кѳолларың джуубу башлагъан эди). Азиз тилеген эди элт да бер деб. (Мен, бир джанына джанлаб, письмону окъуб башлагъан эдим).

Азизни тауушу. Тюнене мен бек аман болгъан эдим да, Нази, джангы къан къуйгъан эдиле. Алай болгъанлыкъгъа, чотум къалгъан кюпледе болмагъанча табылды... Ёлюб кетиб баргъан ызындан бир зат къояды. Джазыучу—китабың, сюрюучю—сюрюуюн, ишчи—ишин къояды. Ата сабийни къояды. Мен джазыучу тюлме, ишчи тюлме, кесим ишлеген бир юй къоймайма, кесим

битдирген бир терек бачха кьоймайма, сабийим да джокьду. Мен кьояргьа излеген осиятды. Сеннге этеме осият. Бир затны толуга ангылаб бошагьанма: джер юсюне адам бир игилик этерге тууады. Джашагьан да игилик этер ючюн джашайды. Аманлыкь, игилик этерге да тенг келеди адамны кьолундан—алай а игилик этерге излегенле асламдыла дунияда. Дуния кеси да базманды: бир джанында игилик, бир джанында аманлыкь. Ол базманны бир онгджаны, бир солджаны энишге тарта турады. Мен кесими джашаууму игилик болгьан джанына салгьанма. Ол джаны тартарын да билеме, адам улуну кьбюсю, игилик этер ючюн, не кючюн, не джанын-кьанын аямайды. Аманлыкь болгьанлыкьгьа, анга кьаршчы чыкьгьан кьайда да, кьачан да табылыб барады. Зорлукь болса—зорлукьну туб этген, артыкьлыкь болса—артыкьлыкьны кьурутхан, кьыйынлыкь джетсе, кьыйынлыкьдан кьутхаргьан, ёксюз болсанг, онгсуз болсанг—ёксюзню, онгсузну джакьларгьа суйген адам табылыб барады дунияда. Дуния аны ючюн аламатды. Ненча аманга тубесенг да джашауунгда, джашауунг аман кьрюнмесин. Ашхыла кьбдюле, алагьа да тубемей кьаллыкь туюсе. Анга толуга ийнан. Олду сеннге осиятым. Аны кьояма мен сеннге. Бек кьыйналады джюрегим сени бла кьб селешмегениме, кьб айланмагьаныма джер юсюнде, сени бла бир дунияда джашамагьаныма. Сени кьрюб тоймасам да, сени кьрген кюшюмю кьысха джашауумда эм джарыкь кюшюме санайма. Сени таныгьаныма кьууанама ёлюб бара. Сау кьал. Письмом джанынгы бир кесек кьыйнаргьа болур—кеч мени. Чотум бек табсыз болгьанды. Сау кьал! Сени бек суйгениме кьууаныб ёлеме. Нази...

Башыбызда гююлдеген таууш эшитиле эди.

Нази. Кьайдады бусагьатда Азиз?

Кьызчыкь. Аны элтирге вертолет келген эди, алыб кетерик болурла бусагьат.

Нази. Сен болгъан сагъатда къалай эди?
Къызчыкъ. Мен болгъан сагъатда джаны ичинде
эди...

Искандер, башын ёрге кёлтюрмей, эки къолун джууб
кюреше эди. Меннге къарамагъан эди бир кере да.

Нази. Ненча джыл болгъанды сеннге, къызчыкъ?
Къызчыкъ. Онджети. Нек дей эдинг?

Нази. Эрге баргъанмыса?

Къызчыкъ. Огъай.

Нази. Эркишиге джууукълугъунг болгъанмыды?

Къызчыкъ. Огъай...

Нази. Тюз айтамыса?

Къызчыкъ (*кёлю къалыб*). Тюз айтама.

Нази (*письмону анга узатыб*). Алай эсе, ма бу се-
никиди... Джюрегиинги тазалай тутаргъа болушурукъду.
Аман адамгъа тюбеб, джашауунг мутхуз кёрюне баш-
ласа, ал да бу письмону окъу. Ашхыла кёбдюле, къор-
къма чырт, ала сени неден да къутхарлыкъдыла. Теб-
летиб къоярыкъ тюлдюле сени. Ийнан анга толусу бла...
(*Кёкде вертолетну гюрюлдеген тауушу эшитиле эди...*)

Азизни тауушу. Сау къал, Нази!

Бекден-бек гюрюлдей эди вертолет

Бек сюеме сени!

Вертолет башыбыз бла учуб бара эди.

Нази. Вертолетну ызындан чабыб талайны бар-
гъан эдим, ташха абыныб джыгъылгъынчы, вертолетну
гюрюлдеген тауушу тохтаб бошагъынчы, баууруму
джерге бериб джатыб тургъан эдим къымылдамай.
Акъыртын башымы ёрге айыргъанымда, Искандер да,
къызчыкъ да меннге къараб тура эдиле.

Искандер (*джумушакъ ауаз бла, джаныма тиер-
ге къоркъгъанча*). Тебрейик джолгъа. Болдунгму?

Нази. Болдум. (*Машинагъа барыб, чемоданымы
да, маймулчукъну да алыб кетиб тебреген эдим*).

Искандер. Джангурджауа башлагъанды... (*Джукъ айтмай кетиб бара эдим, ызымдан джетген эди*). Тохта, Нази, къайры бараса?

Нази. Билмейме... Сау къал...

Бир къолума чемоданымы, бир къолума маймулчукъну алыб кетиб бара эдим. Аллымдан тюз бетиме хыны джел ура эди.

Тенгизде суу ёргеден-ёрге къоба эди.

Таукелден-таукел атлаб тебреген эдим мен.

Лопе де Вега

Назму халда джазылгъан комедия

ОЙНАГЪАНЛА

Белиса — тул къатын
Фениса — аны кызы
Капитан Бернардо
Лусиндо — аны джашы
Эрнандо — Лусиндону джумушчусу
Херарда — джетген кыз
Дористео — бир бай юйдегини джашы
Финардо — аны тенги
Фульминато — капитанны джумушчусу
Лисео, Фабьо — музыкантла
Автор джазгъаннга кёре, ишни баргъаны
17-чи ёмюрню ал джылларында Испанияны орта
шахарында — Мадридде болады.

БИРИНЧИ АКТ

ОРАМДА

БИРИНЧИ КЕРЮНЮ

БЕЛИСА, ФЕНИСА

Б е л и с а

Кёзлерингде гинджилени ойнатмай,
Къалгъан къызлача, джерге ийиб джюрюй тур...

Ф е н и с а

Не бард джерде, джерге къараб турурча?

Б е л и с а

Сен сёзкъабчыкъ, джууаб табмай къояренг!

Ф е н и с а

Сагъыш эт да, анам, кесинг бир къара:
Аллах бизни адам этиб джаратханд —
Башыбызны ёрге тутуб джюрюрча,
Кёкге къараб, нюр джарыкъны кёрюрча!
Хаман джерге бауур бериб, джабланыб,
Джылан, макъа, кеселекке турсунла.

Б е л и с а

Абынырса, кёкге къараб айлансанг,
Не боллукъду, сен, къыз кибик, кёзюнгю
Джерге ийиб, атлаб барсанг орамда?
Тёгерекге къарамайын тёзмей эсенг,
Терезенгден кёргенинг да боллукъду...

Ненча айтама, къыз не къадар къубулса,
Ол ол къадар аламатха саналад,
Кесин тута билмегеннге къан джауад...

Фениса

Туура былай этеринги билсем а,
Эшикге да къаратмазем башымы...
Бюгюн мени босагъадан атлатмай,
Тагъыб къойсанг иги тюлмед сынджыргъа,
Тышымдан да кирит салыб?.. Он кирит!

Белиса

Башлагъанса энд сѐлешиб телинге...

Фениса

Бу эки кѐзню къайры атыб иейим?!
Не гюнахым, не айыбым бард мени?

Белиса

Сакъ бол дейме, сакъ тут дейме, кесинги,
Нек кийиред сеннге чанчхы айтханым?!
Не къызны да нед сабийден башхасы?
Кесин эрлай терилтед да къояды!
Биреу анга джити къарам бургъанлай,
Джюрегине табсыз «къайгъы» салады...

Фениса

Тюл эсе уа алай хомух джюрегим?

Белиса

Сакъ турмаса, сакъ тутмаса къыз кесин,
Биллик тюлдю къайдан пелах келирин.
Кимден не сѐз эшיתהим деб, хазыр болуб
Тургъан къызны бек узакъдан кѐрелле,
Накъырдадан, ууакъ чамдан башлай келиб,
Эрлай ишти теренине киргинчи,
Тохтай-тына билмейдиле эркишиле.

Алайды да, кызыны кызылай туруру
Эркишини джити кёзю джетгинчид.

Фениса

Ангыламайма, ким аллыкъды да кызыны,
Чырт кишиге кёрюнмейин турса ол?

Белиса

Кёрмейин да тилейдиле кызыланы,
Намыслыд деб, сыйы бард деб эшитилсе,
Тукъумуна, агъачына сёз болмаса...

Фениса

Неден да алгъа айтырынгы унутдунг,—
Рыхысы да тамам къалын болса, де!

Сценаны бир джанына Лусиндо, Херарда,
Эрнандо чыгыб сюеледиле.

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Херарда

Да, аламатма, сора, мен?!

Лусиндо

Сейирликсе!

Херарда

Бир бек татлы тилли болдунг бюгюн сен!

Фениса

(*Кишиге эшитдирмей*). Лусиндо!

Лусиндо

Татлы сёзле ким да айтыр сени ючюн!

Херарда

Бал джалагъан болурмуса бюгюн сен?

Лусиндо

Селекеге болмаз, дейме, огъайынг?

Фениса

(*Кишиге эшитдирмей*). Да, не этгин, ашхы умут толмаса. Къалай да суй, къалай да кюй, ол суймесе, Мен не этейим, къаллай амал табайым?!

Херарда

Джаншакъладан бир бел дженгил беземе!
Бош кюнюнгу зыраф этиб кюрешме!
Сен алдарыкъ тели тюдю Херарда,
Кука сёзню меннге айтыб ауузунг,
Башхаладан айырылмайды чырт кёзюнг!

Лусиндо

Нек ойнайса мени бла, Херарда?

Херарда

Да айырма бир къыздан да кёзюнгю,
Мени уа кюй, мындан ары джокълама,
Не болсанг да, башхала бла бол энди!

Лусиндо

Ариучугъум, нек къыйнайса джанымы,
Бош зат ючюн чарлауунгу кюйсанг а?!
Джетди эсе кёзюмю къыйырчыгъы
Къатым бла озуб баргъан бир къызгъа —
Да не болду энди сеннге аны ючюн?
Сендеди да акъылым да, эсим да.

Херарда

Керек тюдю омакъ сёзюнг, Лусиндо!
Сабий кёзню ууакъ-тюек затла бла
Алдагъанча алдамазса сен мени.

Багъыр шайла огъай эсенг, кюмюш да,
Сары алтын да къаматмайды кѣзюмю!

Фениса

(*Кишиге эшитдирмей*). Мен не этейим?!
Андан кыйын не болур,
Сен суйгенни, таралгъанны акъылын
Сеннге бурмай, сени таба атлатмай,
Башха джары бура эсе уллу аллах?!

Сценаны башха джанындан Дористео
бла Финардо кѣрюнедиле.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮ

Финардо

Былайлада кѣрген эдим аланы...

Дористео

Кимге ушаед, тыш къарамы къалаед?

Финардо

Къарамсызды демезчаед... Субай джаш...

Дористео

Тохта, тохта, былай ары къарачы...

Финардо

Ала огъунакъ кѣрюнелле. Алалла!

Херарда

Олду мени кѣз джарыгъым, аны бла
Бирге боллукъ болур мени джашауум,
Сен а мени мындан ары кыйынама.
Ангыла алайын, ангылар кючюнг бар эсе!

Лусиндо.

Не этгин энди?!

Эрнандо

Тамам ачы сѣлешди!

Лусиндо

Сѣлешдирмей аны, сермеб къачырыб,
Ол бирин да, къама чанчыб, тындырыб.—
Башха этерим къалгъан болур демейме!

Эрнандо

Керти синггенд сеннге, тейри, суймеклик,
Къайнайд къанынг, къызгъанд ичинг, кѳреме!

Лусиндо.

Джаныб барад, кюйюб барад джюрегим...

Эрнандо

Да къабыныб, дуу деб джаныб къалгъынчы,
Суучукъ алыб чабармедим мычымай?

Херарда

(Дористеогъа). Не иги болду сизге тюбѳб
къалгъаным.

Дористео

Иги болду! Ким эсе да, ол джаш бла
Экигизни бирге къараб кѳргенлей,
Не дерге да билалмайын тураем.
Былай бери кесинг атлаб, къайгъымы
Думп-тас этдинг, къууанч бердинг, Херарда!

Херарда

Да, келигиз, айланайкъ бир кесек.

Дористео

Айланайыкъ. Қылай ары барайыкъ?
Салкъын болур, барырмедик парк таба?

Херарда, Дористео, Финардо кетедиле.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Лусиндо

Ташайдыла.

Эрнандо

Кёрдюнг энди кёзюнг бла:
Сюедице ол экиси бир-бирин,
Аны атын да сагъынма да кьой энди —
Къаракъашла аз тюлдюле кьайда да.

Лусиндо

Майна бири, сен таныгъан болурму?

Эрнандо

Танымай а, джашырагъы Фенисад,
Къатындагъы анасыды — Белиса.

Фениса

(Кишиге эшитдирмей).

Бир иңсаннга билдирмей, джашыртын,
Мени кибик кемсиз сьюген болурму?

Лусиндо

Биринчиди бюгюн муну кёргеним...

Фениса

Къаллай лагъым, не зат амал этейим,
Аны кёзю кёзюм бла тюберча?
Къарамайды, сан этмейди, эслемейд...

Э р н а н д о

Эринме да, иги къараб кьой кьызгъа —
Онглуд, тейри, Херардадан неси да,
Эсли кьызды, чырайын да кѳресе...
Алай а, кьой... Сагъаш этмей сѳлешдим,
Атанг этген умутланы унутуб...

Л у с и н д о

Не умуту барды, дейсе, атамы?

Ф е р н а н д о

Кѳбдю, тейри, умутлары... Алай а,
Анга тыйыншлы, аллах ючюн деб айтсакъ,
Белисады,— керти къатын боллукъду...

Л у с и н д о

Къатын къайгы джюрютедн, сора, къарт?

Э р н а н д о

Къартны кьой да, эт кесинги къайгъынгы,
Кѳремисе, суу суратча бир затды?!

Л у с и н д о

Херарда уа? Чырт кетмейди кѳзюмден!

Э р н а н д о

Херардамы? Ау атханды кѳзюнге?
Бу кьызчыкъны, иги къараб, кѳрюб кьой.

Ф е н и с а

(Кишиге эшитдирмей).

Бир таб акьыл келди, дейме, башыма:
Къол джаулукъчукъ! Озуб бара тюшюрсем!
Ол да алыб аны меннге узатса,
Узатханлай, кѳзлерине къарасам,
Къарагъанлай, ол да меннге къараса...

Фениса

Мында болур, бир къарайым, меники.

Бетин джабыб тургъан ауну бир джанына атыб,
кёкюрегинде тьюмелерин тешиб,
къойнун къармаб башлайды.

Лусиндо

(*Кишиге эшитдирмей*). Не сейирлик затды бу...

Фениса

Табалмайма, бери салгъан болмазем.

Белиса

Нек тохтадынг, не болгъанды, Фениса?

Фениса

Джукъ болмагъанд, къол джаулукъчукъ тюшгенди...

Белиса

Сеникимид?

Фениса

Да билмейме, мында тура болурму?

Эки дженгине кёзюу-кёзюу къарайды.

Эрнандо

Эсинг кетиб бара болур дейме, джаш?!

Фениса

Мында да джокъ. Хурджунумда болурму?

Белиса

Кел, кел, кетдик!

Фениса

Кетдик, кетдик. Кёрюнмейди мында да...

Белиса

Болмаймыса? Келе кириш...

Фениса

Бу хурджунум... Джокъду, тоба, мында да!

Белиса

Теркирек бол, атла, дейме, аллынга!

Фениса

Бир айтыгъыз! Чыммакъ дарий халы бла
Бегигенмид къол джаулукуну къыйыры?

Лусиндо

Къара кесинг, сен айтханчад, дарийди...

Белиса

Безий тура кереме сен, къарайма да.

Фениса

Арасында оючукъла бармылла?

Лусиндо

Сеникиди, оюула да бардыла!

Фениса

Кесимики болгъанына толу ишексиз
Болалмасам, гюнах болур, мен биреуню
Затын алсам... Меникини бир мюйюшю
Бир кесекчик седиреген этген эди!

Лусиндо

Седирегенд, тюз айтаса, сеникид!

Белиса

Кёб джаншадынг. Тебрермединг джолунга?

Лусиндо

Ал да, сау тут, бир ишексиз, сеникид...

Фениса къол джаулугъун алады.

Фениса

(Кишиге эшитдирмей). Уллу аллахым!
Бу джигитни джюрегине
Сюймекликни садакъларын бир джибер!

Белиса

Ой, иги джаш! Къыйынынг ючюн сау бол!
Кел, уялмаз, терк бол энди, кетейик!

Кетиб тебреб, ызына къайтады Фениса.

Эрнандо

Кёзюнг къызгъа илиннгенчик этди дейме?

Лусиндо

Херардагъа ачыу болуб, сокъурма,
Кёз илинир къыз болгъаны танылад!

Фениса

Айыб этме, энтда къайтыб келеме,
Меникине ушамай да къалмайд бу,
Мен болурма къол джаулукуну неси,
Алай болмай, ким биледи, башха къыз
Кетген эсе муну джолда тюшюрюб,
Къалай болсун? Тас этмейин сакъларма,
Киши излеген-зат этгенлей, айтырса,
Келсин бизге, къайтарырма ызына,
Джашагъаным Баш орамдад хоншубуз—
Капитанды, ким да билген ашхы къарт...
Унутмазса, къанджалбашды юйюбюз!

Лусиндо

Къалай дединг? Мен да анда джашайма,
Мен, кесим да капитанны джашыма!

Фениса

(Кишиге эшитдирмей).
Къабханыма тюшдю болур, дейме, джаш!

Белиса

Не кьан джауду бюгюн сениге, Фениса?!
Фениса

Фениса

Бу джаш, анам, бизге хоншу кереме!

Белиса

Не бетсизенг! Келчин юйге бусагьат!

Фениса

Тебди энди аначыгьым тебиуча...

Кишиге эшитдирмей, алай айтыб,
анасыны ызындан кетеди Фениса.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮ

Эрнандо

Да энди не?

Лусиндо

Тейри, кьызчыкь аламатды, джокьду сёз!
Намысы да, чырайы да юсюндед!
Ишленмеклик дегенинг да танылад.
Алай болсун, ол, не суйсе, ол болсун,
Херардагьа кьаллай оноу этейим?
Алгьы бурун «хо» дегенча кёрюнюб,
Кёз-кьаш бериб, ашхы умут этдириб,
Суймекликни отун юрюб, джандырыб,
Санларымда исси кьанны кьыздырыб,
Энд башхагьа, кёзюм кёре тургьанлай,
Ышарады, кьабыргьасын береди!
Алай этмей, чырт суймейме деб кьойса,
Не этеригем, джанларем да кетерем,
Билдирмесе башха джашны суйгенин,
Кьайгьы этиб кюрешмейин, тёзер эдим!

Эрнандо

Херардача тиширыула алайла:
Не тартынган, не буюкъгъан этмейин,
Ызларындап джюрютелле джашланы.
Ойнаб, кюлюб, кукаланыб, ышарыб,
Илешдире биледиле аланы,
Чибин балгъа джабышханча, ала да
Уялчакъны, тартынчакъны джаратмай,
Аллайлагъа тебрейдиле джабышыб!
Келлик кюннге сагъыш этиб къарасанг,
Къыз сайлагъан Фенисаны сайласын,
Херарда уа бюгюн сеннге ышарды,
Тамбласында бир башхагъа бурулду!
Алай къолай джашау негер болгъаед?!

Лусиндо

Къайдан билгин келлик кюнде боллугъун,
Джюрек суйсе, суюсе да къояса,
Кёрюнеди ёмюрлюкге джашнарча,
Аз эсе да суймекликни ёмюрю!

Эрнандо

Маймулланы къылыкълары алайды:
Кёз-мёз къысыб, тишчиклерин агъартыб,
Алджю-гюлджю, чёмелтаякъ айланыб,
Ойнаб, чынгаб, къуйрукъ бюгюб, секириб,
Сабийлеге харх этдире, кюлдюре,
Кеслери да булджуй-булджуй туралла,
Къоркъгъан-юркген деген затны билмейин,
Бир эркиши таякъ алыб келсе уа,
Къуу-шуу болуб, тауушларың чыгъармай,
Терк огъунакъ орунларың табалла!
Херардача тиширыула алайла —
Батырдыла джашчыкъланы къатында,
Керти эркиши ишни къолгъа алса уа,
Тынч болалла, дыгаласха кирелле.

Алай этиб, былай этиб, бир зат бла
Сюйдюрюрге кюрешелле кеслерин.
Ангылаймыса Херарданы этгенин?
Ол джаш адам ким эсе да, аны бла
Бирге кетиб, нек бузады къанынгы?
Сен эришсенг, суймеклигинг джукъланмай,
Бютюн да бек мындан ары джанар, деб,
Бир ишексиз, олду аны къайгъысы...

Лусиндо

Къалай эсе, алай болсун къайгъысы,
Суймекликни бютеу кючюн сынатды!

Эрнандо

Бир бек уллу кюч кёрюннгенд ол сеннге!
Нед суймеклик? Чибин ауча бир затды:
Ургъуйланы, чибинлени тутады.
Уллу зат а джыртады да чыгъады.
Айыб этме, джумушчунгма мен сени,
Чабчы-келчи — олду мени къуллагъум,
Эркин болсам санга оноу этерге,
Джырт ол ауну — эркишисе, деригем!

Лусиндо

Неле дейсе? Нени билиб джаншайса?!
Сен джюз кере «эркишисе» де да тур,
Мен а аугъа тюшюб тургъан чибинме,
Ау а кючлюд! Аны эшген — Херардад!
Ол не болду? Къайры кетди? Къайдады?
Джюр, табайыкъ! Отдан кёлек кийгенме!

Эрнандо

Къоярмединг? Нек сюрербиз къачханны?

Лусиндо

Терк бол, дейме! Тюлме табмай къоярыкъ,
Кёкге чыгъыб, джерге кириб кетсе да!

Экиси да кетедиле.

БЕЛИСАНЫ ЮЙЮНДЕ

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Белиса

Тыш кийиминг къайдад, не этдинг, къалайдад?

Фениса

Не этерикме? Тешдим, такъдым орнуна!

Белиса

Ал да кел да, терк огъуна бери бер!

Фениса

Не болд энди? Энтда хыны болгъанса!
Не зат этиб кыйнадым мен джанынгы?

Белиса

Сокъурду деб, алай болур акъылынг?
Тюлме сокъур! Этгенинги билесез!
Кийиминге кирит салыб, кымыжалай
Къалыб кетсенг, бек ариучукъ турусса,
Бир атлам да атламайын орамгъа!

Фениса

Быллай бир сёз эшитмез ючюн, турурма,
Кирит огъай, темир бугъоу салсанг да...

Белиса

Джаб ауузну, тылпыуунгу чыгъарма!

Фениса

Нек ашайса, кемиресе этими?

Белиса

Билликмисе сен кесинги джюрюте?

Фениса

Билмеймеми? Айт, биреуню джашы бла
Болгъанмыды табсыз джерде тутханынг?
Неуа, сеннге билдирмейин, кече сайын
Ким эсе да тереземден кире болур?
Неда, сенсиз, тегерекде джашла бла
Къагъыт-келам джюрютгеним болурму?
Сен алмагъан джаулукъ къысыб башыма,
Чурукъ кийиб, чепкен къаблаб юсюме,
Ишекли этген болурмамы кесиме?
Не да джашдан саугъа алыб кёрдюнгмю:
Таракъ, джюзюк, не уа сыргъа дегенча?

Белиса

Аллахыма джюз-минг кере шукурла:
Ол бедншле кирмегенле юююме!

Фениса

Да не дейсе, алай эсе, къызынга?

Белиса

Ол сен тизген бедншлени бири да
Джетмез ючюн, аллах айтыб, юююме,
Таза атынга аз да тамгъа тюшмез ючюн,
Аман сёзден къыз сыйынгы сакълар ючюн,
Аллах берген насыбынгы табар ючюн,
Сакъ бол дейме,— олду сеннге айтыр сёзюм.
Сакъларыкъма,— олду сеннге ана борчум!

Фениса

Тюз айтаса, бойнум къылдан нигичге,
Сен айтханча атламайын, нед амал?!
Джолум болмаз, ариу тутмай кесими,
Къызлыгъында сен тутханча кесниги...

Белиса

Уялчагъем, юйде, эшикде болсам да,
Эркишиге кёлтюрмеем кёзюмю...

Фениса

Алай болур, эркишиге джангыз да
Не сёлешген, не тюбеген болмазса.

Белиса

Аллах кеси тюбетгенед атанга,
Аны бла суймесем да, суйсем да,
Намыс бузмай, сыйым бла джашадым,
Не бир джууаб, не бир тик сёз эшитдирмей.

Фениса

Дауурчукъ а бола-бола тургъанед...

Белиса

Хаулелигин кечалмасам, этеем,
Тосларына не табханын ташыед,
Къзыым барды, берне-хапчюк, демейин...

Фениса

Таууш барды, ким эсе да келеди.

Чабыб джетиб, темир чалдышлы
терезеден къарайды.

Белиса

Не кёресе, киши келген бармыды?

Фениса

Хоншубузду, Бернардоду — капитан.

Белиса

Бош келмейди, къызчыкъ, сезген болурса?

Фениса

Антсызд билген, нек келиучю болду бу?

Белиса

Да нек келед джангыз кьалгъан эркиши
Башсыз кьалгъан тиширыуну юйюне?
Джылым алкьын алай кьарт да болмаз да,—
Тилер кючю болгъан адам, тилемей,
Къачар кибик, хатам болмаз юсюмде,
Кёзю къарайд, ангылагъанма... Нек кюлдюнг?

Фениса

Нек кюлеме? Капитан да тюлдю кьарт,
Къачар кибик неси барды юсюнде?

Белиса

Байды, тели... Аны айтмай кьойсакъ да,
Иш этилсе, табсызлыгъын кёрмейме,
Эркишисиз джауну юйю кьалгъаед!
Болмаз кьалса, ата орнун толтурур...

Фениса

Кютер, дейсе, джолдан, чекден чыгъармай?

Белиса

Ойнасанг да, ол да алайд, кёз-къулакъ
Бола турур, джокъду аны аманы,
Аллай затха эркишиле сакъдыла!

Фениса

Намысымы сакълар ючюн деесенг,
Тюзюн айтсакъ, кюёуюнг да джараред,
Алгъы бурун ол затчыкыгъа кьайгырсанг!

Белиса

Бетсиз бала! Мен огъаймы дейме да,
Аллах айтыб, насыбынга тюбесенг?
Тёз бир кесек, бир таб адам табылыр!
Ма, сёз ючюн, капитанны джашы бард,—
Ким биледи, ол эсе да джазыуунг?

Фениса

(Анга эшитдирмей),
Эшитемисе, джаным-кёзюм, Лусиндо?
Татлы тукъум тебди мени джюрегим!

Омакъ аскер кийимлери бла, капитан Бернардо
кириб келеди, башында — джангы шляпасы,
белинде кылыч бла къама джылтырайдыла,
Ызыдан Фульминато бла башха
бир джумушчусу келедиле.

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Капитан

Айыб этиб тебрерге да болурсуз,
Айыб этмей къояргъа да болурсуз,
Хоншума да, салыб кириб келеме.
Сиз сүйсегиз, разы болуб тынгылагъыз,
Сүймесегиз, разы болмай тынгылагъыз,
Келгеним а — ишим болуб келгенме.

Белиса

(Эшитдирмей). Тили чалад...

Синггенд мынга сүймеклик,
Къыздыргъанма къанын, санын, джанын да.
(Капитаннга). Кирлик юйюнгд,
келлик юйюнгд, төрге чыкъ.
Капитаннга шиндик чабдыр, Фениса!

Капитан

(Олтуруб, джумушчуларына)
Да сиз энди экигиз да джанлагъыз.

Джумушчула кетедиле.

Белиса

(Фенисагъа эшитдириб)

«Доп» деб тышюб къалай къалды... Къалайма,—
Юсюм-башым табсызмыды? Не этейим?

Фениса

Хатанг джокъду! Ненг да бек таб джарашханд.

Белиса

Помада бер! Бояула да къайдалла?—
Къаным къачханд: кызартайым бетими.

Фениса

Бош къыйналма бояу джагъыб бетинге,
Танылмайды сеннге къарар къайгъысы!

Белиса

Не зат дединг? Къалай къояр къарамай?!

Фениса

Хурулдайды, къалкъыб къалды къонагъынг!

Белиса

Уятырма, къайда болур бояуум?

Фениса

Мени сартын, бояу-мояу керек тюлд.
Къонагъыбыз ариу сёзле айтханлай,
Нюр келликди келбетинге, бетинге.

Белиса

Айтырынга тынгылайма, капитан!

Капитан

Айтырымы ангылар ючюн, сёз ючюн,
Бир затчыкъны кесинг кёргюзт кёзюнге:
Хоншу болуб кече, кюн да джашаса
Бир аламат сейир инсан къатынгда,
Халисин да, чырайын да джаратсанг,
Къарт эсенг да, джаш эсенг да, не этгин,
Къалай къалсын кёзюнг анга къарамай?

Тюзюн айтсам, джылым келгөнд бир кесек,
Къобуз кибик, бетим джыйрыкъ болгъанды,
Урушлада кёб айлана, кёб кёре,
Джашлыгъымы замансызлай ашырдым,
Ансы туура алай къарт да тюйюлме,
Алтмыш бирге кетген айда киргенме.
Алайды да, тыш къарамым айтханча
Болуб къалмай, джашды мени джюрегим,
Джангы джетген уланладан аз болмай,
Къарыучугъум алкъын бард деб турама!
Къабханчыгъым иги тангды, ант этдир,
Джукъларгъа да оздурмайма кишиге!
Кесим энтда ат джерлерге боллукъма,
Таб юсюне илинирме, иш этсем!
Сен сёзюме кюулакъ тигиб, оюм эт,
Тилегиме «хо» дерсе деб базама!
Сагъыш эт да, бир затны да эсге ал,
Къысдырыргъа ёч болады къарт адам,—
Бир игиси, къолу кзуру болмайды!
Кюбюрюнде хар неси да табылад!
Экинчиси — юйюм ауур тюйюлдю,
Джашым джангызд, ол да хаман тышындад!
Кёрюрге да аз табылад юйюмде!

Ф е н и с а

Кишиге эшитдирмей.

Кёб кёрюнсе, меннге насыб ол тюлмед?!
К а п и т а н

Тилегими къабыл эт да, Белиса,
Аяма да, къызчыгъынгы бер манга!
Джунчутмазма. Джыйгъан мюлкюм-байлыгъым
Экибизге джетерикди ёлгюнчю.

Б е л и с а

Къызчыгъынгы берми, дединг? Къызымы?

Капитан

Бер кызынгы! Уллу насыб берликсе!

Фениса

(*Кишиге эшитдирмей*). Атасына анам барса,
джашы бла
Келиширге джол чыгъаргъа болуред!
Пох ашады, умутуму юздю къарт!

Белиса

Тюзюн айтсам, мени тилей келдинг деб,
Ангылагъаным алай эди, капитан.

Капитан

Не эсе да кыызгъа илешгенд джюрегим.

Белиса

(*Кишиге эшитдирмей*). Суу къуйгъанча этди,
тоба, юсюме.
(*Фенисагъа*). Қызычкъъ, кесинг эшитиб турдунг
болурса,
Не айтаса капитанны сёзюне?!

Фениса

(*Кишиге эшитдирмей*). Умутуму юзюб
атды капитан.

Белиса

Аллындан да тюз ангыламай, мен тели,
Қыонакъны да, кесими да джунчутдум!
Сени тилей келгени да аман тюлд,
Меннге сорсанг, ана кибик айтайым:
Сокъураннган этмезмединг «хо» десенг?
Хатасындан хайыр аслам болурму?

Фениса

Асыры уллу аямайса кызынгы.
Атам кибик бир кишиге теджейсе.

Ол сенден да эки кьатха тамадад.
Къарт эсе да, харакети-мюлкю бард,—
Хайыры деб, аны санай болурса,
Ким огъай дейд, бар дей эсенг, барайым,
Джангыз бир зат мен айтханча этилсин:
Айтхан ишинг айдан алгъа болмасын!

Белиса

Ай дей эсенг, сен айтханча,— ай болсун!

Капитанны къатына келеди.

Фениса

Суутмайым тюзюн айтыб, «огъай» деб,
Бизни таба келе турса атасы,
Айны ичинде Лусиндо да бир келир,
Ол келсе уа, менде джатхан къайгъыны
Кёрюр, сезер, сокъур, сангырау тюл эсе!

Капитан бла Белиса кеслери сёлешелле.

Капитан

Къалай тутуб къалды мени насыбым!
Къаллай къууанч бердинг сен меннге,
Джыйырма бла он кюн кёбдю, алай а
Кёбге тёзген, аллай бирге тёзерме!

Фениса

(*Кишиге эшитдирмей*). Аллах кечсин,
мен не этейим, алайсыз
Джол джокъ эсе бу дуньяда суйгеннге...

Капитан

(*Фенисагъа*). Кёкюрегиме сыйынмайды къууанчым,
Джаш болсанг да, баш болгъанынг кёрюнед,
Терен сагъыш эте билдинг, ангыладынг,
«Огъай» демей, «хо» дей билди ауузунг!
Аллах айтыб, мени кючюм кетмей турса,

Аллах айтыб, саулугъумдан таймай турсам,
Ма тёппемде чыммакъ чачым шагъат болсун,
Андан сора акъ сакъалым шагъат болсун,
Къарыууму аямайын кюреширме,
Менден этген умутунгу толтурургъа,
Кече, кюн да джашауунгу джарытыргъа!
Сёз береме, ананг эште тургъанлай,
Эталмасам башха зат бла бек разы,
Ёнге зат бла джарытмасам кёзюнгю,
Эли басхан джер къоймайын юсюнде,
Алтын-кюмюш, накъут-налмаз ташладан
Хар кюн сайын гинджи кибик джасарма!

Фениса

Таркъайтмасын чырт кючюнгю уллу аллах,
Саулугъунг бла джюз джылланы джашатсын!
Сени меннге этди эсе баш ие,
Андан уллу меннге саугъа болалмаз.

Капитан

Къор болайым сени табхан анагъа!
Балдан татлы кёрюнелле сёзлегинг!
Ауузунгдан чыгъыб келген сёзюнгю
Багъасына тенг болаллыкъ не зат бард?!
Джерге сени бир сёзюнгю тюшюрмем,
«Ёл бусагъат!»— дей эсенг да — ёлейим!

Фениса

Мен ол сёзню айхыпчынынга бир джаша!

Капитан

«Джаша» дединг,— джашау бердинг —
джашайым!

Фениса

Мени сёзюм башха сёзед, тартынмай,
Артха салмай, айт дей эсенг, айтайым:
Эслей, кёре тургъанма да,— юйюгюзге

Анда-санда бир джаш адам кириученд,
Кёб болмайын, анам айтыб, билгенме:
Ол джаш сени туугъан джашынгд — Лусиндо!
Мени кёрсе, чам этмейин, оздурмайд,
Накъырдасын тохтатмайын бардырад!..

Капитан

Мени джашым? Чаммы дединг? Накъырда?!

Фениса

Аууз чам бла къалыб кетмей, кюн сайын
Джазалгъанын, эринмейин, джазад да,
Мен билмеген, тапымагъан тиширыула
Андан къагъыт алалла да келелле!

Капитан

Бек тилейме, ариучугъум, кыйналма!
Энди сеннге мындан ары не чамын,
Не накъырда деген затын джетдирсе,
Эркекледен эркек туугъан эркекди!

Фениса

Бюгюн болгъан ишге дери несин да
Уллу айыбха санамайын къойсакъ да,
Энд мен анга ана болдум, ол — бала!
Ол затчыкъны эслетмесенг, чырт болмаз!
Тилерим да — ариу бла билдир деб!

Капитан

Билдирirme! Да сау-эсен къалыгъыз!
Мындан ары, ийнан меннге, Белиса,
Мен дуньяда къызынг ючюн джашайма!
Алтындан да бек багъалы Фенисам,
Мен кетейим, тансыкъ этмем кесиме,
Сен излесенг, къушча учуб джетерме!

Белиса

Иги джолгъа, ашхы джолгъа бар, джаным!

Капитан кетеди.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Белиса

Аллах насыб берди бизге, Фениса!

Фениса

Разымыса?

Белиса

Разы болмай? Разыма!

Фениса

Къууаннганынг танылады! Алай а
Андан да бек къууандырлыкъ иш баред...

Белиса

Мындан артыкъ къууанч берлик не баред?

Фениса

Капитаннга кесинг болсанг юй бийче...

Белиса

Ой, ол сени тилчигинге къан джаусун!

Фениса

(Кишиге эшитдирмей).

Къайдаса эке, джаным-кёзюм, Лусиндо?
Ангылармыса — хыйлалыкъгъа нек кирдим?
Ангыларса деб, билirse деб базама!

ОРАМДА

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Лусиндо

Нек чыкъмайды, антмы этгенд чыкъмазгъа?
Бир ишексиз, Херарда бла олтурад!

Э р н а н д о

Иши болмаз ашыгъырча — олтурад!
Сакълайдыла деб билмейди. Сакълайкъ!
Андан сора чыкъмаса да, сакъларбыз!
Эки ыйыкъны, телилеча, айландыкъ...
Херарданы эшик аллын сакъламай,
Отун джаргъан, джер къазгъан да, тынч эди!

Л у с и н д о

Он ыйыкъны бузлагъан джер къазаргъа,
Къуршча къатхан дюккючлени джарыргъа
Огъай тюлем, унуталсам ол бетсизни,
Ол гаджини, ол кёзбауну, ол шайтанны,
Алмастыны, гинасыуну, алдауукъну!
Унуталсам ол ариуну, ол сыйдамны, ол мёлекни,
Ол къылбелни, къарачачны, дугъумкёзню...

Э р н а н д о

Мен кёрмегеи не къалды деб турсам да,
Кёрмегеним тюбей келед кёбден кёб.
Къалай болад былай суююб эркиши,—
Табыныргъа хазыр болуб тиширыугъа?!

Л у с и н д о

Къара-къара, экиси да чыкъдыла,
Херарда да терезеден къарайды!

Эшикле кенгине ачылыб,
юйден Дористео бла Финардо чыгъадыла.
Терезеде Херарда кёрюнеди.

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Х е р а р д а

Билгенедим: Лусиндо да мындады...

Э р н а н д о

Ант этеме, джаратханды къыз джашны!

Лусиндо

Да аны билиб келмеймиди шашарым?

Дористео

Тюзюн айтсам, джаратханма несин да.

Финардо

Сёз табмазчад Херардагъа киши да.

Дористео

Джандан юлюш этерчады къарамаы.

Финардо

Ол Лусиндо болур дейме,— къарачын.

Дористео

Лусиндоду, биягъынлай сирелед.

Финардо

Тиш къысыбды — былайда къайгъы чыгъарчад.

Дористео

Ким огъай дейди, кёрсюн къарыуун сынаб.

Херарда

(Кишиге эшитдирмей).

Лусиндону терс тиегин басалдым,
Бурнундады бусагъатда ачыуу,
Аны тамам эришдирмей тохтамам...
Дористео! Эштемисе? Былай джет!

Лусиндо

Джукъму айтдынг мөннге, ариу Херарда?

Херарда

Огъай, огъай! Сеннге айтханым джукъ джокъду.

Дористео

Меннге джукъму айта эдинг, Херарда?

Херарда

Ингир ала, паркгъа барыб, бир кесек
Айланырмек, заман табсанг, дей эдим!

Эриандо

Эштемисе, ингир ала паркга дейд?

Лусиндо

Мени къозуй тургъанлыгъыд, сёзсюз да.

Дористео

Айхай-айхай, чабхаплай да барырма!
Сен анга ишексиз бол.
Ингир ала болгъунчу да келирме.

Херарда

Да бар энди, хазыр болуб сакъларма.
(*Дористео бла Финардо кетедиле*).

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Лусиндо

Алаймыса? Тохта, къызчыкъ, сени бла
Мен да энди башха тюрлю этейим:
Ёлюб барад мени ючюн деб, алай ангылаб,
Сансыз этиб джюрегими джараса.
Мен да сенден сууудум деб ангыласанг,
Джюрекчигинг къайын отда къызмазмы?

Эриандо

Сууумазча къызгъанынгы биледи.

Лусиндо

Бюгюн паркга мен да барыб, бир къыз бла
Кёз аллына тюртюлюрге керекме.

Э р н а н д о

Анга ачыугъа, сени бла къолтукълашыб,
Ары-бери айланырча кыыз къайда?

Л у с и н д о

Керти айтаса, къайдан табхын аллай кыыз?
Тохта, тохта! Билдим! Билдим! Сенсе ол,
Таб кийинсенг, омакъ кыызчыкъ боллукъса.

Э р н а н д о

Бек таб акъыл этдинг энди, Лусиндо!
Салкъын паркда биз экибиз кысысылыб,
Ойнай-кюле чыкъсакъ кызны аллына,
Джюрегинде от ышаны бар эсе,
Ачыу этиб, залим шынкъарт джагъарбыз!
Сен былай тур, мен бусагъат огунакъ
Джилтинлерин къабындырыб башлаймы!
Эй, Херарда! Сорлукъ затым бар эди!

Х е р а р д а

Айыб этме, джокъду мени заманым.

Э р н а н д о

Бир минутчукъ! Сен билликсе, былай мында
Стефания деб кыыз къайда джашайды,
Ал да кеб деб ийгенеди Лусиндо,
Не эсе да тюбеширге излейди...

Х е р а р д а

Дыгаласны къой, Эрнандо, аны бла
Сиз алдарыкъ тели тюлме мен, ийнан!
Былай мында сюйгенчиги бар эсе,
Мени мараб нек айланад Лусиндо?
Стефания деб кыыз чыртда танымайма,
Бар эсе уа, изле да таб. Мен кетдим.

Х е р а р д а терезеден ташаяды.

Лусиндо

Тансыгъымы алгъынчыннга ташайды...

Эрнандо

Нек эсе да атанг келед, Лусиндо!

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Капитан

Мен джетмеген джер къалмады, сени излеб,
Калак итча, арбазынга басмайын,
Не джюрюйсе, аллахынгы танымай?!

Лусиндо

Урушургъа келгенинги билеме,
Айыб этме, тартынмайын айтайым,
Бет джояса, дерик эсенг, атам, сен,
Тюз айтаса, тыялмайма кесими,
Саякълыгъын, сыйсызлыгъын кёрсем да,
Къызгъа илешиб, болалмайма чырт ансыз.

Капитан

Не саякълыкъ, не сыйсызлыкъ дейсе сен?!
Сенден таза, сенден сыйлы туюлмюд
Аны чурукъ олтаныны букъусу?!

Лусиндо

Да, саякъ деб айтханым а аны ючюнд:
Мени умутлу эте туруб, энди уа
Менден башха бир булджунуу табханды,
Къыз биреуге кёз-къаш бериб тебрегенд.

Капитан

Сен къаллайла сёлешесе атанга?!
«Биреу» болуб къалай къалдым сеннге мен?

«Кёз-къаш беред» дегенинг а неди ол,
Адетдеча сёз бергенди меннге кыыз!!!

Лусиндо

Да кяллайла бергенд, дейсе, сениге сёз?!

Капитан

Нек бермеед? Башхаладан нем кемд?

Лусиндо

Кемлигинг бард дегенлигим тюл эди...

Капитан

Да не затха сейирсиндинг алай бек?

Лусиндо

Айтханынгча, берген эсе сениге сёз,
Керти бетсизд, сени бла да кялмайды:
Ант этеме, башхасы да бард аны.

Капитан

«Джетелмеген джерни тырнар дегенлей».
Къазан къара энтда джакъсанг сен анга,
Итден туугъан, джашауунгдан умут юз...
Ана боллукъ тиширыуду ол санга!

Лусиндо

Алай эсе, ёлгеним да игиди,
Мен не этейим, кесинг сагъыш эт, атам!

Капитан

Неге сагъыш этдирлигенг атангы?

Лусиндо

Ант этеме, таб джюрютмейд кыыз кесин!

Капитан

Ол зат чырта сени ишинг болмасын,
Атлан юйге, сёлеширбиз биз анда!

Кетеди.

БЕШИНЧИ КЕРҮНҮЮ

Э р н а н д о

Да не айтдынг быллай ишге, Лусиндо?

Л у с и н д о

Тёзюм къалмад, ёлтюреме мен аны!

Э р н а н д о

Эшитдиресе төгерекге, къычырма!

Л у с и н д о

Кёб тынгыладым! Эй, уятсыз Херарда!

Э р н а н д о

Ууатаса эшиклерин, сабыр бол!

Л у с и н д о

Чыкъчын бери, къахме, гаджи Херарда!

АЛТЫНЧЫ КЕРҮНҮЮ

Х е р а р д а

Ненг бард мында, келиб эшик тюерча?

Л у с и н д о

Сен асыры бек чыкъмадынгмы къабынгдан?

Х е р а р д а

Оу, мен джарлы, акъылынгдан нек чыкъдынг?

Нек чыкъгъанды джити къамапгкъынындан?

Л у с и н д о

Мени атама келиб къатын болмасанг,

Табмаймыса төгерекде башха эр?!

Х е р а р д а

Биягъында сёлеширге сылтаугъа

Стефания табылгъанд, энди уа

Атам дейсе, башха сылтау излемей...

Лусиндо

Бу худжу кьол айтханыма «хо» демейд,
Ансын селден текген кьаным халалед!
Не бетинг бла сёз бералдынг атама?!

Херарда

Да ит болсун сени атангы таныгъан,
Сёз сёлешген, сёз тауусхан огъай эсенг...

Эрнандо

Алдаб кьойгъан сеничагъа не лязим?

Херарда

А сеннге уа не сёз джетди, мыйысыз?
Неге базыб таукел чыгъад тауушунг?

Эрнандо

Ётюрюкню тауушчугъу назикди,
Кертини уа таукел чыгъад тауушу.

Херарда

Къабдан чыкъмай турсанг игид, насыбсыз!

Лусиндо

Сен кесингсе сыйырмагъан къабынга!
Джерни тюбюн джюрюй билген уялмаз!
Къайда, къалай тюбешгенсе атама?

Херарда

Аллай тели болгъанынгы билмеем!

Лусиндо

Нек этмединг чал башыны хатерин,
Неге чакъдынг къарт адамны мыйысын?
Сеннге ачыугъа, аллах аны ёлтюрмей
Кёб джашатсын, азабынгы чайнарча!

СЕГИЗИНЧИ КЕРЮНЮУ

Капитан

Энтда кетмей турамыса юй таба?!

Лусиндо

Ма бу юйде тууб ёсген гокка хансны,
Менден алыб, аллах сеннге джазды эсе,
Алай болсун, джокъду дауум, алай а,
Атам, бу сен кирлик юйню туурасындан
Къарагъаным арт керед да, аны ючюндю
Былай мында мычыгъаным, тансыгъымы
Алалсам деб арбазындан, эшигинден...

Капитан

Сандырагъынг неди, джашчыкъ, джарлы сен,
Акъылынгдан шашыб тура кёреме,
Андан болгъан болур! эди биягъында
Таза къызгъа къазан къара джакъгъанынг!
Алай болмай, сени мыйынг къатышмаса,
Нек айтаед кир сёзлени ауузунг?
Тюрленгенсе, тейри, джашчыкъ, аны ючюн
Фенисагъа айтханынгы кечеме!

Лусиндо

Не айтханма Фенисагъа? Кимди ол?

Капитан

Телиленме, Фенисаны билгенингча,
Сени къарнынг къаты-къаты бургъаед.

Лусиндо

Билгеним да, кёргеним да Херардад,
Ол да мында, ма бу юйде джашайды!

Капитан

Ол а кимди? Нек керекди ол меннге?

Лусиндо

Да ким ючюн чамланаса сен манга?

Капитан

Телилениб, баш алыргъа кюрешме!
Кимге иесе къагъыт джазыб хар кюн сайын?
Кимни башын бездиресе чамынг бла?
Кимге барыб къадалгъанса ма тюнене,
Сюйген-мюйген хапар айтыб, уялмай?
Херарданы-Мерарданы билмейме,
Белисаны джангыз къызы Фениса,
Айдан сениге ана боллукъ тиширыу,
Энд тарыкъса, джашауунгдан умут юз!

Лусиндо

Ант этеме, ангыламайма чырт бир зат.

Капитан

Бек ангылайса! Эшитмегенме демезсе...

Лусиндо

Не Белиса, не Фениса деб киши
Бир кере да эшитмегенме, ийнансаи...
Къагъыт, баш да джазмагъанма кишиге,
Эрнандогъа, алдай эсем, сор кесинг.

Капитан

Джагай бла Багай кибик... Бек таб шагъат
Таба билдинг, ол айтса уа, ийнанмай...
Къызны кеси айтханы да боллукъду.

Лусиндо

Ким эсе да, бюгюн алай айта эсе,
Ол не айтыр, ана болуб бошаса?

Капитан

Болдунг энди, джаб ауузну, дыф деме,
Энд джукъ эшитсем, этерими билесе.

Кетеди.

ТОГЪУЗУНЧУ КЕРЮНЮУ

Лусиндо

Не кычырыкъ этериксе, мен алкъын
Аны бетин таныгъан да этгинчи,
Ётюрюкле джарашдырыб тебрегенд,
Атам бла арабызны бузарча.

Эрнандо

Кимди эке аналыгъынг? Эсиме
Бир зат келед. Сагъыш этчи, кёб болмай
Къол джаулугъун берген эдинг бир къызгъа,
Биргесине аңасы да бараед,
Аны аты болур, дейме, Белиса.

Лусиндо

Къыз эсимдед, олду, сора, Фениса.

Эрнандо

Алай эсе, ёч салама, ишексиз,
Къызчыкъ сени кёлю бла джаратханд,
Тюбеширге башха мадар табалмай,
Ётюрюкле къурагъаны аны ючюнд!

Лусиндо

Къарайма да, билгичлигинг болурму?!

Эрнандо

Ол къол джаулукъ кеси аллына тюшгенд деб
Айталмайма. Джерден алыб, сен аны
Къызгъа узатхан кёзюучюкде кёзлери
Айта элле, сеннге къараб, бек кёб зат.
Капитаннга сандырагъан заты уа —
Сен ангыла да, этеринги бил хайда,
Къагъыт да джаз, келген да эт, дегенлигид!

Лусиндо

Да барырбыз, нек бармайбыз? Керти да
Кёрюшюрге излей эсе — аламат!

Чырт огъайым болмазеди, Фениса
Херарданы кетерелсе эсимден.

Э р н а р д о

Аллах айтыб, келишсегиз экигиз,
Бек насыбед, келинликге джарарча,
Асыулу зат кёрюннгенед къыз меннге,
Илешалсанг, сокъуранмай къалыренг,
Атанга уа анасы да джараред!

ЭКИНЧИ СУРАТ

Парк. Ингир.

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Херарда, Дористео, Финардо омакъ
джасаныбдыла. Биргелерине Лисео.
Ф а б ъ о , дагыда башха къобузчула,
джырчыла кёрюнедиле.

Дористео

Ингир болса, бу парк къалай арнуду!

Финардо

Мындан таб джер болмаз саулай дуньяда!

Дористео

Бу салкъында олтурурумек, Херарда?

Херарда

Олтурайыкъ. Келгенибиз иги болду!

Дористео

Джашла, сиз да олтуругъуз! Джырлайыкъ!

Лисео

Не согъайыкъ, къайсы джыргъа разысыз?

Ф а б ъ о

«Биз экибиз» деген вальсны джырлайыкъ.
Кюн батар-батмазлай,
Кёрюндю кёкде ай,
Езенде джандыла шынкъартла...
Баш къагъыб, чайкъалыб,
Назлагъа таяныб,
Тюш кёрелле джашил наратла.
Биченлик сыртлада,
Тохтаусуз тырылдаб,
Джаукъарын бёдене джыр джырлайд.
Биз сёлешмейбиз джукъ,
Олтургъанбыз джууукъ,
Тум къара чачынгы джел тарайд.
Тюбюбюз да кюйюз,
Башыбыз да кюйюз,
Акъ кемеча, джюзюб барад ай.
Шош кёкде — минг джулдуз,
Къатымда — бир джулдуз,
Къап-къара чачларын джел тарай.
Танг атар-атмазлай,
Эригиб джангызлай,
Бир джулдуз бирине джан атды.
Насыбдан да толуб,
Экибиз бир болуб
Тургъанлай, бир джарыкъ танг атды.

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Лусиндо бла Эрнандо кёрюнедиле.

Эрнандо

Эштемисе, ала джырлай болурла.

Лусиндо

Барчын ары, къара да кел эслетмей.

Эрнандо

Этгенбиз сабийчады, ант этдир.

Лусиндо

Небиз кьорайд, сёлешме да бар да кел.

Эрнандо

Да барайым, кьоймай эсенг, былай тур.

Финардо

Ким эсе да былай бери бек кьарайд,
Биз табада несин этгенд тас, джарлы?

Дористео

Юй бийчесин тас-зат этген болурму?

Херарда

Джашла! Энтда джырлармегиз бир джырчыкъ?!
Эрнандо

Херардады, тауушундан ангыладым.

Лусиндо

Тейри, дечин. Къатында уа къайсыды?

Эрнандо

Къатында уа ол биягъы олтурад.

Лусиндо

Ох... Ох... Ах... Ах... Къыйынлыкъгъа бир къара!

Эрнандо

Не бек ауур ынгычадынг, кыйналдынг,
Башха болмай, кьозлай тургъан, къатынча.

Лусиндо

Имбашына кьолун салгъанд, кьарачын!
Бери келмей, къалыб кетсек игиед!

Э р н а н д о

Бош келгенбиз, Херардадан игиди
Бизни сакълаб тургъан къызны неси да.

Л у с и н д о

Сакълай эсе, энтда сакълар Фениса,
Буду мени, ачыу этиб, ёлтюрген.
Алай ары къарангыгъа джанла да,
Тиширыуча кийин да кел эрлейин.

Э р н а н д о

Этгенибиз сабийчады, къоярмек?..

Л у с и н д о

Джаншама да, айтылгъанны эт, бар да...

Э р н а н д о

Джаншамайма... Сюйген къызынг болайым,
Джаулукъ кысыб, чепкен кийиб келейим!

К е т е д и.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Э р н а н д о тиширыуча кийиниб къайтады.

Э р н а н д о

Къалайд чотум? Джарашамыд юбкачыкъ?

Л у с и н д о

Аламатды, ненг да бек таб джарашад.

Э р н а н д о

Джаулугъум а? Аякъчыкъла къалайла?

Л у с и н д о

Аридула! Атла, ариу, биргеме!

Э р н а н д о

Сени амалтын мен этмеген не кьалды?!

Д о р и с т е о

Алай ары кьарачыгъыз алагъа,—
Кьалай татлы джюуюдешиб келелле?!

Х е р а р д а

Не бек омакъ джасанганды ол кызчыкъ?!

Д о р и с т е о

Дух ийисден тегерекни алдырад!

Х е р а р д а

Кьолай духча кьрюнмейди духу уа...

Ф и н а р д о

Духу-чуху не эсе да кызчыкъны,
Кеси бек таб кьрюнеди, ант этдир.

Д о р и с т е о

(*Херардагъа*). Олтурургъа тебрегенди кьатынга.

Х е р а р д а

Олтургъан а туз машокча олтурду...

Ф и н а р д о

Тюзюн айтсакъ, олтуруучу джери уа
Ол сен айтхан туз машокдан ауурду.

Л у с и н д о

Стефания, аричугъум, келмесенг,
Тансыкъ болуб ёллюк эдим санга мен.

Ф и н а р д о

Мен да тамам тансыкъ болуб, тьезелмей
Келдим ансын, былай мында кьрселе,

Атам-анам, не кърнашым билселе,
Мен джарлыны керегими берирле.

Лусиндо

Ким кёрлюкдю, айланайыкъ бир кесек,
Джашла, къобуз сокъмазмегиз бир кесек?

Херарда

(Эшитдирмей). Оу мен джарлы! Лусиндоду!
Бюгюн ол

Муну излеб болуреди айлана,
Стефания дей шойед да атына!
Энд не сыйыт, не кычырыкъ этейим?
Эришдирсем, кызармед деб бир кесек,
Мен муну бла ойнай келиб, кесиме
Керти оюн этиб тура кёреме!

Эрнандо

Усталыгъым джетемиди, къалайма?
Къызгъа къайгъы салдым, дейме, ант этдир.

Лусиндо

Чот аман тюлд — бек таб барад ишибиз.

Херарда

(Эшитдирмей).
Энди не сыйыт, не кычырыкъ этейим?!
Дористео, суу ичерим келгенди,
Бир лимонад алыб келсенг, боллугъед...

Дористео

Ма бусагъат, тюу дегинчи джетеим.

Херарда

Биргесине барырмединг, Финардо?

Финардо

Нек бармайма? Сен джашла бла былай тур.

Кетедиле.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Херарда

Быланы уа къалай этиб ашыргъын?

Лисео

Джырлайбызмы? Къалай дейсе, Херарда?

Херарда

Бел аламат джырладыгъыз, Лисео.
Не эсе да энди башым ауруйду.
Сиз барыгъыз, ол экиси келгинчи,
Кесим джангыз мен бир кесек турайым.

Ф а б ь о

(Лисеону къулагъына).

Кимни эсе да сакълагъаннга ушайды.

Лисео

Кетермедик? Мен билген да алайды,
Дористео кесин мынга алдатад.

Ф а б ь о

Алай болур, да ол аны ишиди,
Къатышмайыкъ, кете-кете барайыкъ.

Лисео

Да сау-эсен кёрюшейик, Херарда.

Кетедиле

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮУ

Херарда

Айыб этме, сорлукъ затым бар эди.

Эрнандо

Меннгеми айтдынг, сорлукъ затым баред, деб?

Х е р а р д а

Сен шойса да къатымдагъы,— сеннге айтдым.

Э р н а н д о

Айыб этме, не эсе да мени да
Башым ауруб тебрегенди, кетермек?

Л у с и н д о

Асыры иссиди, хауа ауурд, анданды
Ауругъаны. Стефания, кесинг да
Джаулугъунгу унамайса тешерге,
Киши кёрюб, таныб къояр дейсе да.
Ким кёрлюкдю, теш къоркъма да джаулукъну,
Мермер ташдан сыйдам болгъан мангылайны,
Къундуз бетли къаппа-къара чачынгы,
Джангы къарча, чыммакъ ариу бойнунгу,
Ач да ары, бир къууандыр кёзюю!

Э р н а н д о

Херарда деб бир суйгенниг бард, дейле,
Мени къой да, анга айт ол сёзлени.
Къууандырсын ол, ким эсе да, кёзюню!

Л у с и н д о

Ким айтады, кимни тили къабышханд?
Сенден ариу ким боллугъед дуньяда?
Нек сюеем, сен тургъанлай, мен аны?
Тюлд суйгеним! Кертид, кесек таныйма,
Андан ары джугъум джокъду аны бла,
Терс айтаса, джашыраса, деесенг,
Сенден этген умутларым толмасын!

Х е р а р д а

Эй, уллу аллах! Тёзер кючню меннге бер!

Э р н а н д о

Ийнанама! Мени бла турмазенг,
Айтханлары джукъгъа ушагъан зат болса...

Херарда

Къалмад кючюм! Къайда, бери къарачын,
Гаджи, къахме, гырылдачын энтда бир!

Эрнандону чачындан къадалыргъа кюрешед.

Лусиндо

Къайдан чыкъдынг?.. Сен... сенмисе, Херарда?

Херарда

Бет теринги союб алыб берейим!

Эрнандо

Бу шашхынлы къайдан чыкъды, Лусиндо?
Ары тохтад, сойду, сойду бетими!

Лусиндо

Тохтачын, эй! Бусагъатдан тохтаб къал!

Эрнандо

Не къан джаугъанд? Не этгенме мен сеннге?

Херарда

Джанынгы алыб, къан джаудурмай къоймазма!

Лусиндо

Болдунг дейме! (Эрнандогъа). Мен тутайым —
къач, къутул!

Эрнандо

Тёкдю, къуйду бошунагъа къанымы!

Къачады.

АЛТЫНЧЫ КЕРЮНЮУ

Херарда

Ой, бойнунгдан эки кере тагъыллыкь!
Кимни тагъыб айланаса биргенге?
Ол бедербет, ол уятсыз, ол къахме,

Ол сарыубек, джаханимден чыгыб келген
Ол уу джылан менден ариу кылай болду?

Лусиндо

Сарыубек да, бедербет да тюлдю ол,
Джаханимден чыгыб келген джылан тюлд!
Ол джандетге кыуат салган мелекди,
Анга чыртда аман айтыб ойнама,
Аллах кечмез, уруб кыояр, «тоба» де...

Херарда

Аллах, урган огыай эсенг, ёлтюрсюн!
Сенсиз джашаб мен не этеме дуньяда,
Джаным-тиним, кёз джарыгым, Лусиндо!

Лусиндо

Кылай болдум кёз джарыгынг, Херарда?

Херарда

Сенсе джангыз дуньяда кыуанчым!

Лусиндо

Кёз джарыгынг Дористео болурму?

Херарда

Кыой, сагынма ол телини, Лусиндо,
Кыаранчагыа тута эдим кёзюнге!
Бек билесе — сенсе мени сюнгеним!

Лусиндо

(Джырлаб). Сен, ариуум, кыаракыашенг,
Мең да кыаракыаш эдим!
Сен башхагыа кыарамасанг,
Мен да кыарамаз эдим!

Херарда

Кетдик юйге, бош кыыйнама джаным,
Сенден сора меннге киши керек тюлд!

Лусиндо

Нек айтмадың, керек эсем, сени мен
Сюйюб, кюйюб-бишиб баргъан заманда?
Энд не этейик,— меннге керек башхады!

Херарда

Огъай, огъай, кел, кетейик, кыйнама!

Лусиндо

Ма бусагъат Дористео келликди,
Суучукъ алыб,— аны бла барырса!

Херарда

(Тобукъланыб). Сени аллында тобукъланыб
тилейме.

Атма мени, аман кюннге джетдирме,
Бир гюнахым джокъду сеннге, билесе,
Бар эсе да, кечер къаруу таб да, кеч!

Лусиндо

Табалмайма кечер къаруу, Херарда!

ДЖЕТИНЧИ КЕРЮНЮУ

Эрнандо эркиши болуб келеди

Лусиндо

Къайда джокъса, къайда тасса, Эрнандо?
Бек излетдинг сен кесинги бюгюнлю!

Эрнандо

Мен да, тейри, сизни излеб, кѣб джортдум.
Стефания юйге къачсын, анасы
Аны джокълай айланганча кѣрюнед!

Лусиндо

Стефания эртде кетгенд юйюне!

Э р н а н д о

Къалай кетед? Къатынгадагы кимди да?

Л у с и н д о

Къатымдагы аны юйге къачыргъан!

Э р н а н д о

Кимди дейсе? Сен шойса да, Херарда?

Л у с и н д о

Олду, олду! Бетин союб ийгенди!

Э р н а н д о

Табсыз этгенд, не терслигин кѳргенди?

Л у с и н д о

Сен былайда болгъан затны кѳргеенг...

Э р н а н д о

Болгъан болду. Биз барыргъа керекбиз.
Араларын айырырла кеслери.

Л у с и н д о

Да сау-эсен кѳрюшейик, Херарда!

Х е р а р д а

Энтда сеннге сѳзюм баред, Лусиндо!

Л у с и н д о

Сакълагъаң бард, заман джокъду, Херарда.

Х е р а р д а

Бир кесекчик, бир минутчукъ, бир сѳзчюк...

Л у с и н д о

Огъай, огъай, ашыгъама, заман джокъ.

Херарда

Кетме, джаным, тохта, джаным, Лусиндо!

Лусиндо

Кетмей болмайд, сау кьал, сау кьал, заман джокь!

Эрнандо

Мен этер да алай эди сени орнунгда!

Лусиндо

Аны суйюб, кьызыб-джаныб, энди уа,—
Ол сьед деб билгенимде,—сууудум!

Кетедиле.

СЕГИЗИНЧИ КЕРЮНЮУ

Дористео

Не ресторан, не бир тюкен ишлемейд,
Бир джерде да табылмайды лимонад!

Финардо

Асыры ачудан эшик-баш да ууатдыкь!

Дористео

Кесингмисе, кьайдадыла кьалгьанла?

Херарда

Чачылгьанла бирем-бирем кьалгьанла.

Дористео

Шахарыбыз аламатды, дейбиз да,
Суу десек а, суу ичерге табмайбыз!

Финардо

Хар не джабыкь, ачдан ёлюб барсанг да!

Х е р а р д а

Не аш, не суу излемейме энди мен,
Не эсе да башым ауруйд бир кесек!

Д о р и с т е о

Сууукъ болдунң болурмуса, Херарда?

Х е р а р д а

Сууукъ къалай боллукъ эдим — иссиме!
Ашырыгъыз ююм таба, — кетейик!

Д о р и с т е о

Тюз айтаса, тынчайыргъа керексе.

Ф и н а р д о

Тынчаяйыкъ, Джетегейли чыкъгъанды.

Х е р а р д а

(Эшитдирмей). Къалай сыйсыз этдинг мени,
Лусиндо?!
Этгенинги къайтармайын къоймазма!

О р а м

БИРИНЧИ КЕРЮНЮ

Э р н а н д о

Аны къой да, бу мёлекге эс бёл деб,
Тюз айтаем аллындан да мен сеннге.

Л у с и н д о

Тын, сёлешме — терезесин ачады.
Ф е н и с а терезеде кёрюнеди.

Ф е н и с а

Айыб этме, таууш этген сенмединг,
Не излейсе, ким керегед, къарнашым?

Лусиндо

Таууш — зат да этмегенме, алай а
Ма бу юйде джашагъан къыз керегед!

Фениса

Ким боллукъса? Атынг кимди? Айтмасанг,
Сен излеген табылгъаед, кърнашым.

Лусиндо

Аллах айтса, сен Фениса болурса.
Мен да ариу танытайым кесими:
Кимди, къызчыкъ, сени кюсеб таралгъан,
Накъырдасын тохтатмайын кыйнагъан?
Кимди сеннге къагъыт джазыб бездирген?
Сени ючюн атасы бла туююшген?
Аны атын биле эсенг,— олма мен!

Фениса

Мени суююб, ёлюб барсанг, Лусиндо,
Хан кюн сайын къагъыт джазыб, кыймасанг,
Накъырдасыз къатынг бла оздурмасанг,
Тюзюн айтсам, мен суюген да ол эди!
Алай айтыб алдагъанма атангы,
Алайчыкъда хыйлалыгъым болгъанды,
Сагъыш этиб, ол хыйламы ангыласанг,
Келлигинги биледем, Лусиндо!
Башха тюрлю джол табмайын сени бла
Бир тюбешиб, айтырымы айтыргъа,
Аллай къуджур дыгаласла этгенме.
Амалсыздан «хо» дегенме атанга,
Мени тилей келгенинде кёб болмай,
Ансын джокъду анга барыр акъылым.
Ичимдегин джашырмайын айтайым:
Хар кюн сайын джюзю келиб тилесе да,
Бу дуняда эрсиз къалыб кетсем да,
Кишиге да барлыкъ тюлме, сен болмасанг,

Сени кѣлюнг башха болур, ким билед,
Алай эсе, айыб этме, тилейме,
Буюкъмайын, тартынмайын, уялмай,
Джерге тюшед, зыраф болад деб кѣоркъмай,
Ачыкъ айтдым сеннге айтыр сѣзюмю.

Лусиндо

Алай сѣзле зыраф къалай болсунла,
Джерге тюшмей, джюрегиме тюшелле!
Эшитгениме ийнаналмай турама:
Тюном болмай, тюшюм болуб къалад деб.
«Сени кѣлюнг башха эсе...» нек дейсе?
Кѣзюм сени джангыз кере кѣргенед —
Андан бери джукъу кирмейд кѣзюме.

Фениса

Баш муратым толад сора мени да?

Лусиндо

Джангыз затны ангыламайма, Фениса,
Болджал салыб, сѣз бергенсе атама,
Ол ай кетсе, не дерикбиз биз анга?

Фениса

Ай кетгинчи, кѣб суу кетер къобанда,
Сагъыш этер заманыбыз бард алкъын,
Биз экибиз тюбеширге мадар табхан,
Анга тыйыншлы бир джууаб да табарбыз!
Бир сылтаула, ѳтюрюкле къуарарбыз!

Лусиндо

Да не этейик, алай эсе, Фениса,
Къарайма да, суймекликден аурусанг,
Ўтюрюкле къурамасанг, иш болмайд!

Фениса

Мен атанга айтхан болджал джетгинчи,
Аллах айтса, киши билмей, джашыртын,

Сен бла мени некаяхыбыз этилсе,
Ишибизге аллах «амин» бир десе,
Андан ары суйгенлерин этсинле,
Сени атанг да, мени анам да, башха да...

Лусиндо

Сейир чырай бергени бла биргелей
Аллах сеннге уллу акъыл да бергенди!

Фениса

Ары дери атанг бизге болушсун,
Тюбеширге таблькъ тюшсе, сеннге мен
Аны юсю бла хапар бере турурма,
Ётюрюкле къуарарма да, сеннге ол,
Кеси билмей, менден хапар джюрютюр.
Сен тюз айтдынг, ётюрюксюз иш тынмайды,
Суймекликни аурууундан аурусанг.

Лусиндо

Энди къачан кёралырма мен сени?
Көрмейин а кёб тезаллыкъ туююлме.

Фениса

Юйде анама келиринги айтырма,—
Мени аллыкъ капитанны джашыча,
Танышыргъа келе эдим де да, кел!
Бир кереге ол таб сылтау болады,
Андан ары кёре-кёре барырбыз!

Эрнандо

Эй, Лусиндо, танг агъарыб келеди,
Чолпан джулдуз кёкге чыгыб джылтырайды.

Фениса

Танг атады, джаным-кёзюм, кете кир,—
Анам къобуб, кёрюб къоюб, къан салыр.

Лусиндо

Сау бол, сау къал, танг джулдузум, Фениса!

Фениса

Сеннге белгим ма бу болсун — ала бар!

Дарий лентасын атыб, терезеден ташаяд.

Эрнандо

Аякъ тюбде чёб сындырмай атлайса!

Лусиндо

Насыбыма джолукы ыанма, Эрнандо!

Эрнандо

Херардачыкъ туююлмеди насыбынг?

Лусиндо

Херардадан меннге ма бу багъалыд!

Кетедиле.

ХЕРАРДАНЫ ЮЙЮНДЕ

Дористео

Менден неге джашыраса, Херарда?
Джюрегинги къыйнаб тургъан неди? Айт.

Херарда

Аны алай сюеме деб турмаем...

Дористео

Ол Лусиндо дегенингеми айтаса?

Херарда

Анга айтама. Мен чырт ансыз болалмай,
Ол паркда къолтукълашыб айланад
Бир башха бла, Стефания деб бир бла!

Дористео

Ким бла, ким бла? Къызны атына не дединг?!

Херарда

Ариу сёз бла, къолу бла да ийнакълай,
Къызны юйюн къурутханды — суйдюргенд,
Тюз къатымда олтураед, къучакълаб...

Дористео

Стефания дединг къызгъа — алаймыд?!

Херарда

Алай дедим — кертиси да алаед!
Не эсе да сейирсиндинг анга бек!

Дористео

Кёремисе аны этген итлигин?!
Тамам мараб ура билди джаш, тейри,
Сени ючюн бек ариу дерт къайтарды:
Стефания мени туугъан эгечимд!

Херарда

Алай эсе, дерт къайтарды керти да...

Дористео

Да кёрейик, тамам эркөк болур ол,
Биз тукъумну сыйы бла ойнаб къутулса!
Эгечими учуз этиб кетелсе!
Не, алыр да — меннге джанын алдырмаз!
Не, алмаз да — меннге джанын алдырыр!

Херарда

Мени джаным алынсамы сюеенг,
Эгечинги Лусиндогъа алдырыб?!

Дористео

Алайсызлай, башха амал кёрмейме!

Х е р а р д а

Елтюр мени, ансыз джаша деме да...
Къуругъаед ма бу тилим, нек айтдым?

Д о р и с т е о

Джаша, джаша, бош ёлесе аны ючюн,
Барыб, аны мен къабына джыяйым.

К е т е д и.

Белисаны юйюнде

БИРИНЧИ КЁРЮНЮУ

Ф е н и с а

Эртде кечиб бошагъанма джашынгы,
Не этгенин билмей эте тургъанды.
Кеси бла да бир танышсакъ боллугъед,
Анга ана боллукъма деб сакъламай...

Б е л и с а

Тюз айтады, танышайыкъ, келсин да.

К а п и т а н

Фульминато, эштемисе, бар, чакъыр.

Ф у л ь м и н а т о к е т е д и.

Ф е н и с а

(Эшитдирмей). Бир бек татлы тыпырдады
джюрегим,
Кёрюшебиз, кёрюшебиз, Лусиндо!

К а п и т а н

(Эшитдирмей). Тейри, къайгъы этдирирчад
бу меннге,
Нек изледи Лусиндону кёрюрге?

Заманында эслемедим бир затны:
Алгы бурун джашха кьатын аллыгъем,
Ол джамалса, этмезедим кьоркьууун,
Аны кьрюб, кел салырма кьыз меннге?
Кьартлыгъыма не таб шагъат болады,
Лусиндону джылтырагъан джашлыгъы!
Мындан ары ол келмесин чырт бери!

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮ

Ф у л ь м и н а т о

Узакъ бармай, тюбев кьалыб, келтирдим.

Л у с и н д о

(Эшитдирмей). Бир бек келед, атлаб
барыб кьатына,
Кёзлерини ариулугъун кьрюрюм...

К а п и т а н

Бек омакъса, тойгъа тебреб тургъанча.

Л у с и н д о

Ол айыбды, демеучененг чырт, атам.

К а п и т а н

Джасан, джасан, айыб болмаз... Атлачын
Аллынг таба, бу кьыз сеннге анады,
Кьолун тут да, джашы кибиб, сыйын кёр!

Л у с и н д о

Джашынг кибиб, тамам кьаты сюерме,
Кьолчугъунгу тут дейд атам, тутайым!

К а п и т а н

«Кьолчугъунгу» деб айланмай, иги джаш,
«Кьол» деб кьойсанг, кьарнынг кьаты бурмазед!

Фениса

Ариу сёзде ауруу болмайд, капитан!

Белиса

«Къолчукъ» десе, «къол» дегенден аманмыд?

Капитан

Болмадынгмы къолун тутуб, ий энди!

Фениса

Тюшюммюдю, тюнюммюдю, Лусиндо?

Лусиндо

Хыйлалыкъгъа мен да уста болгъанма,
Письмом барды, эслетме да, ары ал!

Письмону беред.

Фениса

Иги болду, энд танышдыкъ, Лусиндо,
Ана кибик мен да сени сюерме.
Ашынга да, сууунга да къарарма,
Джан аурутуб юдегили этерме,
Сен джаратхан бир тиширыу бар эсе,
Андан этген муратларынг толсунла.
Сенден умут этиб тургъан къызгъа да
Къууанч-насыб берсин аллах къызгъанмай...

Капитан

Танышдыгъыз, энд бар юйге, Лусиндо!

Фениса

Нек ашыгъад, турсун бизде бир кесек!
Сеннге, анам, энчи сёзюм бар эди...
(Лусиндону письмосун кёргюзтюб).
Къагъыт джазыб бергенд меннге капитан,
Ол кетгинчи тезелмейме окъумай,

Джашыртынчыкъ эрлей окъуб къайтайым,
Капитанны мен келгинчи бир булджут.

Белиса

Окъу былайда — тайдырайым мен аны.
(*Капитаннга*). Кюёу! Сеннге айтыр затым бар эди.

Капитанны бир джанына джанлатады.

Фениса

Письмону окъуйду.

«Ариучугъум, алтынчыгъым, Фенисам!
Мени сюйюб къоярса да, деб къоркъуб,
Севилиягъа джууукъ джерге ашырад
Атам мени джылдан артыкъ заманнга.
Анда сенсиз мууал болуб туралмам,—
Аямайын къарыуунгу-кючюнгю,
Изле да кёр мында тыяр бир мадар!»
(*Лусиндогъа эшитдириб*). Сенсиз, джаным,
бир кюнню да болалмам!
Не этсем да, сени ары ашыртмам!

Лусиндо

Бир билгеенг, къалай уллуд талпыуум,
Сени сермеб къучагъыма джыяргъа!

Фениса

Алай эсе, тамам къаты къучакъла!

Лусиндо

Къояр бир да атам алай этерге!

Фениса

Кёрсюн къоймай. Мен бусагъат абыныб
Джыгъылайым — сен къобар да къучакъла.

Джыгъылады. Лусиндо, къобарама деб, къучакълайды.

Капитан

Эй, зийнадан зийна туугъан, не этесе?!
Лусиндо

Лусиндо

Аякъчыгъы тайыб болду... Къобардым.

Капитан

Мен кесим да къобарырем... Ий энди!

Къалай болдунг?! Ачитдынгмы джугъунгу?

(Лусиндогъа)

Къора мындан басма энди чырт бери.

Лусиндо

Атам!

Капитан

Къора, думп бол. Уруб къыйпаб къоярма!

Лусиндо кетеди.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮ

Фениса

Хата джокъду, ачымагъанд джугъум да.
Асыры къаты болурмуса джашчыкъгъа,
Кёлю къалыб кетди, дейме, ол бизден.

Белиса

Къалды болур, къайтарайыкъ ызындан.

Капитан

Керек тюлдю къайтарыргъа, аны мен
Арт кёзюуде асыры бошлаб къойгъанма!
Бош чакъыртдым былай бери бюгюн да.

Болуб барад хауле, джалкъау, бошбоюн,
Тамблэ элге ашырмасам, болмайды,
Адам болса, анда адам боллукъду.

Белиса

Керти къаты болурмуса джашынга?
Аны кѣрген хауле, джалкъау демезчад,
Бек болуму болгъан джашха ушайды,
Аллай джашха, бир сѣз салмай, барырем,
Мен джангыдан къыз болалсам, сѣз ючюн...

Фениса

(Эшитдирмей). Бусагъатда кел десе да,
барыренг.

Капитан

Ол кесинги ашхылыгъынгд, Белиса.

Фениса

Сениге айтыр джангы хапар бард, анам!

Белиса

(Капитаннга). Айыб этме, хапарына
тынгылайым.

Фениса

(Капитаннга эшитдирмей). Къагъыт джазгъанд
капитан деб, айтханем,
Ол джазмагъанд, аны алдаб айтханем,
Лусиндоду муну джазгъан...

Белиса

Сора уа?

Фениса

Тауукъланы кюлдюреди Лусиндо...

Белиса

Не зат джазыб кюлдюред да сени ол?

Фениса

Келсе, алгъан этеригем, деб джазад...

Белиса

Ким келсе дейд, ангылатмайса сёзюнгю.

Фениса

Сеннге айтады, аллыгъем деб, келалса.

Белиса

Не ол, не сен ойнай, тура кёреме.

Фениса

Ойнамайды. Бек сюеме деб джазад.
Окъуй билсенг, кесинг окъуб билиренг.
Ол да сени болумунгу джаратад,
Аллай къатын кёб къызладан игид, дейд!
Ол иш болса, эки юйню да рысхысы,
Бир болур, дейд, эки къатха кёбейиб...
Андан сора сеннге тилеб айтханы:
Атам бла селешсин да бир кёрсюн —
Мени къошха ашырмасын десин да.

Белиса

Ийнан, къызчыкъ, не айтыргъа да билмейме,
Къалай дейсе, ол асыры джаш болурму?

Фениса

Да болсун джаш, сакъал-мыйыкъ ургъанды.

Белиса

Болмаз, тоба, иги сагъыш этмейин.

Фениса

Арта сагъыш эте-эте турурса,
Ма бусагъат мычымайын бир зат эт.

Белиса

Не эт дейсе, сагъыш этмей, не этейим?

Фениса

Неден да алгъа джашны мында тый, дейме.

Белиса

Хоу, керти да, ол алайды, эм алгъа
Джашны мында тыяр амал излейим
Не да эт да, сен бюгече биз тюбеб,
Лусиндо бла сѣлеширча бир зат эт.

Фениса

Иш тамблагъа къалса, болмаз,— этерме!

Белиса

(*Эшитдирмей*). Тыпырдатдынг джюрегими,
Лусиндо!

Айтханынгча сѳе эсенг мени сен,
Кече, кюн да разы этгенлей турурма!

Кетеди.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮУ

Капитан

Киши къалмад... Экибизни джангыз къоюб,
Къалай иги этди ананг, Фениса,
Къолчугъунгу бир сылайым, ариуум!

Фениса

Аллай затны къалай айтдынг сен манга,—
Алкъын бизге неках-баш да этилмей?!
Ёмюрюмде бир эркиши къатыма
Юч атламдан джууукъ атлаб келмегенд!

Капитан

Джангыз бюгюн ол джаш тели болмаса.
Сени анагъа санаб этгенд, кеч аны.

Фениса

Аджашаса! Тюзюн айтсам, алай тюлд!

Капитан

Айт, джашырма, не зат этди энди уа?

Фениса

Джашырмайым, энтда джазгъан этгенди...
Кетген кече тереземи тюбюнде
Таууш эштиб уянганем джукъумдан,
Къоркъа, юрке, къобуб барыб орнумдан,
Форточкамдан тюшген письмо кёргенем!!!
Ой, не болду? Бетинг бир бек агъаргъанд?!

Капитан

Да бешишлик этиб къойд да башымы,
Кереклисин табдырмасам болмайды!

Кетеди.

Фениса

Бусагъатдан тереземи тюбюне
Письмо джазыб кёрюнюрча салайым,
Кече келиб ала билир Лусиндо.
Кел, сюеме, деб къадалыр анама,
Лусиндогъа барыр ючюн, анам а,
Не да этиб, аны элге ийдиртмез!

Орам

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Капитан

Тохта алай! Мени кёрюр-кёрмезлей,
Бек ашыкъдынг. Къара бери кёзюме,

Бет теринги къалынлыгъын бир кѳргюзт!
Бармыд сенде бет дегенни бир джугъу?
Къалай къойдунг этиб мени бедишлик?
Кесимдеди айыб-терслик. Сени мен
Эртдеден да элде тутсам, биллигенг...

Л у с и н д о

Эл узакъдад, элге огъай, андан да
Бек узакъгъа тас болургъа разыма,
Эшитмез ючюн сени ауур сѳзюнгю!
Нек къыйнайса чырт гюнахсыз джеримде?!

К а п и т а н

Аллах кѳред, чыкъгъан эдим айыбдан,
Айтмагъанмем, ол къыз сеннге анад деб?

Л у с и н д о

«Къол» деб къоймай, «къолчукъ» дедим къолуна,
Не къан джауб къалды, дейсе, аны ючюн?
Не бош зат да таякъ болад башыма!

К а п и т а н

Кече аны терезесин ачыб сен,
Къагъыт атыб айланнганынг бош зат тюлд!

Л у с и н д о

Мен атханма къагъыт джазыб, дей эсенг,
Къарасанг а, алай эсе, хатына,
Мени къолум джазгъан эсе, сояренг!

К а п и т а н

Бир башхагъа джаздырыргъа болмайменг,
Андан да бек союллукъса аны ючюн!

Л у с и н д о

Бу къыйынлыкъ къайдан чыгъад, Эрнандо?!

Э р н а н д о

Письмо (*капитанга эшитдирмей*) джазыб
терезеге саллыгъын,
Мен билген бла, айтхан эди Фениса!

К а п и т а н

Былай бери келедиле, Лусиндо,
Бедишибиз ачылмасын,— сёлеше!

Ю Ч Ю Н Ч Ю К Е Р Ю Н Ю У

Д о р и с т е о

Ма былайдад, атасы да къатында...

Ф и н а р д о

Атасындан бир джанын ал да, айт.

Д о р и с т е о

(*Лусиндогъа*). Айыб этме, сени излеб келеме,
Биз экибиз сёлеширге керегек...

Л у с и н д о

Да, сёлеше тура эдим, алай а
Айтыр сёзюм бард дей эсенг, тынгылайым.

К а п и т а н

Ол джаш кимди, не зат излейд, Эрнандо?

Э р н а н д о

Эки джаш да тенглерилле эртдеден.

К а п и т а н

Джашны къанын таб кёрмедим, ант этдир.

Д о р и с т е о

Экибизде не джууукълукъ, не тенглик
Болмагъанын биле эсенг да, Лусиндо,

Сора мени джауум болуб нек чыкъдынг,
Сен джаратыб тургъан къызгъа мени да
Кёзюм къараб эте эсем накъырда?

Лусиндо

Джау нек болдум? Джокъду бир зат джаулугъум!
Херардагъа айта эсенг, къайгъырма,—
Къойдум аны сеннге башы-тюбю бла!

Дористео

Бусагъатда Херардада тюлдю иш.

Лусиндо

Кимдеди да? Ангыламайма дауунгу.

Дористео

Атанг къараб турмагъаны болса уа,
Башха тюрлю айтыр эдим даууму...

Лусиндо

Ангыламайма. Айт да ангылат адамча.

Дористео

Бек ангылайса — Херарданы ачыуун
Менден алдынг, эгечими терилтиб...

Лусиндо

Не мен, не сен шашхан эте болурбуз,
Кимд эгечинг? Танымайма, билмейме.

Финардо

Херарданы хыйлалыгъы болурму?

Дористео

Кече кимни паркга алыб баргъаненг?
Тюз къатынгда олтурамед Херарда?
Къызыны атың, ол эшитмесе, билирмед?
Стефания мени туугъан эгечимд!

Лусиндо

Энд ангыладым — башха кызыед биргеме,
Бир боллукъбуз кѣб турмайын аны бла...
Биргемдеги ким болгъанын Херарда
Билмез ючюн, Стефания дегенем —
Ауузума келген атны айтханем!

Дористео

Сейир ишге бир къарагъыз, ант этдир,
Терсге кетиб айыб алдым, Лусиндо!
Кеч, тилейме, аллахынг бла... Алай а
Мен бюгече джукълар ючюн тынч-рахат,
Айт аны да, бир амалынг бар эсе:
Стефания туююл эсе, кимди кыыз?

Лусиндо

Фенисады кызыны аты, хоншумду,
Алгъанымы кѣб турмайын эшитирсиз!
Энди айыб этмесегиз, кетейим.

Дористео

Иги джолгъа, аллах айыб этмесин,
Фенисанг бла узакъ ёмюр джашатсын!

Лусиндо кетеди.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЧЮУ

Капитан

Джанлаб барад, ол да барыб ызындан,
Экиси да, мен кѣрмезча бир джерде,
Туююшюрге акъыллары болурму?

Эрнандо

Сѣлеш да кѣр, эшта, алай болгъаед...

Капитан

Джашла, сизден тамадама,—кечигиз,
Къайгылыма, тейри, сизге бир кесек.
Ол баргъанга гурушхагъыз-зат болуб,
Тёгерсиз да, тюйюш ачыб, кызыл къан...

Финардо

Тейри, алджаб, табсыз этиб къояк,
Лусиндогъа джалгъан даула бош айтдыкъ,
Кече паркда бизден кызы бла болдунг деб,
Энд ангылашдыкъ, ол биз кьоркыгъан кызы
тюйюлд,
Ким эсе да, Фениса деб, бир башхад...

Капитан

Фенисамы?! Къалай айтдынг атына?

Дористео

Фениса деб алайд аты, хоншусу...
Лусиндогъа бош гюнахлы болгъанбыз!

Капитан

Бош айтасыз Лусиндо деб сиз анга,
Эшекди ол, узункъулакъ гылыуду,
Паркда кече ким бла болдум, деед ол?

Дористео

Фениса бла... Сюйюб аллыкъ кызы бла!

Капитан

Алмагъаед, алай болсун ийманы,
Менме аллыкъ, кёб турмайын эшитирсиз!

Дористео

Алдаб къачды... Ай, анасын алгъан а!

Финардо

Сабийлени кьозугъанча, кьозуду!

Дористео

Да кёрейик узакъ кетсе къутулуб,
Этмей къоймаз анасы да джылауун!

Кетедиле.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮУ

Капитан

Кёрдюнг аны, итден туугъан баланы,
Атасыны джолун кесиб кюрешгенин...

Эрнандо

Бош айталла, аллай туююлд Лусиндо.

Капитан

Бош айтмайла, мен бир хата салгъынчы,
Тамбла огъуна, танг атмайын къорасын,
Кереклисин кечесинден къураб къой!

Эрнандо

Сеннге келин келтиргинчи мычырмек?!

Капитан

Ол къорамай, меннге келин келлик тюлд,
Кёкде джулдуз ташайгъынчы, ташайсын!

ЮЧЮНЧЮ СУРАТ

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Лусиндо бла Эрнандо ингир бола
Белиса джашагъан юнню къатында
кёрюнелле. Лусиндо тамам
омакъ плащ бла бёрк кийибди.

Лусиндо

От чакъдырад, джанад, дейсе меннге атам?

Э р н а н д о

Андан да бек ол экиси джаналла...

Л у с и н д о

Не дейле да? Фенисаны айтханек.

Э р н а н д о

Айтханынгы ётюрюкге чыгъаргъанд,
Фенисаны мен алама деб, атанг.
Къолгъа тюшсенг, саллыкъдыла бир хата,
Таб керти да элге къораб кетерменг?

Л у с и н д о

Эл хапарла къалгъандыла — Белиса,
Не да этиб, мени мында тыйдырад...

Э р н а н д о

Къайдан билдинг аны алай этерин?

Л у с и н д о

Джазыб айтад письмосунда Фениса,
Андан сора бир зат джазад дагъыда:
Джарашдыр да Белисаны тиле дейд!

Э р н а н д о

Къалай айтад къарт къатынны тиле деб?
Суугъа секир деген кибики, — неди ол?

Л у с и н д о

Эшитдиресе — тамагъынгы бошлама!

Э р н а н д о

Аллай затны айта болмаз кёлю бла —
Бир таб акъыл келген болур башына!
Белиса бла сёлешеме, дей эсенг,
Сёлеш да кёр, терезеси ма буду.

Лусиндо

Сёлешмесем боллукъ тьююлд, алай а
Сен мен бол да, Белиса бла ушакъ эт,
Мен кесим а сёлешейим кызы бла.

Эрнандо

Сора не ушакъ этеригем аны бла?

Лусиндо

Тиширыу бла кяллай ушакъ этелле?
Сюймекликни аурууундан сёз башла,
Сюеме да, ёлеме де, бир зат айт...
Не да болсун чырт кесинги танытма.

Эрнандо

Сёлеширге сенден артха кялмазма,
Кийингеним кялай болсун?— зыккылма!

Лусиндо

Плащымы да, бёркюмю да берейим.

Эрнандо

Да мен бек бай, бек омакъ джаш болама,
Сен а, алан, кялай этгин, джунчумай,
Мен кяблагъан быстырланы кябласанг?

Лусиндо

Джунчумазма: сыйым-багъам бар эсе,
Чыкъмай кялмаз, кяллай быстыр кийсем да...

Эрнандо

Аны уа айтма... Омакъ плащны кийгенлей,
Къара кесинг, мен сен болдум, сен — мен!

Лусиндо

Т-с-с, сёлешме, экиси да — майнама...

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Белиса бла Фениса балконнга чыгдадыла.

Белиса

Юйге кирчи, мен былайда къалайым,
Сёлеширге тартымасын мени бла...

Фениса

Кимге айтаса, келгенмиди Лусиндо?

Белиса.

Ол сюелген экеуленни бири олд.

Фениса

Биргесине сирелген да — Эрнандо
Да ишигиз огъур бла башлансын,
Сёлешигиз. Айтсын сёзюн Лусиндо.
Ашыкъмагъыз. Сизге чырмау болмасын —
Мен да сёзге Эрнандону-тыяйым!

Белиса

Келедиле. Кете кириш, Фениса,
Тюз айтаса, Эрнандону тый сёзге!

Эрнандо

Ингиригиз ашхы болсун, Белиса!

Белиса

Сау бол, сау кел! Не этесе, Лусиндо?!

Эрнандо

Не этерикме?! Сюймекликни отунда
Сени кёрген кюнден бери джанама,
Ичимдегин сеннге ачыкъ айталмай,
Ачыкъ этмей, ичимде да тыялмай,
Аманыма джетдим, тейри, бошалдым,

Табхан анам танымазлыкъ болгъанма,
Сен да къалай таныялдыңг, билмейме!

Б е л и с а

Айтыб къоймай, бош джашырыб тургъанса,
Иги этдинг айтханынгы, Лусиндо,
Ийнан, мен да мындан ары сени бла
Ол сен айтхан къызыу отда джанарма.
Бир зат барды джангыз мени джунчутхан:
Мени къызым сени атанга барады ,
Барады да сеннге ана болады,
А ол сеннге ана болса, сора мен
Сеннге, джаным, болмаймамы къарт ана?
Къарайма да, болалмайма алай мен,
Не ючюн десенг, сени сёзюнг, Лусиндо,
Мени бюгюн джангы джетген къыз этди,
Санларыма уллу джашлыкъ салды да!

Ю Ч Ю Н Ч Ю К Е Р Ю Н Ю У

Ф е н и с а терезеде кёрюнеди,
Л у с и н д о г ъ а къол булгъайды.

Ф е н и с а

Эй, Лусиндо!

Л у с и н д о

Сенмисе, Фениса?

Ф е н и с а

Бери атла — суйгенлени джунчутма.

Э р н а н д о

Джангы джетген къыздан толуд дуня,
Сени табыб, меннге киши керек тюлд,
Сен джумарыкъ тауугъумса, булбулум,
Ала бары — къутсуз джюджек балала!

Белиса

Джюрегимде керти булбул джырлатдынг!

Лусиндо

Эшитемисе?

Фениса

Чот таб барад, не джаншагъед Эрнандо,
Ийнандырыб бошагъанды анамы,
Энди элге сени бек да ийдиртир!

Лусиндо

Къайгъыма, тейри, андан къалсам да:
Атам сени, ай кетгенлей, кесине
Элтир ючюн къадаллыкъды, билебиз,
Не зат мадар этерикбиз, Фениса,
Ол болджал кюп джууукълашыб келеди!

Фениса

Бу дуньягъа мен сени ючюн келгенме,
Сенсиз джашау керек тюлд, деб, айтдым...
Аллах кеси бергенд бизге суймеклик,
Суймеклик а уста этед амалгъа,
Мен кѐб излеб табхан амал алайды:
Къараб турмай ол болджал кюн джетгинчи,
Башыбызгъа оноу эте билейик,
Джюрегингде таукеллигинг бар эсе,
Джукъ билдирмей, биз бир джары джанлайыкъ,
Сен «хо» десенг, тамбла огъунакъ кетейик,
Къайры десенг, алай ары хазырма!

Лусиндо

Да мен къалай къоярыгъем «хо» демей?
Сени сѣюнг меннге къанат береди,
Мындан ары сени артыкъ сюерме,
Къол аяздан тюшюрмейин тутаргъа,
Бир кюнню да мыдах этмей джашатыргъа

Кюреширме, эте эсенг таукеллик!
Хар ненги да хазыр этиб джат кече,
Танг атханлай, мен келирме — кетербиз!

Фениса

Этибизни ашарыкъла, алай а
Джазыуубуз алай эсе, не этейик?!

Белиса

Тамбла огъунакъ бар дегенди, сора, ол?

Эрнандо

Тамбла дегенд... Фениса ючюн этеди,
Анга кезюм къарайды, деб, ашырад!

Белиса

Да керти да кесек къарай болурму?

Эрнандо

Джер оюлуб джутсун мени ичине,
Джаханимни ачы оту кюйдюрсюн,
Бутум сынсын, тишим тюшсюн, кезюм чыкъсын,
Анга кезюм къарай эсе чырт мени!

Лусиндо

Ибилисни да кезюм байлар Эрнандо!

Белиса

Ийнанама, къор болайым джанынга!

Фениса

Эшитемисе, аман тюлдю чотлары!

Лусиндо

Бир-биринден айырыла башлалла!

Э р н а н д о

Былай бери къарайдыла, кеч болгъанд,
Кёб тыймайым, иги тюшле кёр кече,
Ингир ала тамбла энтда келирме!

Б е л и с а

Да, сау-эсен кёрюшейик, Лусиндо!

Б е л и с а ташаяды.

Л у с и н д о

Биз да энди чачылайыкъ... Кёрлюкле!

Ф е н и с а

Чачылайыкъ. Тамбла бирге болабыз!

Л у с и н д о

Энтда сенсиз бюгечени тёземе...

Ф е н и с а

Тёз, не этейик, джангыз кече тёзерсе!

Л у с и н д о

Тамбла келиб билдирirme джашыртын.

Ф е н и с а

Терезеден къарай-къарай турурма,
Джаным-кёзюм, иги джолгъа бар энди!

Л у с и н д о

Сау къал, сау къал, джарыкъ джулдуз Фенисам!

ХЕРАРДАНЫ ЮЙЮНДЕ

Х е р а р д а

Аллах айтыб, Фенисаны, керти да,
Ол къарт бабас кеси сюе болурму?

Дористео

Кеси айтханед мен алама аны, деб,
Алай эсе, бир ишексиз, Лусиндо,
Эгечинги билмейме деб, бош айтад —
Алдаб ийгенд итден туугъан ол, сора?!

Херарда

Тохта, тохта! Къызы сен да суйгенча,
Алай ангылаб, къарт болурму алдагъан,
Лусиндо бла сен сѣлешген сагъатда
Экигизни арагъызы таб кѣрмей?

Дористео

Къайдам, тейри, къалай-алай болса да,
Тюзюн билмей, табалмайма кечиниу.

Херарда

Аллах кѣред табмагъанны кечинмек!
Ол тюлмюдю дыгаласым мени да?
Энди тюзюн излей эсек, биз барыб
Фениса бла сѣлешмесек, болмайды!

Дористео

Да биз «шып» деб салыб барыб соргъанлай,
Къайдан билдинг хапар айтыб башларын?

Херарда

Да айтдыра билсенг, чучхуб, нек айтмайд?
Былай этсек: мен къычырыб, хахайлаб,
Къартчыгъадан къачыб кирген джюджекча,
Аны юйюне къачыб барыб кирейим.
Сен да сюр да, мени ызымдан кир да кел,
Атыл манга, къамангы да чыгъар да..

Дористео

Чабдым, кирдим, сюрдюм, джетдим, — сора уа?!

Х е р а р д а

Алда, сора, юй бийчемди бу де да,
Гаджи, кьахме, гатчай де да, от чакъдыр,
Лусиндо деб биреу бла тутханма —
Эшигими джабханд де да, уч манга...
Фениса да мени сенден айырыр,
Сен да кетиб, биз экибиз кьалсакъ а,
Билмегенча этерме да башларма,
Лусиндону суйгеними айтырма,
Айтырма да, хапарына тынгыларма,
Айтдырырма, айтмайма деб тургъанлай,
Аны тилин бошлар мадар табарма.

Д о р и с т е о

Я, аллахым! Уллуд кючюнг-кьудретинг!
Бу биз билген дуняны юсюнде
Тиширудан харам инсан болурму!

Х е р а р д а

Да, тиширыу, харам-хыйла болмайын,
Эркишини кьолгъа кьалай джыйсын да?

БЕЛИСАНЫ ЮЙЮНДЕ

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

К а п и т а н

Тейри, ант этдир, бош тебгенме, алай а
Джукъ айтмагъанд — къайдан эди биллигим?!

Б е л и с а

Кесиме да айтмай туруб, энди айтад!

К а п и т а н

Да алгъышда айтыр кибики болад иш,
Бек разыма, огъур бла башлансын.

Белиса

Да, алай эсе, джашны элге ашырма,
Джашынг кетсе, къалай тынсын ишибиз?!

Капитан

Да билмейин ашыраем, билсем а,
Элге ашыргъан огъай эсенг, мен кесим
Ишигизни къолгъа алыб, бюгюннге
Экигизни джалгъашдырмай къоймазем!
Да энтда кеч тюлд, муратыгъыз толады...
Бир болабыз ол бла сен бла, бу бла мен
(Фенисаны кѳргюзтюб).

Арабызда джууукълукъну алай бла
Биз къурч кибик бегитебиз. Бир къара:
Къыйын ана бола эсенг сен манга,
Лусиндо да къайын ата боллукъду;
Сени къызынг къыз болад да джашыма,
Ары айланыб анасы да болады:
Мен а сени бола эсем кюѳеюннг,
Сен да мени келинчигим боласа!
Минг бюсюреу уллу аллахха — ол бизни
Барыбызны тѳрт къат джууукъ этеди,—
Аллай насыб кѳб адамгъа берилмейд!

Белиса

Да кеч этме, биз сѳлеше тургъунчу,
Тау артына джашынг аууб кетмесин.

Фениса

Къыйналлыгъем, элге кет деб, къыстасанг,
Меннге чамчыкъ этгенди деб, джарлыны...

Капитан

Сеннге чам-зат билмей этгенд — ол бошду,
Элге ийгеним аны ючюнед, Фениса,
Мында турса, хауле болуб бараед...

Стефания деб бир къыз бла айланыб,
Аз-буз къалды бир палахха тюшерге —
Ол къыз ючюн аны мараб экеулен...
Аллыкъ элге, мен болмасам, къабчыгъын!

Белиса

Не къыз ючюн, къалай дединг? Кимди ол?

Фениса

Аллай хапар керти болса, не этгин?

(Эшитдирмей).

Капитан

Ким эсе да, кери болсун! Кимни да
Къоя эсе сени ючюн, Белиса,
Акъыл кирген болур аны башына,
Барайым да джашны джолдан тьяйым.

Кетеди.

Белиса

Сабий кибик, неди сора этгени?
Бир башханы сюе эсе, мени бла
Алай татлы нек сѣлешди Лусиндо?
Келе-келиб, меннге къайгъы нек салды?

Фениса

(Эшитдирмей). Сеннге къайгъы салгъаны

уа бош эди!

Мен не этейим? Нек безиди мени бла?
Сюеме деб, ёлеме деб ант этиб?

Белиса

Не зат дединг, эшителмейме, иги айт.

Фениса

Да къарт, дейме, билмей айтды болурму?

Белиса

Да болгъа эди алай, къызчыкъ! Эшитдингми?
Ким эсе да къонакъ келе болурму?

Херарда чабыб киреди, ызндан,
къамасын да джылтырата, Дористео).

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Херарда

Эй, марджала! Бир болушлукъ, болушлукъ!
Эрим сояд, къутургъанды, шашханды.

Дористео

Гаджи, къахме, къутулгъаенг сен менден!

Белиса

Ой, не болду, ой, не болгъанд! Ашхы улан,
Къан саласа, этме, джаным, дженгиллик!

Фениса

Ой, къарнашым, джанын алыб къояса.

Дористео

Ай, былайда сиз экигиз болмайын,
Бир тюшгеед орам къанчыкъ къолума,
Бу къама бла ичин джарыб къоярем.

Херарда

Къанчыкъ деме — юй бийченгме сени мен!
Чанч къамангы джюрегиме, чанч бери!
Джаб эшигин кесинг тургъан мекамны —
Джюрегимде сен болмасанг, ким джашайд?

Дористео

Къахмеленме, ауузунгу джабыб къой.

Фениса

Шайтанлагъа алджатаса кесинги.

Белиса

Дженгил болма, кел, былайдан кетейик.
Муну кёрсенг, кьозгъалгъанынг сууумаз.
Юй бийченги аты неди, былай турсун.

Дористео

Стефания! Адам атды аты уа,
Атда не бард? Кеси орам кьанчыкьды.

Белиса Дористеону бир джанына джанлатады.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Фениса

Хай, хай, кьаллай уллу кьыйынлыкьдан
кьутулдунг?!

Херарда

Дыды-дыды, бютеу саным энтда джызылдайд.
Энд не этейим, кьайры джерге кирейим?

Фениса

Титиреме, кьоркьма-кьоркьма, нек джанад?

Херарда

Атам, анам мени джашлай ма мынга
Бергендиле, кесим суймей тургъанлай,
Андан бери азаб чеге джашайма,
Энд башымы суугъа атмасам, болмайма,
Энд кесим ёлтюрмесем, билмейме...

Фениса

Къалай айтынг аллай затны, тели кьыз?
Аллах алад берген джанын, биз алмай.

Херарда

Ах, мен джарлы, мен сынагъан затны уа
Джауума да сынатмасын уллу аллах:
Ол къалайгъа баргъан затды, бир айтчы,
Чырт суймеген адамы бла джашагъан?

Аллындан да джаратмаем эрими,
Арт джылда уа, кесим суйген бир джашха
Тюбегенли, джаратмайма бююн да!
Бир джарагъан джерим болур аллахха—
Толу джылны меннге зауукъ этдирди:
Былай мында, бу орамда, бир юйде
Ол джюрегим керти суйген адам бла
Биз джашыртын тюбей-тюбей тургъанек,
Ма бююн а ол сен кѳрген сарубек,
Ызчы итча, мараб келиб ызымдан,
Экибизни кѳргенди да къойгъанды...

Фениса

Сени огъесе, нек болмадынг сагъыракъ?
Аллай джерде эм бек керек — сакълыкъды.

Херарда

Кѳргенингчад, таб тюлд чотум. Аны юсюне
Андан да бек бир кыйынлыкъ къошулгъанд:
Мени наным, джандан суйген адамым,
Менден тоя башлагъанча таныйма —
Етюрюкмюд-кертимиди, билмейме,
Джюрегиме ауруу берген бир хапар
Эшитдиргенле: Фениса деб бир къызгъа
Лусиндону кѳзю къарайд, дейдиле!

Фениса

Лусиндому? Олмуд «наным» дегенинг?

Херарда

Олду мени кѳз джарыгъым, къууанчым!
Лусиндоду! Таный, биле болурмуса?

Фениса

Ах, мен джарлы! Ол огъунакъ болгъаед
Мен танымай, мен билмейин къалгъаным.

Х е р а р д а

Не эсе да бетинг бир бек агъарды.

Ф е н и с а

Ол къарабет, ол уятсыз, ол бетсиз,
Аллах уруб тюрб этерик Лусиндо,
Сенден да бек мени алдаб айланад,
Сюеме деб, антла этиб, суюдюрюб,
Сени нанынг, наным болуб мени да,
Ол алыргъа, мен барыргъа деген эдик!

Х е р а р д а

Къан джауарыкъ, безий тура кереме,
Мени — наным, сени — нанынг, дагыда —
Аны юсюне Фениса деб ючюнчю...

Ф е н и с а

Не ючюнчю, мен кесимме Фениса!

Х е р а р д а

Оу, мен хариб, тегюрб къойдум ичими,
Ах, къабышыб къалгъа эди аузум.

Ф е н и с а

Къоркъма энди, Лусиндоны береме
Мындан ары сеннге башы-тюрбю бла.
Мен а анга дерт къайтара билмесем,
Адам тюрлме, тарс деб эки жарылсын:
Анга ачугъа, атасына барама!

Х е р а р д а

Да меннге да керек тюрдю энди ол,
Чырт къатыма басдырмазма, ёлсе да,
Аузуна антын джухтан эркиши
Тиширыугъа не игилик кергюзтюр?
Мен да къоймам, сен да къойма къатынга.

Фениса

Келиб кёрсюн, эркек эсе, кьатыма.

Херарда

Сен ансыз да насыбынгы табар эдинг,
Мен не этейим — айырылдым юйюмден,
Эгечим бард — аны таба кетейим.

Фениса

Да аллахха бол аманат, келе тур,
Эгечимден сени башха кёрмезме.
Керек затны кеч болгъунчу билдирдинг.

Херарда

Аллах айтса, келе-келе турурма,
Сау кьал, сау бол, джаным-кёзюм, Фениса!

Анга эшитдирмей.

Ай ичинги бир тёкдюрдюм, тели кьыз,
Тюу дегинчи, Лусиндодан айырдым!
Энд сени да бир кёрейим, Лусиндо!

Кетеди.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЧЮ

Башха эшикден Лусиндо гузаба киреди,

Лусиндо

Къараб туруб, кесим кириб келеме,
Хазырмыса? Пайтонубуз эшикдед!
Аллах айтса, бир болабыз биз бюгюн,
Киши бизни айыралмаз ёлгюнчю.
Мычымайыкъ, пайтонубуз эшикдед,
Шыбылача, аллай атла джегилиб,
«Тюу» дегинчи тас болайыкъ былайдан,
Лшыгъайыкъ, мычымайын, чыгъайыкъ!
Алай тюрлю нек къарайса, ариуум!

Фениса

Къаллай къан бла къарарымы излеенг?
Уртлаб келе болурмуса бир кесек?
Сен аллайла кимге айта тураса?

Лусиндо

Джукълаб тура болурмуса сен алкъын?
Уян, эс джый, тирил, джаным, Фениса!
Нек тынгылайса? Бери келиб тюнене
Сѣлешгеним сени бла тюлмеди?

Фениса

Сора, не зат сѣлешгененг мени бла?

Лусиндо

Анга къара, тюбешгенмек тюнене?

Фениса

Тюбешгенек, тюз айтаса, сора уа?

Лусиндо

Да не оноу этген эдик, иги кыыз?

Фениса

Мени анамы алыргъаед оноунг,
Мен а оноу эртде этгенме атанг бла.

Лусиндо

Бош ойнайса, тейри, мен да, ант этдир,
Чабыры бла боза ичген джаш тюлме...

Фениса

Залим джашса, ма аны ючюн анамы
Сеннге бериб, ёге кызынг болама.

Лусиндо

Да сен тюлеинг, суймекликни, шынкъартып
Ёрге джагыб, экибизни джылытхан?
Сен тюлединг, келечини орнунда
Мени атамы арабызда джюрютген?
Меннге аны тилечи деб, тилетиб,
Сен тюлединг ананг бла ойнаган?
Не телием тиширыугъа ышанган?!

Фениса

Да тилеген этген эсенг, энди ал!
Ал да джаша, сеннге озуб боллукъду.
Джаш эсе да Стефаниянг джылы бла,
Анам андан алкъын ариу кёрюнед!

Лусиндо

Эшегинги нек ёлгепин энд билдим,
Сени огъесе, аллындан да айтсанг а.
Не бла суйсенг, ант этеме аны бла
Стефания деб, аллай къыз билмейме.
Эрнандогъа джангылгъанла олду деб,
Кече паркда тиширыуча джасаныб,
Чепкен кийиб, джаулукъ къысыб Эрнандо,
Мен да аны къолтугъундан къадалыб,
Чыкъган эдик, биреулени къозургъа...

Фениса

Башхадыла сиз къозурукъ телиле,
Сен алдарыкъ тели тюле, Лусиндо.

Лусиндо

Сора тели туююл эсенг, кетейик.

Фениса

Мени къой да, тау артына кет, элге
Неда огъай, элге барма, юйюнде

Джарлылыкъла кѣб болурла — тындыр да,
Элт анамы тамбла огъунакъ юйюнге.

Лусиндо

Да, кѣресе, толу боддум сѣзюме:
Айтханымча, хазыр болуб келген эм!
Энди сени кѣрмез джерге кетеме,
Сен а, бар да, атам бла бир юй бол,
Джашай барсанг, этгенинг ангыларса,
«Ай медет», деб туб эрнинги къабарса!

Кетеди.

Фениса

Тохта, тохта! Огъай, бар! Бар! Кет кѣзден!

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮ

Эрнандо

Айыб этме, кесим кириб келеме,
Нек чыкъмайсыз? Лусиндо уа не болду?

Фениса

Нек чыгъаек? Лусиндо уа джокъ болду.
Кереклисин иги табыб джанлады.

Эрнандо

Кереклиси сен эдинг да? Сени ючюн
Джарашдырыб айланмаймыд пайтонну?

Фениса

Мыйысына сохан, сарысмакъ тууралыб,
Не этгенин билмей, джортуб айланад,
Бармайын а Лусиндо бла, гырт анга,
Стефания барсын, миниб пайтоннга!

Э р н а н д о

Сен бузулуб, аны ючюнмюд тургъанынг?
Бош бузулма, Стефания уа кимди ол?..
Стефания бузгъан эсе, менме ол!

Ф е н и с а

Сен Джагайны Багайыса, билеме,
Ётюрюкге хазыр шагъат боласа.

Э р н а н д о

Башыбызда аллахыбыз шагъатды,
Ант этейим къуран алыб кьолума,
Тиширыуча, мен кийиниб чыкьгъанем
Лусиндону биргесине орамгъа.
Херарда деб бир къыз бард да, ма анга
Ачыу этиб, джарыр ючюн джюрегин.

Ф е н и с а

Херарда уа къайдан чыкьды, кимди ол?

Э р н а н д о

Алгъаракъда, сеннге дери, Лусиндо
Херардагъа чам-накьырда этеед,
Энди кьойгъанд, къатына да басмайды,
Сени блады джангыз джаны, Фениса!
Боппа-бошха кьыйнагъанса джюрегин.
Не айтайым, анга барыб, айт бир сёз.

Ф е н и с а

Да не айтайым, анам келед, кёрюнме...

Э р н а н д о

Терс болгъанса, да кетейим, къачайым.

К е т е д и.

АЛТЫНЧЫ КЕРЮНЮУ

Белиса

Тоба, ол джаш андан бери эринмей
Хапар айтыб, иги ачды кёзюмю.

Фениса

Кесими айтды? Къалай болду хапары?

Белиса

Да бек тюрлю хапар айтыб барады:
Олсагъатха сени суюнуб бошагъанд.

Фениса

Мени суймей, юй бийчесин суйсе эд!

Белиса

Сени суйгенд, келсин мейнге деб тилейд.

Фениса

Эки къатын къалай тутсун, джарлы джап,
Джангыз бирге кючу джетмей тургъанлай?

Белиса

Ол джаш джашды, джокъду аны къатыны,
Алдаб айтханд тиширыучукъ, иш этиб.

Фениса

Да не хайыр излеб алдайд башына?

Белиса

Эгечинден хапар излей келгенд джаш.
Тиширыу а Лусиндону суюди,
Ма аны ючюн алдагъанла, тиллешиб.

Фениса

Да бек кёбге къайгъы салгъанд Лусиндо.

Белиса

Кимден да кѣб меннге салгъанд, билесе.

Фениса

(Эшитдирмей). Алайын а аллах кесн билеед...
Насыбымы аджашдырыб кѣояем,
Не этсем да, ма бюгече былайда,
Экибизни некаяхыбыз этилсин.

(Белисагъа). Бусагъатда келиб кетди Лусиндо,
Сеннге, анам, исси салам айтаед.

Белиса

Чакъырсаңг а! Узакъ болсун саламы!

Фениса

Салам бериб, андан сора айтханы:
Киши билмей, ма бюгече джашыртын,
Сизге неках этилмесе, болмайды,
Не ючюн десенг, сиз джюрютген муратха
«Хо» демейди не эсе да атасы.

Белиса

Биле эдим андан къайгъы чыгъарын.
Аны джашы мени алгъан сагъатда,
Ол къарт бабас, джаш къызчыкъны алды деб,
Къоркъгъан эте болур элни сѣзюнден...
Да Лусиндо энди къачан келликди?

Фениса

Ма бюгече, аз къарангы болгъанлай,
Келиб, неках этдирейик дегенед.

Белиса

Да къарангы болуб келе турад да,
Мен юсюме бир башха зат къаблайым.

Фениса

Къабла, къабла, шыб деб келиб къалмасын.

Белиса

(Эшитдирмей). Къуанныгъым кёрюннгенед
Тюшюмде,
Тепсеригем, тартынмасам къызчыкъдан —
Алайсыз да ёлюб барад сукъланыб.

Кетеди.

Фениса

Насыбымы табар ючюн дуняда,
Мен этмеген джукъ хыйлалыкъ къалдымы?

ДЖЕТИНЧИ КЕРЮНЮ

Капитан

Мындамыса, къарылгъачым, Фениса?

Фениса

Иги этдинг, келгенинги, мындама.
Бир таб акъыл тюшгенд бюгюн башыма:
Соза турмай, айдан боллукъ ишибиз
Не боллукъду ма бюгече этилсе?

Капитан

Айтханынги ангыламайма, Фениса?

Фениса

Неках, дейме, ма бюгече этилсе.

Капитан

Къарылгъачым, кёгюрчюнюм; булбулум!
Алайчыгъын бир къайтарыб айтсанг а.

Фениса

Некахыбыз ма бюгече этилсин.

Капитан

Кеч этиллик эртде этилсе — алакат!
Джюрегиме эки кьанат битдирдинг.

Фениса

Сора, кьушча, учуб бар да хазырлан:
Омагъыракъ кийинирге керексе.
Джашынг кийген кийимлеча, бир зат кий,
Сакъалынг да бираз узун болурму?
Таб боллукъ эд гымышыракъ кьыркьдырсанг.
Хар ненги да джарашдыр да кьайыт бери.
Афендини хазыр этиб турайым.

Капитан

Къарылгъачым, мен кьуш кибик учайым.
Тюу дегинчи бери кьайтыб келейим.

Фениса

Лусиндо бла Эрнандону ала кел.

Капитан

Бери келиб не этеди Лусиндо?

Фениса

Экиси да бачхабызда бугъунуб,
Бир кесекни къараууллукъ этсинле...
Эшигими ким эсе да бюгече,
Дыгъырдатыб, къагъыб тургъанд тохтамай,
Мен да тангига кез къысмайын чыкьгъанма.

Капитан

Ол кимди да аллах урлукъ? Мен аны
Бир бууайым, кесим болуб къарауул.

Фениса

Сен бюгече мени бла боллукъса.
Къараууллукъ мен айтханла этсинле!

Капитан

Алай шойду, мен сени бла боллукъма,
Экисин да эрлай алыб къайтайым.

КАПИТАННЫ ЮЙЮНДЕ

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Лусиндо

Чырайындан адамлыгъы кем болду,
Не къызармай, не агъармай агъартды...

Эрнандо

Ачыуланыб, кёлю къалыб этгенди,
Стефания ким болгъанын ангылатдым,
Энди бар да кесинг бир кёр сёреш да.

Лусиндо

Баргъан къалды. Бюгюн элге кетемиз.

Капитан киреди.

Капитан

Къалай эди сора элге кетеринг,
Белиса бла ишинг тыныб бошамай?

Лусиндо

Белисада ишим мени чырт джокъду.

Капитан

Джокъ эсе да, мен айтама, болсун деб.

Лусиндо

Атам!

Капитан

Кёб джаншама! Догъура чыкъмаз башынга,
Мюлкю болгъан тиширыу бла келишиб,
Аллай югге бола эсенг сен ие.
Эл-мел хапар сёлешме да, хазыр бол:
Сиз бюгече къарауулла боллукъсуз,
Кеси айтханд, сен тюлсе—башхады,
Феннисагъа кече къайгъы салычу...
Ким эсе да кече къакъгъан эшигин.
Сиз бугъунуб, мараб туруб, энд келсе,
Излегенин табдырыгъа керексиз.

Лусиндо

(*Эшитдирмей*). Бир ишексиз, белги беред Фенниса,
Эшигим къакъ бюгече дей болур.

Капитан

Саут-саба джарашдырыб келигиз,
Кеч этмегиз, мен кетейим, заман азд.

Лусиндо

Къоркъма, атам, биз ызынгдан джетербиз.

Кетедиле.

Орам

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Финардо

Эгечинге бош гюнахлы болдунг да,
Келиб тюшдюнг соймекликни отуна.

Дористео

Да джанама, джаханимде джаннганча,
Фенисаны ариулугъу кюйдюред.

Финардо

Да айт энди, не зат мадар этейик?

Дористео

Джокъду мадар. Анасына айтханма,
Къыз келмесе, кёмюр кёсеу боллукъма.

Финардо

Ариу дединг, игид дединг къыз кеси,
Билемисе, юйю-башы къалайды?

Дористео

Аллай мёлек джашагъан юй — межгитчад,
Бек намыслы, бек адебли юй болур.

Финардо

Мёлек кибики бир эсе да къыз кеси,
Атанг-ананг сёз табмасын юйюне.

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮ

Капитан, сакъалы да къысхартылыб,
омакъ кийиниб, Фультинатону
да биргесине алыб келеди.

Капитан

Да сен энди къайт ызынга, юйде тур.

Финардо

Кимле эсе да былай бери келелле.

Дористео

Къайда кёрдюнг?

Финардо

Майна-майна, эшик таба баралла.

Фульминато

Боллукъ эсем джукъгъа керек,— сакълайым.

Капитан

Ол экиси сакълагъан да боллукъду.

Фульминато

Къайдаг билдинг ким болгъанын аламы?

Капитан

Лусиндо бла Эрнандолла, билеме,

Юйге киреди.

Фульминато

Лусиндо бла Эрнандогъа барайым.

Дористео

Муну аллында афендича кийиниб,
Къарт киргенед, энди бу да сугъулду.

Финардо

Бусагъатда кирген джашха не айтхын?
Афенди уа нек кирмеед межгитге?

Дористео

Былай эсе кече сайын мында чот,
Межгитге уа бош ушатдыкъ бу юйню.

Фульминато

Не этесиз, къалайд, джашла, чотугъуз?
Къарангыда сизни кючден таныдым.

Финардо

Ким эсенг да, танымайбыз биз сени.

Ф у л ь м и н а т о

Ой, кечигиз, башхалагъа джангылдам.

К е т е д и.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Д о р и с т е о

Ай мен суубаш, къалай уллу джангылдым?
Сыйын бериб, махтау бериб, бу юйге?

Ф и н а р д о

Чыракъ-баш да джандырмайын, не этелле?
Тиширыула, къонакъларын сыйламай?

Д о р и с т е о

Эй, тохтачын, бол шыкъыртсыз, тынгылачын..

Ф и н а р д о

Да не тынгыла? Энтда экеулен келелле.

Д о р и с т е о

Ай мен тели, ай мен суубаш, кел кетдик.

Ф и н а р д о

Нек ашыкъдынг, бир къарайыкъ сейирге.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЧЮУ

Э р н а н д о

Тейри, ант этдир, хуна бир бек мийикди.

Л у с и н д о

Бери узат, джыджым бла ёрлейик.

Д о р и с т е о

Тизилгенле не эсе да межгитге,

Финардо

Нек этелле ала намаз джашыртын?

Дористео

Экиси да ёрледиле, кёрдюнгмю?

Финардо

Ёрлемезед андан тири кишдик да!

Дористео

Белиса бла Фенисадан сора да,
Къаракъашла кёб болурла бу юйде,
Не эсе да джыйылалла къонакъла.

Финардо

Алай болур, энтда бири келеди.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮУ

Херарда эркишича кийиниб келеди.

Херарда

Унамайды чырт кетерге эсимден,
Къайда болур бусагъатда Лусиндо?
Излерикди Фенисаны кёрюрге,
Терезесин келиб сакълай болурму?
Тюшюм болмаз, келиб турад керти да,
Майна алайда, Эрнандо бла сирелед!
Эй, не этесе былай мында сен бетсиз?

Дористео

Ангыламадым, не зат дединг, къайсыса?

Херарда

Менме. Мында не этесе, Лусиндо?

Дористео

Херардагъа ушатама, сенмисе?

Херарда

Дористеод излегеним — сен тюлсе!

Дористео

Да мен эсем излегенинг, табханса!

Херарда

Энди сен да тюшдюнг сора къабханнга —
Фениса ючюн келиб тура болурса?

Дористео

Алайд, тейри, келиб, къараб турабыз,
Биз келгенли, Фенисагъа къонакъгъа
Тёрт эркиши бирем-бирем киргенди!

Финардо

Биз кёрмей да, кирген болур бир тёртю!

Херарда

Сиз экигиз не айтсагыз да, мен а чырт
Бир аман сёз айталмайма ол къызгъа.
Да алай а кимледиле къонакъла?

Дористео

Танг атханлай чыгъарыкъла — кёрюрге.

Херарда

Къайда менде аллай тёзюм? Бусагъат
Чыгъарайыкъ биз аланы барын да:
Хахайлайыкъ, от тюшгенди, юйге деб,
Хахайлайыкъ, чыкъмасала, бойнумад.

Финардо

Ай аферим, бек таб амал табдынг сен!

Херарда
От тюш-генди!

Дористео
От тюш-ген-ди, кюесиз!

Финардо
От тюшгенди! От тюшгенд!

Белисаны тауушу:
От тюшгенди! Кюебиз!

Дористео
Къымылдагъыз, отда джапыб къаласыз!

Финардо
От тюшгенди, от тюшгенди, чыгъыгъыз!

Фенисаны тауушу. Эй марджала!
Бир болушлукъ — от тюшгенд.

Дористео
Юй джанады! Атылыгъыз эшикге!

Капитанны тауушу. Джукъ кёрмейме!
Джандырыгъыз бир лампа!

АЛТЫНЧЫ КЁРЮНЮУ

Эрнандо бла Белиса, Лусиндо бла Фениса
кёрюнедиле. Ызларындан, чыракъ джандырыб,
Эрнандо чыгъады,

Капитан

Не от тюшгенд?

Лусиндо

Къайда тюшгенд?

Фениса

Ким тюшюргенд?

Эриандо

Нек тюшгенд?

Белиса

Не зат джанад? Қъайда от?

Херарда

Қъарангыда не этелле къонакъла?
Тиширыуну сыйы деген бир зат бард,
Ма ол затха тюшгенди юйюнгде.

Белиса

Қъонакъ тюлдю къатымдагъы эркиши —
Адетдеча, некаяхыбыз этилгенд!

Капитан

Эй, тобасто! Сен шойса да, Белиса?
Қъайдан чыкъдынг, къайдан тюшдюнг къатыма?

Белиса

Астоприллах! Сен Лусиндо тюлсе да!
Неках меннге сени бламы этилгенд?

Капитан

Қъарылгъачым, булбулум деб, сеннгеми
Айтыб турдум, къарангыда танымай?

Белиса

Джашынг айтад ол сёзлени деб, мен да
Андан бери сакъалынгы сылайма.
Нек къыркъылгъанд алай гымых сакъалынг?

Капитан

Ма бу айтханед, асыры узунд — къысхарт деб.

Белиса

(Фенисагъа). Не этдириб айланаса сен бизге?

Фениса

Лусиндо бла кесиме да, сизге да
Этдиргеним не боллугъед — неяхды!

Белиса

Кёремисиз, кюле турад дагъыда?
Дыды-дыды, сен уяллыкъ джукъ болмаз!

Капитан

Сен а, сыйсыз, нек ойнадыңг атанг бла?

Лусиндо

Джазыу алай болур эди, кеч, атам?
Сиз да айыб этмесегиз тилеем.
Муратыбыз толур ючюн, бу бла мен
Быллай къуджур дыгаласла этгенбиз.

Херарда

Сени суйюб, ачий-кюе турсам да,
Акъылымы джашырмайын айтайым:
Иги этгенсиз, тюз этгенсиз, Лусиндо!
Фениса бла узакъ ёмюр джашагъыз!
Атанг бла Фенисаны анасы
Сиз этгеннге кечер мадар табарла,
Узакъ ёмюр джашасынла ала да.

Дористео

Тюзюн айтсам, мен айтыр да ол эди.

Финардо

Разы болсун сизге аллах, адам да.

Лусиндо

Тутдур энди къолчугъунгу, Фениса.

Фениса

Джанумы да тутдурама кьолум бла.

Капитан

Да бер сора сен да бери кьолунгу.

Белиса

Сени ючюн аямазма мен да джан.

Эрнандо

(Эшитдирмей). Аллах берди кёгюрчюниге

илячин,

Джылы келген, саны кьатхан байталгъа уа
Эски ат джер салыса да, джарашыр.

Херарда

Джашла, мени ашырсагъыз кьалаед?

Дористео

Аллах, аллах, тутдур бери кьолунгу!

Капитан

Атыл юйге шыбыла кибик, Эрнандо!
Кьууурт, биширт, тепсилеге хант салдыр —
Тёртюбюз да энд биз таба барабыз.

Эрнандо

Бир да кьоркъмай, келиб, чёгюб кьалыгъыз —
Тюу дегинчи биширтейим хычынла!

Лусиндо

Да, джамагъат! Сиз да разы болугъуз!
Биз ойнадыкъ, чам, пакъырда бардырдыкъ...
Аллындан да кьараб туруб сейирге,
Бир затлагъа оюм этген болурсуз,
Ким биледи? Бир затха уа «хо» дегиз:
Хыйлалыкъгъа уста болад суйген къыз.

Джабыу.

А . Н. Островский

Тёрт суратлы комедия

КЕРЮННЮКЛЕ

- Евдоким Егорович Стыров — бай адам,
50 джыл джашагъан
- Евлалия Андреевна — юй бийчеси, 30 джыл
чакълы бир
- Никита Абрамович Коблов — бай адам, Стыровну
компаньону, орта джылына келгенд.
- Софья Сергеевна — ань юй бийчеси, джаш тишируу
- Артемий Васильевич Мулин — Стыровну
конторунда ишлеген джаш адам
- Мирон Ипатыч — Стырову юй джумушчусу, къарт
адам
- Марфа Севастьяновна — Стыровну джумушчусу,
къарт къатын

БИРИНЧИ СУРАТ

С ты ров ну к ъо на къ ю ю к ѳрю не ди. Сол д жа ны н да — ка би нет, он г д жа ны н да — ю й б ий че си ни ком на та сы, э ки си ни а ра сы н да — зал г ѳ а ч ы л г ѳ а н э ш ик.

БИРИНЧИ КЕРЮНЮУ

Марфа (*сол джанындан киреди*). Мирон! (*Залдан башын кѳаратады*).

Мирон. Не эте тураса, Марфа Севастьяновна? Тынч-эсен болурса?

Марфа. Сау бол, Мирон Липатыч! Кѳайдан чыкѳдыңг? Кел, кел!

Мирон. Кѳайтханын эшитиб келеме! Баринни...

Марфа. Кѳайтханд, тюз эшитгенсе.

Мирон. Курортха баргѳан болур эди?

Марфа. Джылы суулагѳа... Башха джерледе да айланганд. Петербургда да иги кесек тургѳанд бу джол.

Мирон. Биргесинемег сен да?

Марфа. Кѳрымгѳа баргѳанында, биргесине эм, кѳбюсюне уа Петербургда турдум. Анда юйюню не ауурлугѳу да мени бойнумда эди...

Мирон. Кѳалайд, Евдоким Егорыч? Иги танг кѳарт болгѳан болур?

Марфа. Болмай а. Джашлыкѳ кете, кѳартлыкѳ келе — алайд джашау, кесингден огѳунакѳ билликсе.

Мирон. Да мен а, не? Меннге кѳартлыкѳ келтирген башха затды.

Марфа. Бардырамыса алкѳын аз-аз?

Мирон. Къояргъа ант этгенме. Къойгъанма. Къой-масам, болмайд. Елесе деселе да, ауузума алмазма деб турама.

Кабинетден Стыров бла Коблов чыгъадыла.

Стыров (*Марфагъа*). Адам ий да Артемий Василичге бери бир келсин деб айтдыр, юйде эсе. (*Марфа кетеди*). Бара-барыб бир кёб алтын табхан садакъачыгъа ушатама, дейме, кесими. Тас этиб къоймайым табхан алтышымы, биреуге урлатыб къоймайым деб ол къайгъылы болгъанча, къайгъылы болгъанлай турама мен да.

Коблов. Нек къайгъылы болгъанынгы энтда ангылаялмайма...

Стыров. Ишибиз да, джарсыуубуз-къууанчыбыз да бир болуб бошагъанды экибизни эртдеден бери. Бир-бирибизден джашыргъан затыбыз джокъду... Дурус да болмаз эркишиге аллай затланы айтыб ичин тёкген, алай а башха адамгъа айтмайма, сеннге айтама.

Коблов. Эр бла къатынны ишин кеслери бла аллахдан сора киши билмейд, къыйынды ангылагъан неге сагъыш этиб кюрешгенинги...

Стыров. Эр бла къатын... Ала экиси да бир-бирине къууана джашар ючюн, разылыкъларын бирчатанытыб болургъа керекдиле бир юй. Алаймыды?

Коблов. Алай болса иги болгъанына сёз джокъду.

Стыров. Евлалия Андресвнаны уа, сёз ючюн, апасы бергенд меннге, байлыгъыма къызыныб. Кеси уллу разылыгъы бла келгенд деб айталмайма.

Коблов. Да къалай келди эсе да, келди. Ол къатын болду санга, сен эр болдунг, энди не сора?

Стыров. Кеси разылыгъын алай къойсанг да, джылымы уллулугъу уа? Сагъыш эт.

Коблов. Да келген сагъатында кеси кёрюб келгенди да джылынгы-башынгы да.

С ты ров. Кёрмегенди иги. Алтын, кюмюш бла кьаматханма кёзюи. Тамам кертн суйюб-кюйюб, суймекликни отунда джаныб алай алмагъанма да мен да, кертисин-тюзюи излесек. Тюкенде бир арну затны, багъалы затны кёрюб, джаратыб, сатыб алгъанча алгъаныма тартынама.

Коблов. Бош тартынаса...

С ты ров. Кюнюне юч-тёрт кере бара эдим юйлерине, кьойнуму-кьолтугъуму кьалын этиб. Эс джыяргъа замаи бермедим алагъа, иш тындыргъынчы, тохтамадым... Алай бла болдукъ бир юй биз—джылы келген, ишден, джарлылыкъдан башын бери алалмай тургъан, бояуу онгуб бошагъан эркиши бла кьаны кьызгъан, джашаууну татыуун джангы ангылай башлагъан джаш тиширычукъ...

Коблов. Да ким айтад амалсыз тенг болургъа керекди экигизни джылыгъыз деб? Ёмюрден келген адетди ол: бири тамада болад, бири джаш болад эркиши бла тиширыуну. Джаш, къарт болса да, тиширыуну борчу бард эркишини сюерге, неках этилиб, ол аны эри болду эсе. Суймейме дей эсе уа, суймесин, кьоркъса болду эринден. Эр — эрди, тиширыун кьолгъа джыйыб «дыф» этдирмей турургъа керек болад.

С ты ров. Да кёзюи ачаргъа сюед джаш адам, ой-наб-кюлюб, джашагъанына кьууаныб турургъа излейд. Евлални Андреевнаны орнуна туруб кьарасанг, алайды ол.

Коблов. Да нек турургъа керек болад аны орнуна? Кесинги орнунда тур! Хар кимши орнуна тура башласанг, бир ёксюз чыгъар, бир джарлы чыгъар, барын да джазыкъсынама десенг, мюлкюнгю халкъгъа чачыб, юйюнгден кьымыжалай орамгъа чыгъыб кетерсе, ант этдир...

С ты ров. Мюлкюмю чачмай-азайтмай, кёбейтирге кереклисин да билеме кесим ариу, айыб этме. Меннге сагъыш этдирген ол зат тюлдю, аллах мени бла джазуун бир этген тиширыуду. Ал джыллада Москвагъа,

Парижге да элтдим, Италиягъа да бардыкъ, Петербургда, Кърымда да турдукъ. Энди уа бир-эки джылны мында джашаргъа керекбиз, мени да ишим кѣб, сахар да къолай сахар тюл, кѣз ачар заты аз, къалай ѳтдюрсюн заманын Евлалия Андреевна? Эрикмей не этсин, эриксе уа, адамны башына не акъыл келирин биллик тюлсе. Евлалия Андреевнаны меннге дери да болгъан болур тиширыу эркиши да танышлары? Аланы кѣреме десенг да, кѣр, тюбеш, сѣлеш десенг да болмайды— кеси да билмегенлей илешиб къалыргъа болады джаш адам кѣре тургъанына.

Коблов. Илешир, тейри. Алдатхан огъуна этер кесин биреуге, бошлаб къойсанг тиширыуну. Къолгъа джыйыб тутуу керекди. Сен билмей, бир джары бир атлам да этмесин. Сен иги билмеген, толу ышанмагъан адамла бла танышлыкъ джюрютмесин,— ол биринчиси.

Стыров. Да мен иги таныгъан адамла бир кѣб-мюлле бу сахарда?

Коблов. Конторунгда ишлеген адамла да аз тюлдюле. Алагъа ышанаса да?

Стыров. Мулиннге, сѣз ючюн, толу ышанама.

Коблов. Мулин бизге къуллукъ этеди, бизни къолбуздады. Бизге джарар ючюн, несин да аярыкъ тюлдю. Башын джарашдырыб, аякъ юсуне туругъа излеген адамды. Аллай джаш тиширыуну марайма десе да, къызны марарыкъды— байырагъы къайсыды деб. Бай юйге кюѳу болургъа излерикди. Мулинчаладан къоркъуу джокъду кимге да...

Стыров. Биринчиси— танышлары аз болсун дединг Евлалия Андреевнаны?

Коблов. Экинчиси— джашыртын кѣз керекди, аны не этгенин, къалай атлагъанын кѣрюб, сеннге айтыб турурча...

Стыров. Шпионча?

Коблов. Шпионча! Бек толу тындырыкъды алайчыгъын джумушчунг, айтыб ангылатсанг...

Стыров. Бир аманын да кѣрмегенлей, кесинги

адамыңгы ызындан шпион къалай саллыкъса?

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Стыров, Коблов. Марфа телеграмма алыб киреди.

Марфа. Контордан ийгенле (телеграмманы кёр-
гюзтюб).

Стыров (аны окъуб). Таб тюлдю иш. Джюк алыб келген кемелерибизни бири тохтагъанд. Неси эсе да сынган болур. Кесим бармасам, боллукъ тюлдю. (Ач-хычын столда къоюб къобады. Сагъатына къараб, Марфагъа). Сагъат джарымдан кетерге керекме. Хар пеме къара да хазыр эт. Атланы пайтопнга джексинле. Ев-лалня Андреевнагъа талай кюннге кетерими да айт.

Марфа. Этейим айтханыңгы. Липатыч кёрюрге из-лейди сизни.

Стыров. Ким «Липатычды» ол?

Марфа. Алгъын джумушчугъуз!

Стыров. Не къайгъысы бард?

Марфа. Энтда ишге алмазмедигиз деб келген бо-лур.

Стыров. Кирсин бери.

Марфа кетеди.

Коблов. Не къадар дженгил ишлетирге керекди кемени. Терс ким болгъанын билиб, кесине ишлетирге керекди.

Стыров. Аны ючюн барама мен да. Сен а бююн ингирден кеч къалмай поезд бла механикни ашыр ызымдан.

Мирон киреди.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Стыров, Коблов, Мирон

Стыров. Хош келдинг! Не айтырыңг бард, Мирон?

Мирон. Джумушчу керекди деб эшитгенме... Алай

есе, алгъынча халал джюрекден сизге джумуш этерге издеем...

Стыров. Алгъынча тартыучугъунгу да бардырыб, дейсе?

Мирон. Да а неге керекди? Ол зат а чыртда керек зат тюлдю. Ангылаб бошагъанма.

Стыров. Къойгъанма дегенлигингиди?

Коблов. Мен да барырмедим биргенге?

Стыров. Огъай, огъай, сен анда этер зат джокъду.

Мирон. Къойгъанма. Чыртда керек зат тюлдю ол.

Коблов. Телеграмма салыб бир билдир анда болумну.

Стыров. Салырма.

Мирон. Ёлсем да, ауузума аллыкъ туююлме. Аман затды ол, ийнансагъыз...

Стыров. Иги затды дегеним а болмагъад мени да. Аман затды деб тургъан болмаса.

Коблов. Бир беш-алты кюн мычырыкъ болурса анда?

Стыров. Андан кѳб а турмам.

Мирон. Харамды аракъы. Энди мени ауузума апы алдыраллыкъ бир инсан табылыб кѳрсюнчю.

Стыров. Алай эсе, бек аламатды.

Мирон. Бир тюк чакълы джарагъан джери болса да бир иш аракъыны! Хайыры болгъан огъай эсе, заран салады, ант этдир. Кесине аманшы излеген сюреди аны. Мен а энди, сюрген огъай эсенг... биреу ауузума къуйгъуч салыб къуюб кюрешсе да, джутар къарыуум джокъду ол харам затны.

Стыров. Керти алай эсе, алама ишге сени. Энтда бир сынаб кѳрейим.

Мирон. Сынасанг, сынамасанг да, къойдум мен аны. Бир иги заты болса да бир иш. Джокъду, ант этдир, бир иги заты аны.

Стыров. Бюгюн огъунакъ ишле да башла. Мен бусагъат кетеме, сен юйге иги къарагъанлай тур. Джукъну джарсытма, кирсиз тут юйню, арбазны да.

Мирон. Чырт кыйгы этме юйге...

Стыров. Мени излеген болса, джокьду де, келлик тюлме талай кюнню.

Мирон. Ангыладым, ангыладым. Ким келсе да, ызына ашырыб барлыкьма, юйде джокьса деб.

Стыров. Ангыламазча джугу джокьду айтханьмы.

Мирон. Да, хо, айтханьгча этерме нени да... Билеме бек ару этер затымы... Кюреширме...

Стыров. Бусагьатда бар да Марфагьа болуш, джолгьа чыгьама, керек затымы хазыр этигиз.

Мирон. Барайым, барайым. (*Кетеди*).

Коблов. Мен да барайым да телеграммагьа джууаб кыйтарайым. (*Кабинетге киреди*).

Мулин келеди.

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЧЮ

Стыров бла Мулин.

Стыров (*кьолун тутдуруб*). Керек болуб чакьыр-тдым. Артемий Васильевич! Айтхан кьагьытымы джазыб бошагьанма. Кабинетдеди. Окьуб, иги джарашдырыгьа керексе, джарашмагьан джери болса.

Мулин. Кьачанига хазыр этерге керекме?

Стыров. Алты-джети кьагьытды саулай да. Биреки ыйыкь заманга тындыралырса.

Мулин. Тындырмай а. Бююн огьунакь башларма.

Стыров. Иги кюреш. Сеннча киши джарашдыралыкь тюлд аны.

Мулин. Кьарьууму аямазма. Меннге алай ышанганыгьыз ючюн бек сау болугьуз.

Стыров. Аямайса кьарьуунгу, билеме. Адамлыгьынгы да таныб бошагьанма. Кьагьытны ышанган кьой эсенг, Евлалия Андреевнаны да сеннге ышаныб кетеме. Кеси кьалад, джукь кереклиси болса, кьарай

тур. Ары-бери барама десе да, сёз ючюн, паркда хауа солуюм десе, эринме да биргесине бол, деб тилейме.

Мулин. Евдоким Егорыч, айтханынгы джерге тющюргенден эсе, ёлгеним игиди мениге. Эрингенлигим туююлд, Евлалия Андреевнаны биргесине уа айланмасам сую эдим шахарда.

Стыров. Нек сора?

Мулин. Шахарыбыз алай тургъанлай сёзчюледен толуду...

Стыров. Евлалия Андреевна ким болгъанын биледи, не сёзюн этерикдиле?

Мулин. Не болмагъанны да айтыб къояргъа хазырдыла. Кимни болса да сёзюн этерге табсала, аналарындан жангы туугъанча боладыла...

Стыров. Айтма бир къойчу суйгенлерин. Къоркъмайбыз биз сёзден. Сен да къоркъма, аны ючюн не къыз да келирин къоярыкъ тюдю сеннге.

Евлалия Андреевна бла Софья
Сергеевна киреди.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮУ

Евлалия. Кетерге тебегенсе, дейдиле...

Стыров. Кетеме. Мыдах болмай, салкъын болмай туургъа кюреш. Ары-бери чыгъама десенг, Артемий Василич ашырычу болур. Аны айта тура эдим кесине да...

Евлалия. Сау болсун, кёбге кете болмазсыз?

Стыров. Бир ыйкъдан кёб турмазма, не кёб турсам да.

Евлалия. (Мулинге). Сизни къыйнай башлагъанма. Заманыгъыз да аз болур.

Стыров. Замыным азды деб къалай айтсын джаш адам, алай соруб айлансанг сен, Евлалия! Тиширугъа джарашуу сёз айтыргъа керек болад ишленген адам.

Софья. Да не хата боллукъду, юренсин джаш адам тиширыугъа джарашуу сёзле айтыргъа.

Мулин.. Не юренгени барды аны, билеме алайсыз да аллай сёзле айта.

Евлалия. Тюзюн айта уа билемисиз?

Мулин. Керек болгъан джерде тюзюн айта да билеме, айыб этмегиз.

Софья. Алаймы сюе эдинг — хар адам да хар джерде да тюзюн айтыб айланса?

Евлалия. Да алай юретиб кюрешмеймидиле бизни гитчелигибизден: тюзлюкден таймагъыз, тюз сёлешигиз — керти адамны борчуду ол, адетиди деб?

Софья. Школда устазларыбыз юретиучен эдиле алай. Джашау кеси башха тюрлю атлагъыз деб юрети барыбызны да...

Стыров. Да сиз башлагъан сёзюгюзню бардырыгъыз — биз кетдик. Кел, айтхан къагъытымы берейим. *(Стыров бла Мулин кабинетге ташаядыла).*

Евлалия. Эркишилени къатында алай айтханын таб тюлдю, ойнаб айта эсенг да. Бизни ётюрюкчюлеге, алдауукъчулагъа санаб къоярла, тоба...

Софья. Ойнаб айтмайма — кёлюм бла айтама, тюзюн-кертисин айтыучу болмагъыз, деб юретеди адам инсанны джашау. Тиширыугъа уа ол борч огъуна этиб къояд: ичингдегин джашырыучу бол, эсинги, акъылынгы тас этме, тюзюн айтыб сёлешме деб.

Евлалия. Ётюрюк айтыб сёлеш деймид сора джашау?

Софья. Алай айтад, алдай бил, ётюрюкле къурай бил, деб юретед.

Евлалия. Ётюрюк айтхан — алдагъан гюнахды дегенлери уа?

Софья. Кимни алдагъан гюнахды?

Евлалия. Сёз ючюн, эркишинги!

Софья. Кимден да бек а эркишилени алдай турургъа керекди. Алдауукъчулагъа, хыйлалагъа, харамлагъа санагъан бизни аладыла. Айт да кёр эркишинге, огъай, мен аллай тюлме, мен тюз атлагъан, тюз сёлешген, таза джюрекли, ачыкъ адамма де да. Кюлген этерикди.

Евлалия. Мени акъылым бла уа, алай тюлд.

Софья. Джашай барсанг, кёрюрге алай болгъанын.

Евлалия. Эркишиле бизни харамлагъа, хыйлалагъа санайла дейсе. Биз кесибиз иги болайыкъ ансы, алапы айтханларына неге къарайбыз?

Софья. Алапы айтханларына къарамай бир кёрчюн. Ала бизни баш иелерибиздиле. Не да алапы къолларындады. Алапы терс ишлеген мыйыларын тюзюне бурургъа — къайда бизде аллай къарыу? Тазалыгъыбызны, кирсизлигибизни кёрюгюз деб къычырыкъ-хахай этиб турсакъ да, кёраллыкъ тюлдюле. Да сора некъан дыгалас этиб кюрешебиз да? Тюз атламайсыз дей эселе — терс атлайыкъ, халал тюлсюз дей эселе — харам болайыкъ, алдайыкъ, кёзлерин байлайыкъ, суйгегибизча джашайыкъ... Башха мадарыбыз джокъду. Со къурланы кёзлерин ачаллыкъ туюлбюз.

Евлалия. Юйдегилли болгъан эркишилеге айта болурса?

Софья. Бизни, тишируулары, толу адамгъа, керти адамгъа, ышанырча адамгъа санагъан бир эркиши да табылмазлыгъына ишексиз бол.

Евлалия. Чыртда суймейме сен айтханыга ийнаныргъа. Къалай джашарыкъса джарыкъ дунияда, аллай затха ийнаныб?

Софья. Къыйналыб джашай эдим ал кёзюнде мен. Артда уа эркишилени кёзлери бла къарадым да кесиме, ала мени къалай кёре эселе, аллай болдум-джашаугъа келишдирдим кесими. Энди джокъду хатам. Сени да этерикди менича джашау.

Стыров, Коблов, Мулин киредиле.

АЛТЫНЧЫ КЁРЮНЮУ

Стыров. Неге келишиб тохтадыгъыз? Къалайгъа келиб тохтады сёзюгюз?

Коблов. Не эди сёзлери?

Стыров. Тюзюн сёлеширгеми керекди адам къачан да деб, ол затны сюзе къалгъан эдиле.

Коблов. Мен а билиб бошагъанма ол затха тишируулары къалай айтырыкъларын.

Евлалия. Къалай айтырыкъла?

Коблов. Тишируу, тиширугъа бир-бирледе ички тѳксѳ да, эркишиге уа ички тѳгюб, тюзюн айтыб сёлешгенден — аллах сакъласын. Алайды тишируула айтырыкъ.

Софья. Сиз а тюзюн айтамысыз тишируулагъа?

Коблов. Сизге тюзю неге керекди? Биз къалай айтсакъ, алай болду да къалды тюзю. Андан сора не излейсиз бизден?

Евлалия. Къууандырыб а кюрешмезча кѳрюнесиз юй бийчегизни. Кесигизни неге да эркин этиб, муну тутмакъгъа салыныб тургъан адамгъа ушатханча кѳрюнесиз.

Коблов. Не хатасы барды, тутмакъ болуб тура эсе да? Мен акъылым бла, тутмакъ болуб тургъан игиди тиширугъа, бош бошлукъ табыб, не суюсе, аны этиб айланигандан эсе.

Стыров. Кеч этебиз. Мен кетейим, сау къалыгъыз.

Евлалия. Ашырымедим бир кесек?

Стыров. Огъай, огъай. Эшик иссиди, юйде турсаг игиди.

Евлалия. Иги джолгъа бар!

Коблов. Биз да кетейик юйге. Келемисе, Софья?

Софья. Кетейик, кел.

Бары да залгъа ташаядыла. М а р ф а киреди.

ДЖЕТИНЧИ КЕРҮНҮЮ

Марфа. Кетдиле шойдула. *(Зал таба кёзюн джетдириб)*. Кетмеген кёреме алкъын. Къучакълашмай, къалай айырылсынла? Джугъун унутмай къойгъанмыды экен Евдоким Егорыч? Къайсыныккыды экен бёрк? Артемий Васильевичникине ушайды, келиб кеси аллыкъ болур.

Стыров киреди.

Стыров *(залга айланыб)*. Бусагъат чыгъама, унутуб кетген затым бард. Марфа, бери бир тынгылачы... Эм багъалы затымы сеннге аманат этиб кетеме... Бек сакъ бол Евлалия Андреевнагъа. Кёресе да къалай багъалатханамы аны, андаи сора не къууанчым бард дунняда?

Марфа. Билеме, Евдоким Егорыч, кёреме кесим...

Стыров. Чырт эсимден кетмей турлукъду ол, ары барыб къайтхынчыма. Не этеди эке, къалайды эке, деб турлукъма хама кеси кесиме.

Марфа. Къалай кетер эсигизден? Кетмез, тюз айтасыз. Керти кёлгюз бла сюесиз аны.

Стыров. Къайры барды? Къачан джатды? Къачан къобду? Неге къууанды? Неге къыйналды? Ким бла сёлешди? Не этиб турду менсиз?— Барын да билрге излери кме къайтсам, асыры сюйгенден, несин да билиб турмай болалмайма. Чырт къатындан кетмей, кёзюнгю айырмай, несине джарайым дегенлей тур, дегенлигимди. *(Марфагъа къызыл тюменлик узатады)*.

Марфа. Ангылайма. Евдоким Егорыч, бек ариу ангылайма.

Стыров. Тюз ангыла, кёлюнге джукъ келтирме, Евлалия Андреевнаны къатында сенича бир адам болмаса, тынчлыкъ табарыкъ туююлме, аны ючюн айтама къатындан таймай, тайсанг да, кёз джетдиргенлей тур деб. Юйден тышында Артемий Васильич къарай турур, юйде уа сен кёз-къулакъ бол.

Марфа. Бек ариу ангылагъанма, къайгъы этмей, сау барыб, сау-эсен къайтыгъыз.

Стыров кетеди.

Көрмейсиз къартны хыйлалыгъын. (*Къолунда ачхагъа къараб*). Быллай бир бере эсе, бош бермейди. Къарауул болуруму излейди. Джукъ эслесенг, билдир, дегенлиги. Джукъ эслесем а, Евлалия Андреевнадан да быллай бир ачхачыкъ тюшерине не сёз бард — эслегенинги эсleme, кёргенинги кёрме, билгенинги билме, ичингде терен джашыр деб узатырыкъды ол да... Быллай юйледе джумушчу болгъан аман тюлд, сауа билсенг, эрин, къатынын да саууб турургъа табыкъ тюшюб къалад. (*Тынгылайды неге эсе да*). Кетди Евдоким Егорыч. Липатычха юй джумушун айтайым барайым да. (*Кетеди*).

Залдан Евлалия бла Мулин чыгъадыла

СЕГИЗИНЧИ КЁРЮНЮУ

Мулин (*бёркюн алыб*). Керек болсам, айтырсыз, кетейм.

Евлалия. Тохтагъыз бир кесекчик. Мени бла олтуруругъуз келмеймиди бир он минутчукъ?

Мулин. Евдоким Егорыч иш бериб кетгенди, терк тындыр деб, — аны ючюндю ашыкъгъаным.

Евлалия. Сылтаугъа айтасыз алай. Ыйыкъдан артыкъ санагъаныбыз эсигиздемид?

Мулин. Эсимдеди.

Евлалия. Джукъ сезмегенмегиз?

Мулин. Сезгенем, тюзюн айтсам!

Евлалия. Джаратханамы билгенмегиз?

Мулин. Билгенем.

Евлалия. Джаратмагъанмегиз мени сиз а?

Мулин. Нек джаратмаем, джаратханем бек.

Евлалия. Нек айтмагъанегиз да бир джылы сёз? Джангыз бир сёз айтсагъыз, сизни бла джерни этегине джолоучу болуруму билгенегиз да?

Мулин. Джарлы эдим, Евлалня Андреевна! Юйюм-башым джокъ эди. Къалай айтыргъем джашау нёгерим болугъуз деб? Алай айтыб сизни да джарлы этмегенме сау бол дерге керексиз меннге.

Евлалня. Мени аягъан этгенсиз сора? Меннге къайгъырыб, меннге сагъыш этиб тургъансыз? Кертти да суйгенсиз сора сиз да мени?

Мулин. Не джашыруу энди, сие эдим!

Евлалня. Энди уа? Кертисин айтайым мен: Евдоким Егорыч тилегенинде, байлыгъына алдаыб, сатылыб келмегенме анга...

Мулин. Мени акъылым да алайды. Анагъыз къоймай берген болур.

Евлалня. Къоймай бераллыкъ туююл эди анам да. Кесим келгенме. Сизни бу юйде Евдоким Егорыч бла бирге джашагъаныгъызны биле эдим олсагъатда. Аны ючюн дегенедим «хо». Сизни мында кёре турлугъуму билгенем. Арабызда сюелиб бири-бирибизге иймей тургъан тауну кетергенме, сиз джашагъан юйге келиб, сизни къатыгъызгъа туююб...

Мулин. Бир тау къорагъанлыкъгъа, башха тау сюелгенди, Евлалня Андреевна! Алгъын сиз башыгъызгъа эркин бир адам, энди башханы къолундасыз...

Евлалня. Кёрюрюм да келмейди ол адамны, туююн излесегиз. Суйген, джаратхан огъай эсенг!

Мулин. Мен а сюерге керекме аны, олду мени адам этген, аякъ юсюне салгъан. Кеси адамына санайды мени Евдоким Егорыч. Сизден уллу къууанчы джокъду да дуньясында, сизни башхагъа этмей, меннге аманат этиб кетгенин кёресиз. Аманатха хыянат дегенлей болса уа, андан уллу итлик, бедиш, сыйсызлыкъ къайда адамгъа?

Евлалня. «Итлик, бедиш, сыйсызлыкъ!..» Да алай

эсе, нек сирелиб турасыз аллымда, не керекди сизге менден?

Мулин. Керекди деген затым джокъду. Кете башлаб, тохта дедигиз да, тохтаб турама.

Евлалия. Сокъурмусуз сиз? Ташмыды джюрегиз? Кёрмеймисиз къаллай отда джаниганымы мени? Сизден айырыб алыб кетдиле мени, бир шахардан бир шахаргъа элте, юч джылны таралтдыла сизге. Энди къайтыб келдим да кёрдюм сизни. Унутургъа кюрешиб турдум, эсимден кетерирге сизни (*джыламсыраб*), унуталмадым кетералмадым... Къалай чанчды джюрегим, къалай таралады сизге бусагъатда, къалай кемсиз сюеме сизни... кёралмаймысыз?

Мулин. Кёралама. Бир мадар табаргъа керекди, кёралама.

Евлалия. Къаллай мадар, не мадар?

Мулин. Кетерге керекме бир башха юй табыб, бу юйде сизни джюрегизни кьозгъамазча, хамаң кезюгюзге тюртюлюб.

Евлалия. Не иги мадар айтдыгъыз?!

Мулин. Алгъын да айта тургъан эдим, Евдоким Егорычха тар этмейм, кетейм деб. Иймей эди. Энди уа, иймесе да, кетерге керекме.

Евлалия. Да кетигиз, кетигиз, кимди сизни сынджыргъа тагъыб тургъан?

Мулин. Ол келгенлей, кетерме.

Евлалия. Не къадар дженгил кьорасаң, ол къадар алаMAT.

Мулин. Бусагъатда ишиме къарайым. (*Кете башлайды*).

Евлалия. Къайры атылыб тебрегенсиз? Кирик-кирмез, эшик таба мыллык атыб, не сейирди бу, уу джыландан къачханча?

Мулин. Не дейсиз энди уа?

Евлалия. Мен сандырагъанлапы унутугъуз да кьоюгъуз, дейме. Башым къысыб, сандыракъ эте турама. Айыб да этмегиз меннге. Башха юй деген къай-

гъыгъызны да къюгъуз. Башыгъызны аурутмазма энди. Адам болмагъан джерде тюбеген да этмезбиз энди. Туругъуз тынч, рахат, тургъаныгъызча, бу юйде...

Мулин. Башха юйде тынчыракъ болур джашагъан...

Евлалия. Қимге?

Мулин. Мени кесиме.

Евлалия. Тынгысыз джашаугъа къалдым энди бу юйдеми дейсиз?

Мулин. Тынгысызлыкъдан озуб, къоркъуу бард!

Евлалия. Не къоркъуу? Неден къоркъасыз, кимден къоркъасыз?

Мулин. Сизден да къоркъама, кесимден а сизден да бек къоркъама. Мен да ичимде джаны болгъан адам тюлмеми? Тёзелмей, кесими тыялмай, бир пелах тюшюб къалыргъа боллукъду экибизге да.

Евлалия. Къоркъмагъыз, бош къоркъасыз. Тёзерсиз. Джашагъыз мында. Болсунму?

Мулин. Да тюбешмейнк, тёзербиз. Къалсам да, хата джокъду алай эсе.

Евлалия. Тутдуругъуз сора къолугъузну. Тилерим, Артемий Васильевич, аман кёз бла къарамагъыз меннге, бетсиз тиширыугъа, саякъ тиширыугъа санаб...

Мулин. Нек айтасыз алай? Сыйыгъызны бююннге дери кёргенимча кёргенлей турлукъма таймаздан. Сау къалыгъыз! Барыб ишими къолгъа алайым.

Евлалия. Сау джюрюгюз, багъалы Артемий Васильевич.

Мулин. Багъалымы дедигиз? Багъалы?

Евлалия. Багъалы дедим, багъалы. Бек багъалысыз сиз меннге! *(Кесин аны бойнуна атыб къучакълайды).*

Мулин. Не этесиз, не этесиз?

Евлалия *(эки къолундан тутуб, кёэюне къарайды).* Эрнинги къолума бир джетдир *(къолун эринлерине тирейди).*

Мулин. Табу этиб да тийирейим. (*Кѳолун унна этеди*).

Евлалия (*эринлерин унна этиб, джылаб*). Биринчи насыбым да, джангыз насыбым да сизсиз мени. Барыгъыз энди!

Мулин. Сау къалыгъыз! (*Кетеди*).

Евлалия. Беш джыл, беш джыл кюсеб турдум ма быллай кюнню. «Тѳезелмей къалсам, кесими тыял-масам» деб къоркъгъан этеди. Излейди аны джюреги да мени! Сюеди алкъын мени! (*Джылаб*). Не керекди меннге андаи сора? Андан уллу насыб къайда меннге? Энтда юзюлюб бошамагъанд мени насыб-умутум?

ЭКИНЧИ СУРАТ

БИРИНЧИ КЕРЮНЮ

Марфа (кеси джангыз)

Марфа. Бир минутха былай чыкъгъанлай, хар ким юнню атыб чачылыб кетедиле.

Евлалия бла Мулин киредиле

Евлалия. Бек сау болугъуз. Аллай бир заманы-гъызны бошуна алдым, кечигиз...

Мулин. Эртде къайтдыкъ. Конторда да, юйде да ишлерикме алкъын, кеч болмагъанды. Кече да узунду.

Евлалия. Кече узунду, мен а турлукъма кесим джангыз, биягъынлай, не бла ашырыргъа билмей заманымы. Олтурайыкъ бир кесек...

Мулин. Экибиз джангызлай олтурмазгъа дегенек, Евлалия Андреевна.

Евлалия (*эсин джыя*). Не айтырым баред? Не эсе да Софья Сергеевнаны юсюнденед айтырым. Унутдум. Билемисиз, къалай къууанч тыбырлы болуб теб-рейме, былай сизни къолтукъ тюбюгюзден кириб, орам-гъа чыгъыб тебресем? Бу адам мени адамымды, ке-

симикиди, ёмюрде кишиге берлик тюлме муну деб, кеси кесиме алай шыбырдаб, кесими ийнапдырыб къояма. Сейир тюлмюдю алай этгеним, Артемий Васильевич?!
Мулин. Сейирди, оллахий.

Евлалия. А-а, тюшдю эсиме. Неге ышараеди Софья Сергеевна алай тюрлю кирик, бизге орамда тюбегенинде? Кеси да сизге къараб ышараед.

Мулин. Ким билед, Евлалия Андреевна? Сизни къууанч тыбырлы болуб баргъаныгъызгъа ышара да болур.

Евлалия. Керти да, къаллай бир къууанама мен, сиз къатымда болсагъыз! Сиз болмагъан сагъатда уа къаллай бир джылайма, кесими тыялмай.

Мулин. Не джылау бард сизге, Евлалия Андреевна? Джашауугъуз джарашханд, юйюгюз, мюлкюгюз бард, не суйсегиз, аны киесиз, не суйсегиз, аны ашайсыз, бушуу-къайгъы сизден керн.

Евлалия. Мени къайгъы этдирген затны айтайым: эркиши тиширыу бла къол тутуб нек саламлашады?

Мулин. Да аны не аманы бард! Сизни къолугъузну мен уппа огъунакъ этеме бир-бирледе.

Евлалия. Алай этгенигизни иги этесиз — биз бирибизни билген адамлабыз. Мен ушатмагъан а педи десегиз: бир-бирледе Софья Сергеевнаны къолун да уппа этесиз! Нек этесиз алай?

Мулин. Да анга да сый бергенлигимди. Аны эри да, Евдоким Егорычдан башхасы болмай, мени бир тамадамды. Аны ишчисиме мен.

Евлалия. Алай эсе да, бош этесиз къолун уппа Софья Сергеевнаны. Башха джол табаргъа да боллукъду анга сый берирге. Ушатмайма алай этгенигизни. Орамда да къаллай бир тиширыу бла саламлашасыз?! Неге керекдиле сизге ол тиширыула? Мени тилегеним ючюн, къоярсыз да ала бла саламлашханыгъызны бюгюнден ары?

Мулин. Да къалай къоюб олтурайым салам бер-

ген, салам алгъан адетни, сагъыш этигиз, Евлалия Андреевна?

Евлалия. Тюк чакълы бир да суймейсиз мени сиз. Джазыкъсыниган да этмейсиз. Не этейим мен, джюрегим чанчыб, ауруб башлайд, сиз бар башха тиширыу бла саламлашханлай. Башха тиширыуну джаратыб къойсагъыз деб, ичимде джаным джокъду. Тёзеллик туююлме мен аллай затха, ууахтым ол кюн огъунакъ болуу къалыргъа боллукъду меннге.

Мулин. Ашыгъама мен, Евлалия Андреевна! Евдоким Егорыч келиб къалыргъа боллукъду, айтхан ишни тындырыб бошагъынчыма.

Евлалия. Къалай келиб къалад? Кёб болмайды ол кетгеили, алай дженгил къалай келиб къалад?

Мулин. Да ыйыкъ ётюб барад андан бери.

Евлалия. Къалай дженгил барад заман, эслеб къарагъынчы ыйыкъ кетиб турур...

Мулин. Кетейим мен (*къолун унна этеди*).

Евлалия. Энди уа къачан кёрюрме сизни? Келирмисиз иигирде? Келигиз.

Мулин. Билмейме, тейри. Заман дыккыд. Ишни бошаялсам, кёрюрме.

Евлалия. Огъай, огъай, келмей къалмагъыз. Амалсыз келигиз. Шай ичерсиз, деб сакълаб турлукъма. (*Залгъа айланыб*). Марфа, Марфа, Артемий Васильевични ашыр, кийимин кийдирирге киши джокъду эшик юсюнде.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮУ

Евлалия, Марфа

Евлалия. Қим бла сёлеше эдинг?

Марфа. Мирон Липатыч бла. Тартыб келгенди да, болмагъан затланы джаншаб айланад.

Евлалия. Тартханмы этеди?

Марфа. Алгъын, сиз келгинчи да, джумушчусу

эди ол Евдоким Егорычны. Тартханы ючюн кысталгъанеди.

Евлалия. Кысталгъан эсе, ызына энтда нек алынды сора? Не джаншаб айланад дейсе?

Марфа. Сёзюне ийнансакъ, бек къуджур затла джаншайд. Евдоким Егорычха айыб этерчады, бу къарт ичгичини сёзю керти эсе...

Евлалия. Евдоким Егорычха айыб этиу сени ишинг болмасын, Марфа.

Марфа. Ол мени ишим тюлдю, билеме. Алай а мени да, сизни да кёлююз къалырча затла эшитдириб барад кзулагъыма Липатыч.

Евлалия. Алай дегенлигинг неди? Ангылатыб айталмаймыса?

Марфа. Айтырым да келмейди, айт дей эсегиз, неди амалым, айтмай. Мирон Липатычны, ол айтыугъа кёре, таша мараучу этиб кетгенди Евдоким Егорыч.

Евлалия. Неди таша мараучу? Нени мараргъа керекди ол?

Марфа. Сизни. Ким келди, ким кетди, ким бла тубешдигиз сиз, кесигизни къалай джюрюютуб турдугъуз—аны мараргъа борчум барды дейди джумушчугъуз.

Евлалия. Керtimi айтаса? Эсиргенден да озуб, шашыб айлана болурму къарт?

Марфа. Огъай, шашханлыгъы танылмайд. Джангыз тилерим, джаныгъызны кыйнамагъыз, алай этген эсе, сизни тамам бек суюуб этгенди Евдоким Егорыч. Айыбы джокъду, алай этиученле эркишиле, бек суюселе.

Евлалия (*ёрге кзобуб*). Айыб тюлдю ол, бешишди. Адам тёмез бешиш. Керти алай этген эсе ол...

Марфа. Сизни кыйнайма деб этмегенине ишексиз болугъуз. Эркишини адетиди дейме ол! Бир огъай, он къарауул сюеген эрле да боладыла къатынларыны

төгерегине... Къарауул къаллай къарауулду ансы—андады иш! Сёзню джаймай, ичинден чыгъармай, эрине, къатынына да бедиш келмезча эте биген адам болса—уллу къыйынлыкъ джокъду анда. Ма быллай ичиб айланган сер, джаншакъ къарт—къара къыйынлыкъды...

Евлалия. Аллай сыйсызлыкъ джетдирирге меннге къайдан келди къолундан Евдоким Липатычны?

Марфа. Къыйналлыкъ тюлегиз, ма былай, ауузун бошлаб айланмаса ол сыйсыз къарт. Тохтасын бир кесек, Евдоким Егорыч къайтханлай, къыстата билirme мен аны. Итни сюрдюргенча сюрдююрме арбаздан. Джараб ишге джарагъаны да джокъду, аллы айланган джерге думп болуб кетеди. Мен, сёз ючюн, сормай-ормай башымы эшикге къаратмайма, кёресиз. Сизге айтыб чыкъдым бюгюн да, сёз ючюн. Аптекадан ёлюр от алдым да, эрлай къайтдым.

Евлалия. Не ёлюр отду ол?

Марфа. Чычхандан толгъанд юй. Халыуачыкъ табханлай, анга салыб берсенг, къырылыб къаллыкъла (*шышачыкъны кёргюзтед*).

Евлалия. Кесибизни къырыб къоярса, бери бер, халыуангы хазыр этсенг, алырса... (*Шышачыкъны алады*).

Марфа. Эгечимден туугъанчыкъ аптекадан узакъ болмай джашайд. Джаны-тини халыуады. Былтыр андан алгъанем. Бюгюн да къайтдым, тамбла кел, деди... Бир джангы хапар да айтды, тоба, хапар тюз эсе, тойгъа чакъырыллыкъсыз кёб турмай, Евлалия Андреевна.

Евлалия. Кимни тоюна?

Марфа. Барабошкин деб кюпсе джашайд эгечимден туугъанчыкъ болгъан орамда. Джангыз кызы бард. Кёргенме—бир къуджур затчыкъды, кёзюнде да къыяучугъу бард, башы да къалтырагъан этед харибчикни... Аны тилейд дейле Артемий Васильевич!

Евлалия. Ким Артемий Васильевич?! Бизни Артемий Васильевичгеми айтханлыгъынгды?

Марфа. Да ол чакъырлыкъды дегенлигимди тоюна. Джарлы джаш болгъанлыгъына, берликдиле къызы — андан маджал кюёу кёкденми тюшерикди алагъа?

Евлалия. Къалай болад алай?! Бош хапарды!

Марфа. Тилей болмаз дегенлигигизмиди? Тилейд! Къыз кеси къолай болмаса да, байлыгъын айтыб-айталмайла. Кюн тууад Артемий Васильичге.

Евлалия. Бош хапарды, бир ишексиз... Мен биллигим. Меннге билдирмейин къалай этер алай ол?

Марфа. Къайта келмедим Барабошкинлери таба... Алада джумуш этген тиширыулары ариу таныйма, сора келсем, бек толу хапар айтырыкъ эдиле.

Евлалия. Къалай къайтмадынг, нек къайтмадынг? Сормай къалай келдинг? Къыйымеди сора келген?

Марфа. Юйге ашыкъдым да ансы... Да, «хо» дей эсегиз, шыб деб джетиб келейим. Несин да билиб.

Евлалия. Игитда джетесе... Ол ишге бир къара, шо? Да къалай болад алай? Огъай, огъай, бош хапар болур...

Марфа. Узакъ тюлд, эрлай джетейим...

Евлалия. Анга бир къара! Сёз да чыгъаргъаед ауузундан... Менден джашыртып къалай этед, не, бир сагъыш эт? Шыкъыртсыз-тыкъыртсыз. Не боллукъ эди айтыб этсе этерин? *(Джылайды)*.

Марфа. Нек къыйналдыгъыз алай? Не болду, не болду сизге?..

Евлалия. Болуб не боллукъду! *(Джылайды)*.

Марфа *(андан кёзюн алмай къараб)*. Барамамы? бир аягъым ары басхынчы, бери джетдим!

Евлалия *(эс джыйыб)*. Джукъ да болмагъанд. Бир-бирледе кеси аллыма ма былай зыр деб къуюб къояма. *(Ышарыргъа кюрешиб)*. Къоркъутдум сени да джылаб. Къоркъма, не боллукъду болуб. Да бар да кел, барайым дей эсенг...

Марфа. Тюу дегинчи джетейим!

ТЕРТЮНЧЮ КЕРЮНЧЮУ

Евлалия. Чырайына кёре болум да юсюндед. Башы ишлеген адам. Тёрт саны сау. Асыраялмайма кьаллыкьды кьарнын, Барабошкинни сомуна-шайына кьараб тургъан джери чыртда джокьду. Рысхы ючюн кесин энишге тутар адам болмагъанын кёреме. Кьалтырауукъ кьызы алырча, не кьыйынлыгъы бард? Менн суймейди, суйсе, этмезеди ол ишни! Не кьычырыкъ этейим, кьалай джашайым? Не бард манга джашаудан? Не джууугъум-тенгим, не бир башха адам инсан болмай кьатымда джюрегими ышартхан... Джангыз ол эди кёз джарыгъым, кьууанчым, насыбым, андан да айырыла эсем, не джашау кьалад меннге дуняда? От тёбеси болсун дуння алай тургъанлай, ол да менден кьача эсе! (*Джылайды*). Бош эсе уа хапар? Бош сыйыт-кьайгъы этеесем а мен тели? Кеси бла сёлешейим, кесн айтсын бошду десин да. (*Кёзю чыракъ барыб, сагъышха сингенденди*).

Мирон киреди.

Мирон. Софья Сергеевнагъа не айтама?

Евлалия. Не?

Мирон. Софья Сергеевна келгенд, не дейме?

Евлалия. Келсин, келсин.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЧЮУ

Софья. Нек бузулгъанса, не кьыйынлыгъынг бард, джаным?

Евлалия. Башым чачылыб барад, ауруйд не эсе да.

Софья. Башынгмы? Огъай, огъай, джашырма. Не эсе да джанынгы кьыйнагъан зат бард? Аллай зат болса, не ашхы джылаб, не да кимге болса да ичинги тёгюб, тьюлюб тургъан джюрекинн тешерге керек боллад. Олтуруб, сагъышха кетиб турсанг, ауур тиед не

бош затчыкъ да. Бир ишексиз, болмагъан бир бош затха кыйналыб турмай эсенг, бойнуму кесдиреме беш джерден.

Евлалия. Джанынгдан бек суйген адамынгы тас эте башласанг, джангыз къууанчынгдан айырыла башласанг — бош затмыд ол?

Софья. Джукъму болгъанд Евдоким Егорычча? Оу, мен хариб, нек тынгылаб тураса, не пелах болуб къалды?

Евлалия. Анга айтмайма. Башха адамым баред, мен аңыз джашаялмазлыкъ адамым...

Софья. Ой, мен тели, неле келтирдим башыма? Башхагъамы айтаса? Не болгъанды башха адамынга уа, нек айырыла башлагъанма дейсе? Къайры эсе да кетгенми этед?

Евлалия. Кетмейд, мындад. Мында тургъанлай, тас эте башлагъанма...

Софья. Ауругъанмы этед? Ышанырча туйюлмюд, кыйынмыд?

Евлалия. Ауругъаны джокъду. (*Джыламсыраб*). Къатын ала башлагъанд деб эшитдим ма бусагъатда.

Софья. Кесими айтды?

Евлалия. Айтмайд, менден джашырыб ала айланады.

Софья. Аны ючюнму ашайса этинги?

Евлалия. Кёлтюраллыкъ туйюлме, андан айырылгъанмы джашауумдан айырылгъандан башхасы джокъду.

Софья. Кёлтюраллыкъса. Мени да болгъанд алай кыйынлыгъым кёб болмай. Сенича, мени да суйген адамым кыыз тилеген эди... Кёресе мени уа, сау-эсен джюрюб айланама. Хатам-къайгъым болмазча этдим. Олтуруб ачыб-кюйюб тургъандан хайыр джокъду, иш алайгъа джетсе. Суйген адамындан айырмазча мадар таба билирге керекди.

Евлалия. Алайгъа джетсе иш, мадар табмайса.

Софья. Эки мадар барды, иш алайгъа джетсе. Сен

суйген адам керти да джаны-къаны бла бир башханы суйюб алама дей эсе, алыргъа керекди, юй къуаргъа керекди — насыблы бол де да, алгъыш эт да, бир джанына джанла, унутургъа кюреш. Эсингден кетер да ол адамны, тѣз, тынчлыкъ таб да джаша. Ол биринчи мадарды. Бек суймей, таралмай, къалай болса да бир юйдегили болайым деб тебрете эсе уа ишни суйген панынг, армау-къармау этме да, ишни ой. Ол экинчи мадарды.

Евлалия. Қыалай оярыкъса ишни?

Софья. Оюлмазлыкъ иш боламыд, эте билсенг? Не болгъан, болмагъаны да айтыб, табылгъан бедилни юсюне къалаб къагъытчыкъ джазыб ийсенг не къызы кесине, не джуугъуна-тенгине, къатларына да къоймай тохтайдыла «хо» деб тургъан адамларын, алай тургъанлай сары алтын эсе да. Қызыны атасына джазыб ийгенем да мен, джаратыб тургъан кюѳюлююн бек къысха суутду, бурнуна ургъанча этиб ийгенд келчилерни. Алай бла тыйдым къолумда насыбымы, сен да эт алай, бек таб мадарды.

Евлалия. Гюнах деген зат да барды... Қыоркъмадынгмы?

Софья. Гюнахы-айыбы да къызы кесни джаратыб къызса боллукъ эди... Онглу юйденди, байлыкълары уллуду деб къызса эди...

Евлалия. Мен таралгъан аллай адам туйюлдо. Иннети анга таза болуб, мен суймей, аны суйюб къызады. Аллай болмаса, несни сюерик эдим, несне тараллыкъ эдим мен аны?

Софья. Суйсенг, несни да сюесе да къояса. Дуньяда мындан аламан болмаз деб сюесе. Иги тинтиб къарасаг а, аны да къалгъанладан тюк чакълы аламанлыкы болмай турур.

Евлалия. Бек иги тинтиб къарагъанма

Софья. Шо, бир билир эди кимге айтханынгы! Қыаллай эсе да, иги тинтиб, несни да иги кѳре билген

кыйынды сенича джашауну иги билиб бошамагъан адамгъа...

Евлалия. Къалай билиб бошамайма джашауну? 28 джыл джашаб?..

Софья. Джашауну толу билир ючюн, эркин джашаргъа керекди адам. Биз а, сен да, мен да, тюрмеде тургъанча тургъанбыз. Джашар орнуна, къараб тургъанбыз, тутмакъ адамла тюрмени терезесинден эшикке къарагъанча. Сени 25 джылынг — ата юйюнде тюрме, къалгъан джылынг да бери келгенли, мында — бу юйде тюрме. Къайдан билликсе кереклисича джашауну да, адамны да, терезеден къараб кёрюб? Сабийчабыз биз, эркишиле да сабийге санагъанларын тюз этедиле бизни.

Евлалия. Санамай эсе уа сабийге менч?

Софья. Эки шагъат керекди ол затха. Алдамайдымы дейсе сени, керек болса, сабийни алдагъанча, сен таралыб кюрешген адам, ким эсе да?

Евлалия. Не айтыб алдарыкъды, сёз ючюн?

Софья. Сёз ючюн, бюгюн келирме, биргенге болурма, къатынгдан таймай кечени ашырырма деб, алай айтыб, келмей къалгъаны болгъанмыды чырт?

Евлалия. Болгъанд!

Софья. Ишим кёб эди, ишден башымы айыралмадым, заман табалмадым дерикди, нек келмединг деб сорсанг. Алаймыд?

Евлалия. Алайд. Керти да иши кёб болуб къалгъанына не сёз, келирге суйсе да...

Софья. Суйсе, келир амал табмай бек да къояр эркиши! Джукъ иши джокъ эсе да, сылтаугъа алай айтыб къояд, сабийни алдагъанча, алдаб, кёлюбюзню къалдырмаз ючюн. Барыб къарасанг а, не иш ишлейд деб, не тарта туруп тенглери бла, не карт ойнай заман ашырыр, келиб къатынгда олтурмаз ючюн. Сени суйюб, кёрюрге излеген адамгъа бек да ойнатырса карт, «дама, туз, патчах, валет» деб. Ёч болурму сени валетинг да карт оюннга?

Евлалия. Мени валетим валет тюлдю — патчахды.

Софья. Кёзюр патчах болур кеси да?

Евлалия (*ышарыб*). Кёзюрлени да кёзюрюдю...

Софья. Бош кирмедим бюгюн бери. Чачдым — къайгъынгы! Кёрдюнгмю — ышара башладынг, кёкден булут кетиб, кюн джылтырагъанча. Кетейим энди — тамбла да келирме, ма былай джарыкълай тур энди. (*Кетеди*).

Евлалия, аны ашыра чыгъыб,
Марфа бла къайтады.

АЛТЫНЧЫ КЁРЮНЮ

Евлалия (*къайгъылы болгъаны таныла*). Не хапар алыб келдинг?

Марфа. Чакъырыллыкъ тюлсюз тойгъа.

Евлалия. Бош болубму чыкъды тилеген хапары?

Марфа. Тилегени тюзд. Келечилерин къурлай къайтарыб ийгенле.

Евлалия. Бермейбиз деб?

Марфа. Бермейдиле. Ким эсе да бир джашха сёз тауса айлапалла, Артёмий Васильевичден къарамсызыракъ эсе да, хурджуну къалыныракъды, дейдиле.

Евлалия (*тынгылаб туруб*). Чай ичерге келликме деген эди Артёмий Васильич. Келмейд не эсе да. Эседингми, юйюндемид?

Марфа. Юйде кёрюнед!

Евлалия. Джазамы турад?

Марфа. Эки джаш да, ол да карт ойнай тургъанча кёрюне эдиле.

Евлалия (*ёрге къобуб*). Карт ойнаймы? Софья Сергеевна киргенед, сен кетгенли. Эсли тиширугъа санаймыса Софья Сергеевнаны?

Марфа. Сёзюгюз болмасын анга. Эслей, кёре да биледи, мени акъылым бла.

Евлалия. Артемий Васильевични бир чакъырыр-
мединг, шай ичерге сакълаб турадыла деб, Марфа?
Марфа. Чакъырайым. (Кетеди).

ДЖЕТИНЧИ КЕРЮНЮ

Мулин (ушатмайын). Чакъыртханмы этгенегиз?

Евлалия. Чакъыртхан эдим. Унутубму къойгъан-
сыз келирге айтханыгъызны?

Мулин. Айтханымы унутуучу тюлме чыртда. Эрт-
де болур алкъын чай ичерге. Сагъат, не да сагъат джа-
рымдан келirme..

Евлалия. Ишигизми барды? Не этесиз?

Мулин. Бош туюлме бусагъатда. Сагъат бла
джарым чакълы бирден сора болурма бош.

Евлалия. Да мени сёзюм бар эди... Айтыр за-
тым...

Мулин. Тёзер мадар джокъ эсе, айтыгъыз буса-
гъатда огъунакъ.

Евлалия. Бусагъатда огъунакъ айтыб къояргъа
керекме.. Къалай айтыб башлайым, ансы...

Мулин. Биссмила дегиз да айтыгъыз да башла-
гъыз.

Евлалия. Мен аллахха не хата этгеним бол-
гъанд?.. (Джылаб, къол джаулулгъун кёзлерине басад).

Мулин. Джылаб нек башлайсыз? Не болгъанды,
Евлалия Андреевна?

Евлалия. Аман кюннге джетдирдигиз мени.

Мулин. Не хатамы кёрдюгюз, не терсимми?

Евлалия. Уллу терслигиз бард. Барабошкини
кызын тилегенсиз.

Мулин. Олмуд терслигим? Сёзюм бергенем да
сизге кызын тилемезге?

Евлалия. Билдирген, айтхан да этмей!..

Мулин. Кишиге айтыб этерге керекме деб билме-
ем этер затымы..

Евлалия. Къыйналлыгъымы билмесегиз, айтмагъыз... Алмай болмай эсегиз, къатынсыз болмай эсегиз, алайын меннге да ангылатсагъыз а, айтсагъыз а...

Мулли. Да алыб бошамагъанма, алса билдиреди ким да къатын алгъанын...

Евлалия. Берселе, алыб бошарыкъ эдигиз... Бермегенлеринде алмагъансыз.

Мулли. Сабий тюлме, Евлалия Андреевна: мен да джашаууму кесим билгенча къуараргъа керек тюлмеми? Кесиме табыча этерге керек тюлмеми? Аныючюн кёлююз нек къалады, къыйналгъан да нек этесиз?

Евлалия. Суйген этеме — аны ючюн къыйналама. Къатын алгъан огъай эсегиз, къатына барсагъыз башха тиширыуну, санларым къыйылыб тебрейле, кюном къарангы болуб. Саламлашхан да этмегиз тиширыу бла деб айтмагъанмем сизге?

Мулли. Не айтханыгъызны да этиб турурма дегенмем да мен сизге?

Евлалия. Этиб турлукъсуз! Этмесегиз, болмайд. Къалай джашайым мындаи ары мен? Басмагъыз къатына, тиширыу деген зат къурусун сизге! Менден башхагъа къарасагъыз, энди чачын-башын джыртыб тутдурлукъма къолуна. Эл бедишлик этерикме сизни да, кесими да. Бир затдан артыма тура биллик тюлме! Билсин халкъ, кесигизни суйдюрюб, кесигизге илешдириб меннге салгъан къыйынлыгъыгъызны. Евдоким Егорыч да билсин...

— Мулли. Евлалия Андреевна. Евлалия Андреевна! Неле айтасыз сиз?! Неле сёлешесиз?!

Евлалия. Экибиз тюбеше турургъа башха амал табмай, бу юйге ол дыгалас бла келгеними айтайым! Сиз бла мен оноулашыб, экибиз бир тилли болуб, андан сора табханбыз аллай амал деб айтайым. Билсин нени да...

Мулли (*иги танг абызыраб*). Евлалия Андреевна! Евл...

Евлалия. Мени кёрюб болмай эсегиз, къорайым

дуниядан! Ёлур отум хазыр (шышачыкъны кѣргюз-теди).

Мулин (шышачыкъны кѣрюб). Стрихнинди ол, керти да ёлур отду... Сиз ойнар зат тюлдю ол, Евлалия Андреевна!

Евлалия. Ойнайд дебми билесиз? Тоюгъуз этилсе, мени джылауум этиле турлукъ эди бусагъатда, билемисиз?

Мулин. Къайдан биллик эдим? Билмей эдим туура алайгъа джетиб тургъаныгъызны.

Евлалия. Менден насыбсыз инсан джаратылгъан болурму джер юсюне?! Тас этеме башымы, кетеме бу дуниядан!

Мулин. Къан салыб тура кѣреме мен керти да. Терс кѣреме керти да!

Евлалия. Бек терссиз, бек терс!

Мулин. Кѣрдюм... Кѣрдюм энди. Кечигиз! Энди эслейме, не кюннге джетдириб турама сизни...

Евлалия. Адам шойма да мен да, Къалай этдигиз аллай къатылыкъ меннге?

Мулин. Эслерме энди. Энди этмезме алай, кечигиз бу джол. Кечер къарыу табыгъыз.

Евлалия. Не амалым бард кечмей? Кечеме бу джол.. Бу джолдан сора этмегиз аллай къатылыкъ. Атамагъыз мени энди, кетмегиз къатымдан...

Мулин. Этмезме къатылыкъ. Кетмезме. Сиз ачымай, сиз къыйналмай, сиз къууаныб джашар ючюн джашаргъа керек эдим мен. Туугъаным да аны ючюн болур мени бу дуниягъа...

Евлалия. Джюрек джарама къалай джарайд сѣзлеригиз, балхам кирик. Айыб этмегиз меннге, Артемий Васильич. Уят-хаят, адеб-намыс билмеген, бети болмагъан тишируу деб келмесин кѣлюгюзге. Кесим да билмей къалай шашханымы, бусагъатчыкъда шашыб къалдым, не болду эсе да меннге. Аллай адам тюлме мен, ийнаныгъыз, Артемий Васильич...

Мулин. Мен шашдырдым, менме терс. Кечигиз

мени! Унутайыкъ да къояйыкъ бу къыйын кюнюбюзню энди.

Евлалия. Кечеме мен ,сен да кеч.

Мулин. Джарашабыз да сора?!

Евлалия. Джарашдыкъ, джаным!

Мулин. Беригиз бери къолугъузну. *(Уппа этед къолун)*. Бусагъат кетейим, сагъат, не да сагъат бла джарымдан келирме да, кесигиз кет дегинчи, кетмезме къатыгъыздан...

Евлалия. Энтда унутуб къоймагъыз. Сакълаб тур-
лукъма, кёз къысмай! Бир сагъатдан тюбеширбиз.

Мулин. Сагъат бла джарымдан кёб къалазма!

Евлалия. Чырт сормагъанма сизге. Джырлай билесиз да?! *(Къолун аны имбашына салыб, кёзюне къараб)*.

Мулин. Тейри, къолай джырлайма деяллыкъ тую-
юлме.

Евлалия. Бир бек сюеем: сен къатымда акъыр-
тынчыкъ джырлаб, мен да тынгылаб. Киши болмай,
къуру экибиз. Джырларса да бир сагъатдан?

Мулин. Сагъат бла джарымдан. Экибиз да ашхы
джырларбыз, сиз болдукъ дегинчи...

Къолун уппа этиб чыгъады.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮ

Стыровну кабинети. Столу, шиндиги, столда
къагъытла, сагъат, сигаретле, алтын портсигар кёрюнедиле

Стыров бла Евлалия

бирер эшикден кёрюнедиле.

Мулин тынгылауну бериб окъуйду.

Марфа киреди.

БИРИНЧИ КЕРЮНЮ

Стыров *(Евлалиягъа)*. Бир-эки тюбер джерим бар-
ды. Кобловгъа да тюберге керекме. Софья Сергеевна-
гъа джукъ айтдырыр затынг бармыды?

Евлалія. Къонакъгъа келалса, келсин.

Стыров. Айтырма. Башха къонакъла да чакъы-
райкъ бююн. (*Мулинге*). Сиз да келигиз ингирде.
Олтурурбуз бир кесек, карт-март ойнарбыз.

Евлалія кетеди

Мулин. Келirme. Бошма бююн. Айтхан къагъы-
тыгъызыны алыб келеме.

Стыров. Столгъа сал. Энтда табылгъанды сен-
нге бир иш. (*Хурджунундан къагъыт чыгъарыб*). Ма
муну да окъуб, кёлюнге келгенни бир айтырса.

Мулин. Биргеме алыб кетейим да, окъуб ингирде
келтирirme.

Стыров. Кетмей, мында окъуб кетсенг игнед.

Мулин. Ышанмагъанлыкъ эте болмазсыз меннге,
Евдоким Егорыч?

Стыров. Ышанмай а, бек ышанама, билесе. Алай
а бек анасы джыламаз дейдиле. Не болады, не къала-
ды, бу къагъытха кишини кёзю джетсе, табсыз бол-
лукъду. Мында чыкъмай окъуб кетсенг, сие эдим.
Хазнамыд. бир сагъат джарым олтурлукъса. Олтур
мында. (*Кетеди*).

Мулин, стол джанына олтуруб, сескекли болгъан
адамча, Евлалія кириб кетген эшик таба къарайды.
Эшик ачылыб, Евлалія чыгъады.

Мулин (*кеси кесине*). Олтур энди мында, къалай
олтурлукъ эсенг да! (*Евлаліяны эслемегенча этиб,
окъуйду*).

ЭКИНЧИ КЕРЮНЮУ

Евлалія (*Мулинни къатында олтуруб*). Алдады-
гъыз мени энтда!

Мулин. Евлалія Андреевна! Муну окъуб бошар-
гъа керекме мен амалсыз. Анда сора сёлеширмедик,
болмай эсе?

Евлалия. Кече арасына дери сакълатдыгъыз мени бошуна.

Мулин (*Кёзюн къагъытдан айырмай*). Не зат дейсиз?

Евлалия. Не этерге билмей турдум. Чакъырта ийгенем да, эки кере да юйде джокъсуз деб къайтды Марфа.

Мулин. Телеграмма берирге керек эдим. Почтагъа бармасам, болмай эди. (*Карандаш чыгъарыб, бир бир сёзлени тубюн тарта окъуйду*).

Евлалия. Ишигизден бёлюрге излемейме, джангыз сорлугъум бар эди.

Мулин. Не зат?

Евлалия. Бир башха тишируу джаратханыгъыз болурму, деб келеди кёлюме.

Мулин (*бездиресиз дегенча*). Ой, сизни огъесе, Евлалия Андреевна! (*Окъуб барады*).

Евлалия. Тюзюн билирге излейме.

Мулин (*окъугъанындан айырылмагъанлай*). Джокъду. Джаратханым джокъду чыртда.

Евлалия. Мен а? Мени уа джаратмаймысыз?

Мулин. Тюзюн билиргеми излейсиз?

Евлалия. Мени джаратханыгъыз бла квалгъаныгъызны айтсагъыз, билликме тюзюн. Мени джаратмай эсегиз, башханы джаратмай амалыгъыз джокъду. Кимни болса да бирни джаратмай, суймей, не инсан да болалмайд кечиниб.

Мулин. Болалады.

Евлалия. Ойнай турасыз сиз мени бла. (*Джыламсырайд*).

Мулин. Сиз джыларча джукъ кёрмейме, тюзюн айтсам, Евлалия Андреевна. Биз бири-бирибизни адамча кёребиз, багъалатабыз, андан сора не керекди?

Евлалия. Суймеклик а? Ол керек тюлмюдю?

Мулин. Да суйген да этебиз.

Евлалия. Сиз сюесиз деб а чырт айталмайма.

Мулин тынгылауну бериб окъуйду.

Евлалія. Не этерге керекме мен, сиз мени сюерча, айтыгъыз!

Мулин. Джукъ да керек тюлсюз этерге, Евлалія Андреевна.

Евлалія. Бек аз сюесиз, сюе эсегиз да, кёреме. *(Тынгылаб туруб)*. Кесимме терс, билеме. Бездириб, кёб сёлешиб, этегигизден къадалыб, башхаланы джаратасыз деб, къайгъы ачыб эте болурма. *(Тынгылаб туруб)*. Алайд дей эсегиз, эслейим кесими бир кесек, этмейим джаныгъыздан... Болсунму?

Мулин. Болсун. Евлалія Андреевна, болсун! Энди бусагъатда муну окъуб артына дери бир чыгъайым.

Евлалія. Къадалыб турмайым хаман, биргеме болугъуз деб. Ишигизге зарап, чырмау болмайым. Кесигиз къачан сюйсегиз, къачан эсигизге тюшюрсегиз, къачан бош болсагъыз, ол заманнга разы болайым. Башха тиширыула бла сёлешмей болмайма дей эсегиз да, сёлешигиз, мени ол айтханыма къарамагъыз. Джангыз бир айтханымы этигиз, бир тилегими къабыл кёрююз.

Мулин. Не тилекге айтасыз?

Евлалія. Юзмегиз джарыкъ умутуму, джукълатмагъыз насыбымы, менден кетмегиз — олду тилегим.

Мулин. Этерме къабыл, нек этмейме. тилегигизни...

Евлалія. Кетмей, сюйюб турурмамы дейсиз? Хаман да?

Мулин. Нек турмайма, сюйюб турлукъма дейме хаман да.

Евлалія. Андан уллу къууанч къайда меннге? *(Кёзюн чыракъ ийиб, сагъышланыб, тынгылаб туруб)* кёзюме не кёрюземе бусагъатда, айтайыммы?

Мулин *(анга къараб)*. Айтыгъыз.

Евлалія. Келлик кюнюм кёрюнеди. Насыблы кюнюм.

Мулин. Кёб зат керекди адам насыблыма дер ючюн кесине.

Евлалия. Сиз керексиз манга. Биз бир болуб джашагъандан башха не зат керек болад меннге?

Мулин. Алай джашар амалыбыз а джокъду чырта, Евлалия Андреевна.

Марфа киреди.

Евлалия. Эринг сау болуб, дейсиз.

Марфа. Евлалия Андреевна!

Евлалия. Не дейсе?

Марфа. Эгечимден туугъанчыкъ келген эди, ол кетгинчи, бир-эки сёз айтырым баред сизге.

Евлалия. Бош туюлме, кёрмеймисе? Ненча кере айтханма, Марфа, керек болмагъан кёзюуюнгде кириб келме деб?

Марфа. Кечигиз бу джол. Ашыкъгъан этеди да эгечимден туугъанчыкъ...

Евлалия. Соруусуз-оруусуз кириб келиучю болма! Сен эшитмезлик бир сёзюубуз бар эсе уа?

Марфа. Ангылайма... Кечигиз бу джол! Амалсыз эки сёзчюк айтмай болмай киргенме.

Евлалия. Чыгъайым, кёб турмам, бар.

Марфа чыгъыб, эшик джанындан кетмей симсирейди,

Евлалия. Къартлыгъы келиб бошагъанды Евдоким Егорычны. Къалгъаны кёб тюлдю.

Мулин. Не къалгъаны?

Евлалия. Джашар джылы дегенлигимди.

Мулин. Къалай айталасыз алай?

Евлалия. Аджалы терк джетсин деб, къаргъыш айтырым джокъду мени анга! Ёмюрю узакъ болсун деб а къалай тилек тилейим, мени сатыб алыб, тутмакъда тутханча тутхан адамгъа? *(Марфа эшикни ачаракъ этиб, къулакъ салыб тынгылайды)*. Сюйюб ёлюб бармагъанын билеме, къалай сюе билликди адам аны джылында? Сюймегенден ары сыйымы кёре да билмейди. Меннге джумуш этиб айланыргъа керек къартны —

ичгичи, джаншакъ, тели къартны — къарауул этиб кетед меннге. Къалай сюейим мен да аллай адамны?

Мулин. Ол айтханыгъыз тюз болур, не къычырыкъ этейик?!

Евлалия. Насыбымы кѣзюме кѣргюзтгеним да тюз тюлмюдю? Келлик кюнден ашхы умутла этгеним терсиди да? Келлик кюн экибизни бир этерге боллукъ эсе?

Мулин. Келсе аллай кюн, олсагъатда аллах айтхан болур эди. Бошадым окъуб. Бара-барайым энди мен. Ингирде кѣрюшюрбюз. (*Къолун унна этеди*).

Евлалия (*Мулинни унна этиб*). Къарайбыз да келлик кюнню аллына?

Мулин. Къарайбыз, Евлалия Андреевна, къарайбыз. (*Кетеди*).

Евлалия къонгураучукъну зынгырдатады.

Марфа киреди

ЮЧЮНЧЮ КѢРЮНЮ

Евлалия. Не дей эдинг?

Марфа. Эгечимден туугъанчыкъгъа сѣз тауусханбыз. Кесигиз билесиз, болушлукъ этерге керекме мен алагъа быллай кюнлеринде.

Евлалия. Болушмай а, эгечингден туугъан эрге чыгъа эсе. Тюз айтаса, болушургъа керексе.

Марфа. Да, ма ашы ючюн келген эдим сизге.

Евлалия. Меннге неге келесе да?

Марфа. Къалай этейим келмейин? Сиз билмеген нем барды мени? Къуруду къолум.

Евлалия. Да къарыуунга кѣре болуш. Ким да джуургъанына кѣре узатады аягъын.

Марфа. Тартынган этеме кесими къарыуума кѣре не да болсун бир затчыкъ узатыб къутуллуб къалыргъа. Мен джумушчу болуб тургъан юйню къарыуу къалай болгъанын ариу биледи ким да.

Евлалия. Евдоким Егорычха айтырма, табар сенге ол бир 10—15 сом.

Марфа. Эртдеден бери ишлейме сизде. 10—15 огъай, 20, таб, 25 сом огъуна да берир ол, алай а ол неге болсун?

Евлалия. Ол да аз болурму дейсе?

Марфа. Сиз кесигиз унутуб къоярыкъ болмазсыз быллай кюнюгюзде мен сизге аллай бир джарагъанымы.

Евлалия. Къыйынынг ючюн хакъ алыб ишлейсе, ишинги айта эсенг..

Марфа. Ишми айтмай да къояйым. Сизге джараб кюрешгеним а?.. Не десегиз да, огъай демей...

Евлалия. Этер ишингден озуб джукъму этдиреме да мен сенге?

Марфа. Да сизге керек хапарла джыя, азмы чабханма шахарны узунуна-кенгиге?

Евлалия. Не хапарлагъа айтаса?

Марфа. Ким кимге барады, къайсы джаш къайсы къызын тилейди деб джыйыб айланган хапарларыма айтама. Сёз ючюн, Артемий Васильевични хапары.

Евлалия. Артемий Васильевич а пек керек болду былайда?

Марфа. Да мени кесими джюрек аурууум чабдырыб-джортдурубму айланама кюпселени юлериине кприб. Бошха-зырафха джортуб къалдыммы мен тели къартлыгъымда?

Евлалия. Я мени аллахым, неле эште турад эки къулагъым?

Марфа. Джарамайма сора мен сизге? Ким сакълайд деб турасыз эшигигизни, киши келиб, кириб, кёрюб къоймасын деб, сиз экигиз джоуюддеше тургъан кёзюледе? Баринибиз, Евдоким Егорыч, джукъ сезгенден аллах сакъласын... Эм алгъа уруб мени джанымы алыб, сизге алай джетерикди кёзюу. Киши кёрюб, эслб, анга джетдирмесин деб, къоркъуб, ичимде джаным къалмай, неле этиб кюрешеме мен, сизни сакълар ючюн?..

Евлалия. Менми эт деб этдиреме, неле эте эсенг да? Аман этми дейме мен сеннге?

Марфа. Да иги да этдирмейсе. Сизден бир сом-шай тюшер тирелиб къалгъан кюнюмде деб эте эдим этгеними, ансы бир иги зат этеме дебми эте эдим?.. Бир онбеш тюенни уа къызгъанмазсыз деб тура эдим, аллах кѳред. Аллай бирге уа не сѳз деб, сизге ышаныб, алай таукел болгъан эдик сѳз тауусургъа да. Аллай бирсиз ким чыгъараллыкъды къыз, сагъыш этигиз?

Евлалия. Не сагъыш этдиресе, не ючюн излейсе онбеш тюен менден, нек иги ангылатмайса?

Марфа. Аллай затны ангыларгъа суйген ангылайды. Ангыламайма деб къойсагъыз да, не дауум боллукъду мени, бир джарлы, мискин къарт къатышны? Не керек эди меннге къартлыгъымда юй-юйге кириб хапар билир дыгалас этиб айланургъа: кимни алама дейди, къаллайды къыз, хо деймиди, юйю, атасы-анасы унаймылла, деб? Бир-бир юйде, тахса билир мурат бла кириб бара тургъанлайынга, джелкенге къагъыб, артынгдан табан тийириб чортлатыб иймеймилле дейсиз? Да не ючюн кѳлтюреме ол табанны? Ненча кере барама ол джашха уа, кел, шай ич деб, экигизни аргъызда джюрюб кече, кюн да? Топал бутларымы нек чабдырыб айланама?

Евлалия. Болду энди, дыгаласынги билдим. Сени ючюн артыкъ чабханма дей эсенг, айлыгъынга тюен къошама. Энди уа аллай затла айтыб кѳзюме тюртюлме бир да.

Марфа. Кѳзююзге тюртюлмей тургъандан уллу къыйынлыкъ аллах бермегед мени суйгенлеге. Къоймайсыз, тюртюлюб турмасам ансы.

Евлалия. Бу юйден къорарынг келиб сѳлеше болурмуса бююнлю быллай къуджур затланы?

Марфа. Да къораргъа керек болсам да, кѳрюрбюз, Евдоким Егорычны айтханына да тынгыларгъа керекди — олду мени бу юйге келтирген, кетерген да ол этерик болурму, терслигими кѳрсе?

Евлалия. Келтирген, тутхан ол эсе, бар да аны бла сѣлеш. Мени башымы аурутма мындан ары. Сенсиз да кѣбдю къайгъым. (*Джыламсыраб кетеди*).

Марфа. Къаллайла эсе да асыры бек мийик учуб айланганча кѣрюне болурса дейме, Евлалия Андреевна?! Къанатчыкъларынгы джукъаргъа да болурма сени мен.

М и р о н киреди.

ТЁРТЮНЧЮ СУРАТ

Сценада биринчи суратны декорациялары

БИРИНЧИ КЁРЮНЮ

М и р о н (*кеси джангыз*). Джюз-минг айтсанг да, чырт бир аманлыгъы джокъду Евдоким Егорычны. Аллай адамны игитда сакълайма аджалдан. Къалай ашатдырыб къоярыкъ эдим анга от? Оюнмуду ёлюр от! Бек аман оюнду ол, тейри. Къазма чычхан болубму къалды сизге Евдоким Егорыч, эй мурдарла? Кесинг ёлюксе деселе да, къалай сакъламазем аны джанын ачы ёлюмден? Келди, дейме, кеси да. Ачарла менсиз да эшикни. Ишимден къысталыбма бусагъатда. Къысталгъан адамыма мен аны. Да энди бир кѣрсюн кеси — къаллай джумушчусуну джанына тийиб турады, юйден кет да, къайтма ызынга деб. Мен кетиб, къайтмай къалсам а, кѣрюр эдинг сеннге джетген кюнню. Ма бусагъатда джылауунг этиле турлукъ эсе да, ким биледи, багъалы Евдоким Егорыч! Келеди. (*Бетин мыдах этиб, башын энишге ийиб, эшик джанында сирелиб сакълайды*).

С т ы р о в киреди.

ЭКИНЧИ КЁРЮНЮ

С т ы р о в. Кетмейми тураса алкъын?

М и р о н. Кетмегенме, Евдоким Егорыч. Кетсем, Ев-

доким Егорычха менича ким джараф, джумушун ким этер, тынчлыгъын-рахатлыгъын, саулулгъун-эсенлигин ким сакълар, деб кетмей къалгъанма..

Стыров. Бир айтхапымы экинчи къайтарыб айланьргъа суймегеними билесе. Керек тюлдю сен этген джумуш меннге.

Мирон. Былай бери бир келигиз, бери бир къарагъыз (*шахмат столчукъ таба атлаб, бармагъы бла яцигин кёргюзтеди*).

Стыров. Нени кёргюзтесе меннге? Эсириб турса алкъын! Къора мындан!

Мирон. Ачыб бир къарагъыз... Къорарма... Эсирген, къалгъан эсем да, муну бир ачыгъыз.

Стыров (*ачыб, портсигарны чыгъарыб*). Къаллайла тюшгенд бу бери? (*Мирон, къол джаулулгъун чыгъарыб, джыламукъларын сюртеди къадалыб*). Неге тынгылаб турса?

Мирон. Дуньяда джашаргъа къоймай башлагъанла!

Стыров. Ким къоймайды?

Мирон. Евлалия Андреевна!

Стыров. Неле джаншайса? Къулакъ отунг дженгенди. Къора къайры къорай эсенг да,

Мирон. Ичген эсем да, сизге аман иннет тутмагъанма мен. Ичгичи болайым, не да болайым, алай а кишни джанын алырча адам тюлма мен..

Стыров. Къой сандырагъынгы. Энди мындан ары джандырма мени.

Мирон (*аны аллында тобукъланыб*). Ёксюз, джарлы этиб, эшигибизни джабаргъа башлагъанла бизни. Сизге бир джукъ болуб, къалай джашайыкъ биз бу дуньяда?

Стыров. Джаб ауузунгу. Не ёрге тур да ангыларча айт, не да кет кетер джеринге.

Мирон. Билмейсиз сиз бир зат да. (*Ёрге къобуб, шыбырдай*). Къан джауа башлагъанды мында!

Стыров. Не билирге керекме, не кѳан джаугѳан айтаса?

Мирон. Ол сау болуб, бизге насыб джокѳ, дейдиле, сизге айталла алай.

Стыров. Ким айтады?

Мирон. Айтхан Евлалия Андреевна айтады. Ёлур отум да хазыр дейди.

Стыров. Не ёлур от?

Мирон. Кѳазма чычхан огѳай эсенг, бѳрюлени кѳырыб кѳоярча — аллай от. Ол да айтады: «Бек ала-матды аллай затынг бар эсе», деб.

Стыров. «Ол» дегенинг а ким болду?

Мирон. Ким болѳанын билалмаѳанма алкѳын. Энди келсе, билирге керекбиз.

Стыров. Ким эсе да келгенми этеди бери, мен кетгенли... Кѳачан келгенди?

Мирон. Кѳачан да келнученди. Эртден-ингир, аш-хам-кече деб кѳарамайды.

Стыров. Не адамды? Кѳалайды тыш кѳарамы?

Мирон. Айтыугѳа кере, былай бир тамѳабет болургѳа керекди ол.

Стыров. Ким айтыугѳа кере? Ким кѳргенди?

Мирон. Таш салыучу кѳарт кѳатын таш салыб айтханды, хата бир тамѳабет адамдан чыкѳгѳанды деб...

Стыров. Сени бла сѳлеше турѳан, сенден да мен тели. Ненча айтдырлыкѳса былайдан думп бол деб?

Мирон. Туура алай айтыб кѳоярсыз деб а турмай эдим, Евдоким Егорыч, тюзюн айтсам. Чнй тели болур-ма керти да мен. Да мен алдай эсем, ёлур отну хапарын, Марфа Севастѳяновна айтыр, сорсагѳыз.

Стыров. Чакѳырчын бери Марфаны.

Мирон. Соругѳуз анга, олсагѳатда кѳрюрсюз мени тюзлюгюмю. Ма былай кѳол аязда кѳргенча кѳрюб кѳоярсыз... (Кетеди).

Стыров. Бош хапар болуб чыкѳгѳа эди бу хапар, алайсыз не дерге да биллик тѳлсе, ант этдир. Бош

хапар болса уа, ма бу башны туюмей не этгин? Мыйым кырууб кетмеген эсе, кыаллайла этдиле алай — джумушчуларым Евлалия Андреевнаны сёзюн? «Кыан джаудура башлагъанды сеннге» деб... Ант этдир, не дерге да билмейме ол сёзге.

Мирон бла Марфа киредиле.

ЮЧЮНЧЮ КЕРЮНЮ

Стыров. Неле сёлешиб айланад Мирон? Не ёлюр от хапар айтад?

Марфа. Айтханд сора? Кесим да айтыргъа тебреб, айталмай тура эдим.

Стыров. Нек айталмай эдинг да?

Марфа. Мени кибик бир джарлы тюзюн айтса да, ётюрюкге чыгыб кыалыргъа болад айтханы. Аны ючюн айталмаем.

Стыров. Да энди айт. Не от хапарды ол?

Марфа. Мен келтиргенем чычханлагъа деб. Евлалия Андреевна «башха затха керек болур, шышачыкны — бери бер» деб алгъан эди менден. Андан ары не билейим?

Стыров. Неге керек болургъа боллукъду да ол анга?

Марфа. Да меннге айтхан этерикдими дейсе? Айттыр адамына айтхан болур.

Стыров. Кимди ол адам? Не излепени бард мында?

Марфа. Мени, Евдоким Егорыч, ёмюрге да тил этну адетим болмагъанына ийнанныкъ болурсуз. Аллай затланы башхала айтсынла сизге, мен айталмайма.

Мирон. Нек омакъланаса энди? Айт, сепкилбетди да... Сепкилбет тюл, тамгъабет дегенлигимди...

Марфа. Мирон Липатыч! Билмегенлей, бир таб сёлешиб кыояса сен! Джокъду бетинде не тамгъасы, не сепкили! Евдоким Егорыч, Евлалия Андреевнадан керген хатам джокъду мени. Аны сёзюн джюрютюб джю-

регин кыйнар адам тюлме мен. Кеси бла сѣлешигиз, мени кююгъуз да. Ма келеди кеси да, мен а джанлайым, айыб этмегиз...

Стыров. Барыгъыз экигиз да.

Мирон бла Марфа джанлайдыла

ТЕРТЮНЧЮ КЁРЮНЧЮ

Евлалия. Кобловлары таба бардынгмы? Келемилле бюгюн кѳонакѳгъа?

Стыров. Сегиз сагъатха дегенелле...

Евлалия. Кѳб кѳалмагъанды сегизге.

Стыров. Келе болурла. (*Тынгылаб туруб*). Да бир иги тансыгъымы да алалмадым сенден. Олтур былай, бир кесек ушакъ этейик.

Евлалия (*олтуруб*). Этейик ушакъ.

Стыров. Тансыкъ болдунгму? Кѳалай турдунг менсиз?

Евлалия. Кѳалай тургъанымы да билмейме, тоба.

Стыров. Келген-кетген болмадымы?

Евлалия. Софья Сергеевна бла Артемий Васильевич кѳрюне турдула.

Стыров. Башха уа?

Евлалия. Башха келген болмады...

Стыров. Келе туругъуз демеймисе кѳргенинге, нек келмейд киши?

Евлалия. Кимге дерикме?

Стыров. Да кѳайдам, танышынг-тенгинг дегенча, кимге да.

Евлалия. Не танышым, не тенгим бард?

Стыров. Алгъын танышларынг а?

Евлалия. Кимге айтасыз? Не танышларым боллукъду, юйге кириб турама эртденден ингирге дери! Не танышла хапар айтасыз? Кишини аягъы да басмагъанды бери, дедим шойтда бир кере. Ийнанмай эсегиз а

сёзюме, меннге къараууллукъ этерге къоюб кетген адам-
ларыгъызгъа соругъуз.

Стыров. Нек айтаса алай? Джунчутдунг, тейри.

Евлалия. Да не этейик, джунчур джерде джун-
чумай? Бермесенг, тил этерикме деб, менден онбеш тю-
мен даулагъан къарт къатындан джунчумаймысыз сиз?
Ол мени джумушчум болгъанлыкъгъа, андан джунчуб,
джерге кирлик болдум мен...

Стыров. Не! боласа джерге кирлик?! Орнун таб-
дырыб, кереклисин берир джерде, неге джунчуйса?

Евлалия. Кереклиси 15 тюмен эди. Аны бериб,
ауузун джабыб кюрешмедим, айтсын, айтыр заты бар
эсе, сизге, артха салыб кюрешмесин. Сизден таба бо-
лурла ол да, башхала да иги танг нохта баулукъ мени
кютюб айланганлары ючюн. Сёлешигиз ала бла, би-
лирге излегенигиз бар эсе. (Кетерге къобады).

Стыров. Кёлюнг бек къалыб тура кёреме менден.

Евлалия. Къалмайды кёлюм! Мени къалай джа-
шаб баргъанымы ангылар адам, джазыкъсыныр адам
болсагъыз да, бир иш. Ол заманда къалдырыр эдим
кёлюмю. Мени джанымы не къыйнагъанын да, къалай
къыйнагъанын да къайдан ангылай билсин меннге
джумуш этнучю ичгичи, хауле къарт киши бла аныча
бир къарт къатыннга сыйымы-намысымы теблетирге
огъайы болмагъан адам?

Стыров. Сени адамынгма мен. Билмей этгеним
бар эсе, кеч, алай ачы сёлешиб къыйнама джюрегими.
Неге къыйнайса джанынгы?

Евлалия. Атасыз ёсген эсем, туугъан анам да,
сыйынгы сакълайма деб, ёге анача, къаты тутуб тур-
гъан эсе мени, сиз да, атам кибик бир киши, юретир,
ангылатыр, айтыр джерде, сыйынгы сакълайма деб,
менден джашыртын ызымдан шпионла къураб кете эсе-
гиз, къалай къыйналмасын джаным? Не къууанчым
бард мени?

Стыров. Тюз ангыламай къыйналаса, Евлалия.
Къарагъыз, джарсытмагъыз, не хатадан да сакълагъыз

деб алай айтханма мен алагъа, ансы шпионла болугъуз дегенме. Айыбын кёрмейме, ант этдир, ким болса да ызынгдан къарай, къайгъыра турса: джаш адамса, джашлыкъны сакълыгъы аз болады! Мен алайына къоркъама! Сёз ючюн, ёлюр отну алгъанд дегенлеринде, къалай къоркъдум, билемнсе?

Евлалня. Аны уа несин айтадыла? Ала сакъламайла мени, мен сакълайма аланы да, кесибизни да, деб алгъанма къолундан ёлюр отун Марфаны. Сер къарт къатын эслемей, чычханлагъа берирни орнуна, бизге бериб къоймасын деб алгъан эдим да ёлюр отну къолундан. Энди къарайма да, кесиме керек болуб къалырча кёреме ол.

Стыров. Джашса, сабийсе десем, унамайса, неле сёлешесе?

Евлалня. Адам инсан тюлмеми мен? Тиширыу эсем да, мени да джокъмуд джаным ичимде? Тиширыуну къайсы бири да къаратханча, къаратыргъа боллукъмамы мен да кёзюю кесимча бир джаш адамгъа?

Тынгылагъыз, сабий эсем. Тиширыуну къайсы бири да тюбемей къала болмаз джашауунда кеси ушатхан бир адамгъа. Джашырлыкъ тюлме сизден неми да. Быстыр гинджи тюлме мен. Адам инсан болгъанымы, тиширыу болгъанымы энди ангылайма толусу бла, аллай адамгъа тюбегенимде. Бети болмагъан, адамлыгъын тас этген, джоюлгъан джан, насыбсыз джан дернксиз сиз меннге, суймеклик синггенд саныма десем. Манга уа ол суймекликсиз джашау татыусуз бола эсе, мен не этейим? Сизге да айыб-бедиш келтиртмей, кесими да сёзюю этдиртмей, ма былайда, ичимде джашырыб турургъа излеем суймеклик ауруууму; ташада тутуб, къарагъан кёзден букъдуруб, дунияда бир инсаннга да сездирмей, билдирмей сакъларгъа излеем. Сиз а, болмагъан адамла бла тиллешиб, ол затны арагъа салыб, ачыкъ этиб кюрешесиз. Аман кёзю, аман тилни уундан мен къууанчымы-насыбымы сакълаб джашар

амал табмасам бу дуняда, дунядан кетер амалым биргемеди дейме энди.

Стыров (аны кьолларын уппа эте). Не кюннге джетдирдим сени, Евлалия? Кеч, кеч мени, аурутма джюрегими аллайла айтыб.

Евлалия. Кьоркьмагъыз, ёлюр отдан башха амалым да барды. Сизден кетерге керекме. Джашаялмайма сизни бла. Табарма иш, асырарма кесими. Сиз а ол байлыгъыгъыз бла менден маджал тиширыу табарсыз да джашарсыз. Кереклисича бир сюлмагъанлай, бош кыйнагъанма сизни сизге келиб — олду терслигим. Энди акъылым болса уа, этмезем алай. Керек тюлдю меннге энди, сиз миллионла берсегиз да.

Стыров. Миллионладан да багъалы бир зат барды сеннге, Евлалия, ангылайма. Ол затны берирге керекме сеннге мен. Баш бошлукъду ол, адамны кеси кесине эркинлигиди. Бюгюнден башлаб кесинге къалай суйсенг, аллай джашау къураб джашар ючюн сен, кьолумдан келгенни аямай кюреширге сёз береме...

Евлалия. Баш бошлукъ, къаллай суйсенг, аллай джашау?! Сабнйлигнмден да тагъылыб тургъанча туруб, ангылаялырмамы энди эркин джашауну татлыгъын? Бек татлымыды экен эркин джашау?

Стыров. Суйгениме сени сёзюнг болмаз. Алай а, суйген этеме деб, бугъоула салыб турмазгъа керекэдим кьолунга-бутунга да. Ичинде джаны болгъан хар инсан төрт санына эркинди. Кимге джюреги тартса, джангыз аны бла табады адам насыб. Бек излейме сени насыблы болурунгу.

Евлалия. Ойнай турмайсыз да бусагъатда? Керти айтасыз да?

Стыров. Керти айтама.

Евлалия. Аллай адам болгъаныгъызны къалай ангыламай турдум эндиге дери, сокъур тюл эсем?

Стыров. Къаллай эсем да, сеннге иги болалсам, олду мени излегеним.

Евлалія. Энди бюгюнден башлаб кесим суйгенча боламамы?

Стыров. Боласа. Юйню къайсы джартысын суйсенг, ол джартысы сеники, башхасы — меники. Кесинг суйген джумушчула тут, кесинг суйген джеринге баркел, къонакъ чакъыр, къонакъгъа джюрю... Джукъдан керекди боллукъ тюлсе, мен саулукъдан, суйгенинчга джаша.

Евлалія. Къачаннга дери джашарма алай?

Стыров. Къачаннга дери суйсенг да. Мен сени ишинге, оноунга бир кере да къатышыргъа излемем, кесинг оноу сорама демесенг, аны-муну эт демесенг.

Евлалія. Джыларым келди асыры къууаннгандан. Къалай уллу адамлыгъыгъыз барды юсюгюзде, билемсиз кесингиз?!

Стыров. Алайгъа санай эсенг, бек сау бол!

Евлалія (*къолун тутуб, къыдыб*). Сиз сау болугъуз! Сиз сау болугъуз!

Стыров (аны къучакълаб). Эй, телл балачыкъ! Къаллай бир турдум, сени унугъуб тургъанынгы кёралмай. Энтда кёраллыкъ болмазем, кесинг айтыб ангылатмасанг. Къоркъмай-буюкъмай айтхан ачыкъ сёзюнг ючюн, уллу бюсюреу сениге менден. Не этейим, тенглик этелмейме сениге! Джаша суйгенинчга! Керек болсам, тартырма да, айт нени да.

Евлалія. Менден насыблы ким болур энди? Атам этмезликни этесиз меннге. Энди атам да бар мени, немем да... бар!

Стыров. Немем дегенинг а не болду?

Евлалія (*джунчуб*) Ой, неле айтханымы да билмейме. Софья Андреевна келди дейме (*чабыб чыгъады*).

Стыров. «Атам да бар, !немем» да бар!» «Неме» дегенинги ариу ангылайма, алай а не этгин? Болгъандан ары «неменг», иги «неме» болгъай эди, бир болмагъан зат болмайын ансы.

БЕШИНЧИ КЕРЮНЮУ

Стыров (эси кьайры эсе да кетиб). Сау кел, Никита Абрамович! (Кьолун узатады).

Коблов. Не сагъыш этесе?

Стыров. Кёбдю сагъыш.

Коблов. Теренди сагъышынг, тейри, не сагъыш эсе да!

Стыров. Сюймеклик отуна тюшюб тургъан тиширыу бла тюшмеген тиширыуну таныргъа боллукъмуду кьараб, сен билген бла?

Коблов. Экиси башха кёрюнюрге керекдиле. Барды аланы башхалыкълары. Сёз ючюн, тиширыу картмарт ойнай эсе табылгъы тюшген кёзюуде, ол сюймекликни отунда джапа турмагъанына шагъатлыкъ эталлыкъма!

Стыров. Къайдан билесе да аны?

Коблов. Аллай тиширыу ойналлыкъ тюлдю карт. Хаман артха кьалыб барыргъа керек боллукъду, не ючюн десенг, эслилиги тасды аны, алтыча, джетича деб айырмайды. Къараб тургъанлыкъгъа, картны кёрмейди, джаратхан адамы кёрюнуб турад кёзюне.

Стыров. Бек тюз айта болурса.

Коблов. Кёб болмай бир джыгырам алай хапар айтады. Къатыны не эсе да ашын, джукъусун да тохтатыб, кюндюз сагъышха кириб, кече да кеси аллына сёлешиб тебрейди да, кьайгъылы болад джыгырам: кимге болса да кёзюн кьаратыб, сюйюб башлагъан болурму, дейди да. Бир кече иги эс ийиб тынгылайды да, «туз, валет, онча, джетича, патчах-матчах» деб эшитеди. Джукъу арасында тиширыу аллай затланы бардыра тура эсе, кьоркьуу джокъду бир башхагъа илеше башлагъанды деб. Тиширыуу карт оюннга сингнген эркишини кьулагъы тынч-рахат болсун, чырт кьайгъы этмесин бир затха.

Стыров. Тюз ышан болур, тейри, айтхан затынг!
Кел, бир-эки к'ягъытха кёз джетдирирге керексе, к'ю-
нак'ла джыйылгъынчы (кетедиле кабинетге).

Евлалия бла Соф'я киредиле.

АЛТЫНЧЫ КЕРЮНЮУ

Соф'я. Бюгюн бек джарык'ды бетинг.

Евлалия. Бюгюн бир тюрлю кюн болуб батды
меннге. Эм алг'а болг'анны, болмаг'анны да айтыб,
эриме тил этиб, джюрегими ачы к'ыйнадыла...

Соф'я. Не тил этедиле, ким этеди?

Евлалия. Юй джумушчуларым...

Соф'я. Эрингден джук' джашырыр затынг болуб,
юй джумушчуларынгы ауузларын джабмай эсенг, ачха
бериб, кесингдеди айыб. Бирине к'алмай джумушчула-
рымы барына ачхачык' тутдург'анлай турама мен тай-
маздан, алайсыз болмайды. Неми да биле тург'анлай-
ларына, аууз тылпыуларын чыг'армаг'анлай турады-
ла. Да не болду арты, не деди Евдоким Егорыч?

Евлалия. Джылатыр, сарнатыр джеринде джыр-
латхан этди, суйгенимча джашарг'а эркин этиб, ба-
шыма бош этиб... «Менден тартынмай, буюк'май, мен-
нге к'арамай, джюрегинг тартхан адамынг бла бол»,—
деди.

Соф'я. Тобасто, алаMAT эркиши да бола кёреме...

Евлалия. Кесим таралг'ан адамым бла суйген
заманымда тубеше, кёрюше турлук'ма энди, кишиден
да к'орк'майыш, юркмейин.

Соф'я. Алай алаMAT эркишинг бола тург'анлай,
не этесе ким да болсун бир башхаг'а таралыб?!

Евлалия. Керти да алаMATды Евдоким Егорыч!

Соф'я. Мени эрими болг'а эди аллай адамлы-
г'ы... Бурулуб да к'арамаз эдим башха эркишни бе-
тинс да.

Евлалия. Бек уллуду адамлыг'ы, тюз айтаса.
Алай а ол тюдю керти кёлюм бла джаратханым.

Софья. Ишлеген адам, заман таба болмаз ол сени булжутургъа, эригиб этесе... Алай эсе, карт-март ойна, къонакыгъа бар, къонакъла келтир юйюнге... Эринги уа бош джаратмайса, андан иги табалгыенг шахарда.

Евлалия. Андан да алапат бир адам барды бу шахарда.

Софья. Мен да кёрлюк болур эдим, аллай болса.

Евлалия. Барды. Сыпаты-чырайы да, акъылы-намысы да айтыб айталмазча алайды ол адамны. Кесини да джылы джашды.

Софья. Керти аллай бар эсе, суймей не этгин аны?

Евлалия. Кеси да сюер ючюн къалмайды мени. Неси да алапатды, джангыз бир затын ушатмайма.

Софья. Кюнню да болады, дейсе, тамгыасы...

Евлалия. Аз табады ол да меннге заман. Келирме деб, келмей къалыр. Келсе да, эрлай кетер...

Софья. Баймыды?

Евлалия. Бай а тюлдю.

Софья. Да ачхасыз этмезге керексе аны. Олсаятда келген да этерикди, терк огъуна кетер къайгыгыгъа кириб тохтауун да къоярыкъды.

• Евлалия. Ачха бере тур дегенлигингиди? Қалай аллыгыеди, береме десем да. Бетине аллай джарашмагъан затны этгенден эсе, ёлюб джерге кирирчанды ол. Аллай болмаса, къалай сюер эдим аны мен кюйюб-бишиб?..

Софья. Кюйюб-бишиб нек сюесе, кереклисича сюе бил. Ачха алыргъа тартынад дей эсенг, сёз ючюн, тартымазча эт. Бочхасына, эслетмегенча эт да, сукъ сугъарынгы, бойнумад кесин чанчса, алай этдинг деб...

Евлалия. Қозуй турамыса мени?

Софья. Нек къозуйма? Мен кесим бере туруучанма аллай адамыма ачха! Нек бермеем, ол да нек алмай эди, сёз ючюн? Джаш адам омакъ болургъа да,

айланыргъа да суйген этед, суйгенликге, айлыгъы аз болса, несине джетдирсин?

Евлалия. Суймеклик деген зат кирсиз, таза затды деб, алайды акъылым. Сатылыб алынмайды да ол? Сен айтхан суймеклик а сатылыб алынганга ушаймаймыд? Кюрен тартыб башламаймыд суймекликни нюр сыфаты, ачха-бочха джюрюб башласа арада?

Софья. Не нюрдю ол? Сен джаратхан адам сени, сен да аны не бла да болсун разы этсенг, къууандырсанг, ол тюлмюдю суймеклик?

Евлалия. Айтханынга къарайма да, мен джараталлыкъ болмазедим сен джаратхан адамны?

Софья. Тири, акъыллы, чырайлы джашды ол да, къайдам.

Евлалия. Ачха алад дейсе, берсенг?

Софья. Нек алмайд! Ачха да, кесим сатыб алыб башха зат да береме, не джашырыу. Суйген адамынгы къууандырыр ючюн, пенги да аямайса.

Евлалия. Аллай затха къууанырча тюлдю меники.

Софья. Да ким эсе да, кекден тюшген бир джан болур ол! Мен суйген адам а джерде тууб, джерде джашагъан бир инсанды.

Евлалия. Кимди эке ол, джашырмай эсенг?

Софья. Сени эринги, Евдоким Егорычны айтмай, мен таныгъан-билген эркишилени ичинде андан маджалын кёрмейме.

Евлалия. Мен билген адаммыды?

Софья. Билесе. Артемий Васильч Мулинди ол.

Евлалия. Ах! Ах! (Артына ауаргъа аз къалады).

Софья. Не болду? Нек агъарды бетинг?

Евлалия. Не эсе да кёлюм булгъанад! (Софья шундикге олтуртады аны).

Софья. Суу чабдырымем?

Евлалия. Огъай, огъай, къыйналма. Иги болдум. Иги адамды Артемий Васильч. Тюнене тюбешген зат этгенмегиз сиз, Софья?

Софья. Ингирде келиб, кечени бир заманына дери мени бла болгъанеди. Нек сордунг?

Евлалия (*мыдах ауаз бла*). Аны ючюн келмегенд меннге. Келирме деб, кёб сакълатды тюнене кече бошуна...

Софья. Да бергенни магъанасын андан да бил энди. Тюнене эртденбла кюмюш сагъат алыб, анга саугъагъа ийгенем да, ингирде разылыгъын билдирмей къоялмай келгенине не сёз?

Евлалия (*ахсыныб*). Джокъду сёзюм, тюз айтаса.

Софья. Таша кюндешлебиз сора экибиз, Евлалия Андревна? Къалай этебиз да? Башы-тюбю бла меннге къоуб олтурурмедигиз аны? Сиз излеген адам, сиз излеген суймеклик башха кёрюнеди. Нюрю-мюрю дегенигизге айтама. Меннге уа Мулин да тамам боллукъду, кесим излегенчады тамам!

Евлалия. Кёкде учуб айланган мёлеклеге тенг этиб къалай турдум аны аллай бир джилны?

Софья. Мёлек тюлдю, джерде джюрюб айланган адам инсанды дейме да! Сизден эсе, ол меннге тыйыншылы болгъанын кёресиз да?

Евлалия. Кёреме энди. Сеники болсун ол. Майна, кеси да келеди. Огъай демей эсенг, бир-эки сёз айтыб къалайым анга.

Софья. Нек огъай дейме? Айтыгъыз. Мен кабинетде турурма. (*Кетеди*).

Мулин киреди.

ДЖЕТИНЧИ КЕРЮНЮ

Евлалия. Былай бир келигиз. (*Мулин келеди*). Билемисиз, джийиргеннген этеме бусагъатда сизден!

Мулин. Да иги болду, алай эсе, Евлалия Андревна. Алай табды экибизге да.

Евлалия. Неси табды сизге, сизден джийиргене эсем?

Мулин. Да энди, кьоркъмай, кире да, чыгъа да туругъа боллукъма сиз болгъан джерге. Олду табы.

Евлалия. Неден кьоркъа эгиз да бююннге дери мен болгъан джерде?

Мулин. Суймеклигиз эди кьоркъутхан.

Евлалия. Алдамагъыз! Суймеклик деген затдан кьоркъгъан адам болмагъаныгъызны арну билеме. Софья Андреевна хапарыгъызны ма бусагъатчыкъда айтыб чыкъды.

Мулин. Суймеклик деген аман зат тюлдю, эркини бла тишируу бир-бирин ангылай билселе. Алай болмаса уа, къара пелахды ол, тынчлыкъны бузуб, къайгъы салыб, не этеринги билдирмей къояды...

Евлалия. Да, барыгъыз энди. Джийиргенген да этеме, сокъураинган да этеме, кёрюб да болмайма сизни, аны биле барыгъыз.

Мулин. Сиз да бир затны билиб къалыгъыз: чамланганыгъыз бла бирге бюсюреу да эте билирге керексиз бусагъатда меннге. Сау бол, дерге керексиз!

Евлалия. Не ючюн дейсиз?

Мулин. Сизден жанлаб айланмай, сизден джылы таыгъанлай, джылыуугъузгъа кысылыб, кече сайын кьойнугъузгъа кириб, менден башха адам, мыйыкъ тюбюден ышара, тенглерине да хапар айта, махтана. бусагъатха деричин сёзююзню джайыб, бедишлик этиб, юдегигизни чачар эди. Мен алай этмегеним ючюн сау бол дегиз меннге!

Евлалия (керти кёлю бла). Сау болугъуз алай этмегенигиз ючюн!

Стыров, Коблов, Софья киредиле.

СЕГИЗИНЧИ КЕРЮНЮ

Коблов. Таб этмейсе, Евдоким Егорыч! Керти айтама, ант этдир! Сиз алай этсегиз, хар тишируу эрини сакъалына битиб тебрер, мен да суйгенимча джашаргъа излейме деб.

Стыров. Ким къалай суйсе да этсин, мен этери-ми этгенме, кимни дауу бард меннге, алай этдинг деб?

Коблов. Иги сагъыш этсе, баш бошлукъ меннге неге керекди деб, унамай къояргъа керекди эрине сый-ыныб джашаргъа юреннген тиширыу. Башыма бош болдум деб, башына джюз палах алыргъа боллукъду ол, кеси оноуна къараб къалса.

Софья. Таякъ тюбюнден къутулмай, унугъуб джашагъан тиширыуну башына тюшюб турмаймыды кюн сайын джюз пелах? Баш бошлукъ деген зат а, мени акъылым бла, насыбды.

Евлалия. Меннге сора эсегиз, излемейме мен башыма бошлукъ. Неге керекди ол меннге, не этеме аны?

Софья. Бусагъатда керек тюл эсе да, керек болургъа болур. Огъай демегиз, не бард дуньяда андан багъалы зат адамгъа?

Евлалия. Иги сагъыш этмей айта эсем да билмейме. Бек керек болур бошлукъ, алай а кёралмайма мен бусагъатда аны меннге хайырын...

Коблов. Да къойдукъ сёзю. Карт ойнайбыз дедик — ойнайыкъ. Келигиз.

Евлалия (*эрине*). Мен да сизни блама.

Стыров. Сен да ойнайыммы дейсе?

Евлалия. Юретигиз мени да, ойнарым келеди.

Стыров. Керти кёлюнгмюдю, Евлалия?

Евлалия. Кёлюмдю. Юретсегиз, кюн сайын карт ойнаб турурум келеди.

Стыров. Евлалия! Ариучугъум! (*Къучакълайды*). Кел бизни бла. Юрен. Ойна. Хар кюн сайын ачхагъа да, алай да ойна. Кёзюнгю ач. Къабдырама деб да къоркъма, табыллыкъды ачха! Мыдах болма ансы, не да эт. Насыбымдан тюнгюлдюм деб тура эдим да, энди бола айлана кёреме мен керти насыблы. Эй, къайсыгъыз болсагъыз да шампанскийле келтирчигиз бери. (*Унна этеди Евлалияны.*)

1 с. 10 н.